VILJO RAUTA

ISOVIHA

SANATAR

ISOVIHA

VILJO RAUTA

ISOVIHA

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ SANATAR
HELSINKI

ALKUSANAT.

Suomen Vapaussota lähettää vuoden 1944 tilaajilleen erillisenä lahjakappaleena »Isoviha»-kirjan, joka kuvaa kansamme historiassa sitä ajankohtaa, jolloin koko olemassaolomme oli vaaranalaisena.

Kymmenen sukupolvea sitten kansaamme kohdannut onnettomuus todistaa vakuuttavasti, että suomalainen sisu kestää ankarimmatkin koettelemukset ja että Isonvihan ajan rinnalla nykyisen sotamme rasitukset ovat suhteellisen pieniä.

Kansa, joka on läpikäynyt Isonvihan kiirastulen, on selviävä voittajana nykyisessä sodassaan.

Helsingissä, syyskuun 1 p:nä 1943.

Aarne Sihvo.

JOHDANTO.

Jalopeuran merkeissä syntynyt Kaarle XII kruunattiin viidentoista ikäisenä kuninkaaksi, »joka ei kenellekään maailmassa ollut velvollinen tekemään tiliä toimistaan, vaan jolla oli täysi valta mielensä mukaan ja kristillisenä kuninkaana hallita ja vallita valtakuntaansa.» Hän peri isältään valtion, joka pinta-alaltaan, Venäjää lukuunottamatta, oli Euroopan suurin. Ruotsin raha-asiat olivat kunnossa, valtiovelka melkein tyystin maksettu, sotalaitos oli järjestetty uudelleen, ja kauppa ja merenkulku kukoistivat.

Nuori kuningas sai kuitenkin jo ensimmäisinä hallitsijavuosinaan kokea, että hän oli joutunut hoitamaan savijaloilla horjuvaa jättiläistä. Valtakunta oli keinotekoinen. Sotilasmaantieteellisesti sen asema oli kaikkea muuta kuin kehuttava. Suunnattoman pitkät maarajat eivät tarjonneet juuri lainkaan luonnollisia puolustusesteitä, ja Itämeri lahtineen jakoi valtakunnan neljään toisistaan erillään olevaan lohkoon, joihin oli vaikea pitää yllä säännöllistä yhteyttä. Ruotsin väkiluku oli toisiin suurvaltoihin verrattuna suhteettoman pieni — siitä ei hädän hetkenä voitu pusertaa sotajoukkoa, jonka miesluku olisi riittänyt kaikkien rajojen puolustamiseen. Tämä käy hyvin ilmi siitä, että jo rauhan aikanakin täytyi varsinkin linnoituksissa pitää runsaasti palkkasoturijoukkoja. Valtakunnan rajoja vedettäessä oli kansallisuusnäkökohdat jätetty kokonaan huomioonottamatta — suomensukuiset kansat, saksalaiset, lättiläiset ja monet muut kansallisuudet, oli väkivaltaisesti suljettu samaan piiriin, joten minkäänlaisesta yhteishengestä ei voinut olla puhettakaan. Sellaisen luomiseksi ei myöskään sanottavammin, yhteisen uskonnon ylläpitämistä lukuunottamatta, oltu työskenneltykään, vaan valloitettuja alueita oli hoidettu provinsseina, joiden asukkailla oli kyllä valtakuntaa kohtaan velvollisuuksia, mutta ei minkäänlaisia oikeuksia kansakunnan jäseninä.

Suomi oli vuosisataisena liittolaisena muihin alusmaihin nähden hieman toisenlaisessa asemassa — menivätpä eräät valistuneimmat ruotsalaiset niinkin pitkälle, että nimittivät sitä liittovaltion toiseksi vallaksi — ja suomalaiset olivat myös oikeutetut sanomaan sanansa valtakunnan asioitten hoitoon nähden. Yhteenkuuluvaisuudentunne oli tälläkin puolen ilmeinen, yhdessä surtiin onnettomuuksia ja yhdessä riemuittiin onnellisia tapahtumia. Varsin kuvaava tässä suhteessa on suomenkielinen runo »Ilon ja riemun huuto» Kaarle XII:n kruunauksen johdosta. »Majesteetin Caickein nöyrin ja alimaisin Palvelija» Joh. H. Schaefer julistaa siinä:

»Se suurin RUHTINAS/ cuin istu Taiwas corckeill'/
Jong Neuwoll alhal tääll/ caick tapahtuwat ihmeill;
Sen tehnyt ombi/ jot' sä' RUOTZIN ma nyt näe/
Ett Woiteldu on tott'/ Herr CAROLUXEN pää.
Yx JALOPEURA nuor/ meill Ruotzalaisill pohias/
Joll' iso ymmärys/ ja sydän ombi rohkia:
Paitz Jumalat ei ol'/ meill' corckemp' kenengän/
Cuin suuri CAROLUS/ se ISÄNS wertainen.
Ei ainost' Ruotzalaist/ ja Saxa/ Wirolaiset/
Eik' yxin Ingrileist/ sull' nöyrät alimaiset:
Ei waiwon Vänä/ Lapp'/ ne ilost kerskawat/
Waan Suomalaiset myös/ he Onnen huutawat
Sull' CARLEI RUHTINAS! Joll' woima jolla walda/
Nyt meidän ylitzem/ on suotu Jumalalda:
Hän caickis Menestyst/ ja Onnen andakon/
Ja pitkän Ijän pääll/ Ilohons saattakon!!!»

Suomalaisilla oli kuitenkin oma kielensä ja oma kansallisuutensa, joita ei tuhatvuotinenkaan yhdessäolo olisi kyennyt hävittämään, ja vaikka tämän seikan tuottamat haitat vielä silloin olivatkin vähäiset, merkitsivät ne kuitenkin repeämää suurvallan perusmuurissa.

Ruotsin naapurivaltakunnat olivat kateellisina katselleet sen nousua kohden mahtavuutta, ja ne odottivat vain sopivaa hetkeä nujertaakseen yhteisvoimin ylpeän nousukkaan. Välit Tanskan kanssa kävivät vuosi vuodelta yhä huonommiksi, eivätkä norjalaisetkaan suinkaan olleet unohtaneet sitä, että heidät oli aikaisemmin voimalla nujerrettu. Puola—Liettuasta oli senjälkeen, kun Saksin August II oli valittu sen kuninkaaksi, tullut vaarallinen ja vallanhimoinen naapuri, mutta synkin pilvi uhkasi kuitenkin idästä.

Pietari-tsaari oli jo vuonna 1697 julkisesti lausunut, ettei hän tulisi lepäämään ennenkuin olisi saavuttanut vankan jalansijan Itämeren rannalla päästäkseen kehittämään Venäjän kauppaa ja saattaakseen valtakuntansa muun maailman yhteyteen. Puhuttiin kyllä hymyillen

hänen leikkirykmenteistään, mutta todettiin samalla huolestuneina niitten yhä kasvava lukumäärä.

Niin kauan kuin kukin näistä naapureista toimi yksin ja ajoi omaa politiikkaansa, ei Ruotsilla ollut syytä pelkoon. Mutta uuden vuosisadan sarastaessa kiipesi poliittiselle näyttämölle mies, joka sai Pohjolan suurvallan viholliset lyömään kättä toisilleen. Ruotsin alamainen, liiviläinen aatelismies Juhana Reinhold Patkul, joka aikoinaan oli tuomittu valtiopetoksesta, käytti koko synnynnäisen oveluutensa ja taitonsa sellaisen liiton luomiseksi, joka pystyisi nujertamaan Ruotsin. Hän sai lopulta Venäjän Pietarin, Puolan Augustin ja Tanskan Fredrikin tekemään keskenään liiton. Ajankohtaa pidettiin hyökkäykseen varsin sopivana juuri silloin, kun Ruotsin valtakuntaa hallitsi »kokematon lapsikuningas».

Kaarle XII oli parhaillaan karhunjahdissa, kun hänelle tuotiin tieto, että saksilaiset joukot olivat kesken rauhan aikaa yrittäneet salaisella äkkirynnäköllä valloittaa Riian. Tämä tapahtui maaliskuun 9 päivänä 1700, ja jo saman kuun kahdentenakymmenentenä tuli toinen isku — Tanskan ilmoitettiin käyneen Ruotsin liittolaisen Holstein-Gottorpin herttuakunnan kimppuun. Nämä vihollisuudet, joihin sitten elokuussa Pietari-tsaarikin yhtyi, aloittivat suuren Pohjan sodan, joka niin mullistavasti tuli vaikuttamaan meidän kansamme kohtaloon. Suomi oli ollut mukana luomassa Ruotsin suurvalta-asemaa, ja nyt sai se uhrata viimeisetkin voimansa tämän aseman puolustamiseen. Se sai uhrata kaikkensa voittamatta mitään, ja sen kärsimyshistoriasta koetetaan seuraavissa luvuissa antaa suppea kuvaus.

Viljo Rauta.

inkeen liikkeenpanijaksi, mutta todettava samalla kuolemattomia [illegible] jota kasvava [illegible].

Niin kauan kuin [illegible] mitä [illegible] omaa [illegible] ei Ruotsille [illegible] yllä jolloin. Mutta uuden [illegible] samassa [illegible] jolloin [illegible] joka sai [illegible] suurvallan viholliset [illegible] Ruotsia [illegible]. [illegible] Ruotsin [illegible] joka oli [illegible] valtioneuvostossa [illegible] ja [illegible] sellaisen liiton [illegible] jota [illegible] Ruotsin. Hän sai lopulta [illegible] Augustin ja Tanskan Fredrikin tekemään keskenään liiton. Alankoihin pidettiin hyökkäykseen varsin sopivana [illegible] kun Ruotsin valtakuntaa hallitsi kokematon kuningas.

Kaarle XII oli [illegible] kun hänelle tuli tieto, että saksalaiset joukot olivat [illegible] sa[illegible]. Tämä tapahtui [illegible] 9 päivänä 1700, ja [illegible] tuli toinen isku — Tanskan [illegible] Holstein-Gottorpin herttuan [illegible] jotka sitten elokuussa [illegible] joka niin [illegible]. Suomi oli [illegible] ja nyt sai se uhrata [illegible]. Se sai [illegible] historiansa kovimmat [illegible].

I osa

SUURI POHJAN SOTA vv. 1700–1714.

I.

SUOMI ANTAA MIEHENSÄ.

Kaarle XI oli ruotujakolaitosta järjestäessään luvannut suomalaisille, että senjälkeen, kun he olivat vapaaehtoisesti sitoutuneet hankkimaan ja ylläpitämään sotamiehiä, ei heiltä enää mitään lisärasituksia vaadittaisi, vaan: »he itse, heidän lapsensa ja väkensä, jotka talojen viljelykseen ja hoitoon ynnä miehistön hukan täyttämiseksi välttämättömästi voidaan tarvita, olivat sotamiehenotoista sekä kaikista niiden yhteydessä olevista rasituksista, minkä nimellisiä ne sitten lienevätkin, sekä kaksinnuksista ja pakollisista värväyksistä, nyt ja vastaisina aikoina kokonaan vapautetut.»

Tyhmiä ruokitaan lupauksilla.

Heti, kun sota oli puhjennut, huhtikuussa 1700, Kaarle XII antoi maaherroille ohjeita lisämiehistön hankkimista varten. Niissä kehoitettiin maaherroja unohtamaan isän lupaus ja »tarkoituksenmukaisilla ja pontevilla puheilla huomauttamaan talonpojille, miten he yli 20 vuotta ovat saaneet nauttia rauhan suloutta, mutta nyt tarvittiin uhrauksia maan puolustamiseksi; oli kuitenkin hankalaa kutsua mies talosta kuten ennen vihollisen tullessa oli ollut tapana, koska siitä maanviljelys ja sadonkorjuu tulisivat kärsimään, jotapaitsi kokemus oli osoittanut, että sellainen kokoonkutsuttu talonpoikaisjoukko olisi voinut heikosti tai ei ollenkaan puolustautua, kun vihollinen nykyiseen sodankäymistapaan ahdistaa sitä.» Oli senvuoksi meneteltävä niin, että kolme ruotua yhdessä hankkisi yhden sotamiehen ja kolme ratsutilaa yhteisesti yhden ratsumiehen.

Ja muuten meneteltiin, kuten rikottuihin lupauksiin nähden aina on menetelty, annettiin uusi lupaus. Uskoteltiin pyhästi, että nämä

näin asetetut miehet tultaisiin käyttämään vain kotiseudun ja oman kamaran puolustamiseen, ja että niitä ei kuljetettaisi maasta pois, vaan päinvastoin päästettäisiin heti vapaiksi, kun pahin sodanuhka olisi vältetty. Mutta tuskin oli muste ehtinyt kuivua paperilla, jolle tämä vakuutus kirjoitettiin, kun miehet jo lastattiin laivoihin ja kuljetettiin meren poikki Tallinnaan.

Tulevaisuus tarjosi kuitenkin vielä tilaisuuksia uusien lupausten antamiseen. Ennenkuin ryhdymme niitten rikkomista tarkastelemaan, on kuitenkin syytä hieman yksityiskohtaisemmin tutustua Suomen silloisen sotalaitoksen järjestelyyn.

Kaarle XI järjesti sotajoukkonsa ruotujakolaitoksen perusteella jonkinlaisen asevelvollisuuden pohjalle. Tämä velvollisuus ei kuitenkaan ollut henkilökohtaista laatua, vaan perustui maaomaisuuteen, ollen siis tavallaan osa verotuksesta. Ruotutalot — Suomessa kuului yhteen ruotuun tavallisimmin kaksi tai kolme taloa — asettivat yhteisesti sotamiehen, jonka paitsi palkkaa, piti isänniltään saada myöskin asunto ja ruoka. Myöhemmin tuli kuitenkin tavaksi, jota hallituskin kehoitti noudattamaan, että sotamiehelle rakennettiin pieni torppa ja annettiin sen verran maata, että hän voi sen avulla elättää yhden lehmän. Torppaan muutettuaan sotamies ei enää saanut taloista ruokaa, mutta sensijaan saattoi hänen perheensä silloinkin, kun hän itse joutui sotaretkelle, asua ja viljellä torppaansa. Isännille tekemiensä maatöitten korvaukseksi piti ruotusotamiehen saada näiltä jokapäiväinen sarkapuku, mutta valtio hankki hänelle sotilaspuvun. Rahapalkka oli valtakunnan eri osissa erilainen. Suomessa oli Kaarle XI määrännyt ratsumiehille maksettavaksi rauhan aikana kuusi ja sota-aikana kahdeksan hopeataaleria ja jalkamiehille hieman vähemmän. Mitään muita palkkaetuja ei sotamies olisikaan saanut nauttia, mutta ennenpitkää tuli yleiseksi tavaksi maksaa myöskin pestiraha, joka kohosi sitä suuremmaksi, kuta isompi puute miehistä tuli

Ratsutilojen eli rusthollien tuli vuorostaan huolehtia ratsumiesten asettamisesta. Rustholleiksi valittiin varakkaimmat tilat, ja muodostivat ne joko yksinään tai kaksi yhdessä yhden rusthollin. Joskus niihin saatettiin vahvistukseksi liittää joitakin läheisiä pikkutaloja, joita tällöin nimitettiin aukumenteiksi. Ratsutilojen tuli, paitsi miestä, asettaa myöskin hevonen ja hankkia niin miehelle kuin hevosellekin kaikki tarpeelliset varusteet. Tällaisten menojen korvaukseksi olivat ratsutilat kuitenkin vapautetut tilojen veroista.

Sotamiesten kokoon nähden ei asetettu vaatimuksia, mutta oli määrätty, että miehen tuli olla nuori, vankka ja terve. Hevosesta säädettiin, että sen tuli olla kelvollinen. Yleisissä tarkastuskokouksissa, joihin kaikkien rusthollarien ja ruotumestarien oli saavuttava, todettiin, että miehet ja hevoset olivat »mitan täyttäviä». Ruotu- ja ratsumiehet palvelivat yleensä niin kauan, kunnes heidän vanhuudenheik-

kouden vuoksi oli erottava, ja silloin oli kolmen kuukauden kuluessa hankittava uusi mies tilalle.

Ruotuväen päällystökysymys oli järjestetty siten, että upseerit saivat kruunulta virkatalon eli puustellin, joina tavallisesti käytettiin reduktion kautta kruunulle palautettuja tiloja. Virkatalonsa hoidosta oli upseeri vastuussa valtiolle, ja talon tulot laskettiin hänen palkkaeduikseen.

Rauhan aikana olivat upseerit ja sotamiehet samassa asemassa kuin muutkin kansalaiset, ja samojen siviilituomioistuimien alaiset. Vain harjoituskokouksissa ja sodassa he kuuluivat sotalain alaisuuteen.

Harjoituksia oli määrätty pidettäväksi komppanioittain vähintäin kerran kuukaudessa ja rykmentin puitteissa ainakin kerran vuodessa, mutta tehtiin tästä säännöstä Suomeen nähden sellainen poikkeus, että harjoituskokoukset jätettiin eversteistä riippuviksi.

Jalkamiehen sotilaspuku oli kokonaan nahasta ja sen lisäksi kuului siihen sinisestä verasta valmistettu kaapu ja korkea töyhtöhattu. Aseena oli piilukkoinen kivääri ja vyöllä miekka. Ratsumiehillä oli pitkävartiset, kannuksilla varustetut saappaat, nahkahousut, nahkahaarniska eli költeri sekä harmaa verkatakki ja samanvärinen kaapu sekä päähineenä »hyvä ja kaunismuotoinen hattu». Ratsumiehen aseina oli karapiini, kaksi pistoolia ja suora miekka.

Ruotujakolaitosta ei voitu toteuttaa koko Suomessa samanaikaisesti, sillä Pohjanmaan talonpojat suhtautuivat siihen niin epäluuloisesti, että Kaarle XI katsoi viisaimmaksi suostua heidän anomukseensa ja säilyttää tässä maakunnassa entisen tapaisen sotaväenottotavan.

Suomalaista upseeristoa ei ollut juuri lainkaan, ja päällystö olikin suurimmaksi osaksi tuotettu Itämerenmaakunnista. On luonnollista, että tällaiset miehet eivät ainakaan alkuvuosinaan osanneet oikein suhtautua suomalaisiin, ja että tämän tästä syntyi kahnauksia heidän ja sotamiesten samoinkuin maan siviiliväestönkin kesken. Heidän valitetaan kohdelleen sotamiehiä mielivaltaisesti ja tylysti ja käyttäytyneen talonpoikia kohtaan tavalla, jota vapaat suomalaiset eivät voineet sulattaa.

Teoreettisesti tarkastellen ei ruotujakolaitoksesta ole sanottava muuta kuin hyvää, sillä olihan se ennenkaikkea kansallinen. Käytännössä osottautui siinä olevan useita sangen karkeitakin puutteellisuuksia. Ensinnäkin oli ruotuväki pohjimmaltaan ainoastaan säännöllisesti harjoitettua nostoväkeä, ja toisekseen oli eräs sen suurimmista puutteista se, että se ei taannut armeijalle minkäänlaista reserviä. Tämä heikkous ilmeni, kuten sanottu, jo ensimmäisen sodan alkaessa, ja niinpä olikin ryhdyttävä peruuttamaan kuninkaallisia lupauksia ja perustamaan niin sanottuja kolmikas- ja kaksinnusrykmenttejä.

Ensimmäisen tätä koskevan määräyksen Kaarle XII antoi huhtikuun 26 päivänä 1700, ja sen mukaan oli kolmen rodun hankittava lisää yksi jalkamies ja kolmen ratsutilan yhdessä yksi ratsumies. Näin kootut niin kutsutut kolmikasrykmentit eivät vielä olleet lähteneet maasta, kun jo ryhdyttiin hankkimaan uutta lisäväkeä. Venäläisten ryhdyttyä liikehtimään Itämeren maakuntiin päin, pyysivät kenraalikuvernööri Delagardie ja kenraali Vellingk maaherroja toimittamaan täyden kaksinnuksen, siis toimimaan niin, että kustakin ruodusta tulisi vakinaisessa väessä olemaan kaksi miestä. On ymmärrettävää, että tämä uusi väenotto ei sujunut kovinkaan helposti ja että epäoikeudenmukaisuutta harrastettiin. Varakkaammat vapaat miehet ostivat itsensä irti lahjoittamalla kruununvoudille härän tai pari riikintaaleria, ja köyhemmistä joutui taasen useasti talon ainoa mieskin marssimaan sotaväkeen.

Siitä, millaiseksi sotaanlähtö ja sodankäynti tällaisilla harjaantumattomilla, nopeasti kokoonhaalituilla joukoilla muodostui, antaa oivallisen kuvan Suomen itäisimmän osan maaherran A. Cronhjortin syyskuussa 1700 kuninkaalle Inkerinmaalta kirjoittama kirje, jossa m.m. sanotaan:

»Siihen aikaan nähden, minkä he ovat palveluksessa olleet, pitäisi heillä tosin olla vaatteensa ja kiväärinsä tallella ja hyvässä kunnossa. Mutta kun he kolmikas-otossa ja kaksinnuksessa saivat rusthollistaan ja ruoduistaan sellaisia kiväärejä ja vaatteita kuin silloin kiireessä voitiin saada kokoon, eikä äskeisten onnettomuus- ja katovuosien jälkeen ollut varoja niitten muualta hankkimiseen eikä itse tavaroitakaan maassa, niin ei ole toisin voinut käydä kuin että täten mukaansaadut vanhat kiväärit ja halpa-arvoiset vaatteet pian ovat kuluneet ja käyneet kelvottomiksi. Vaikka siis mahdollisimman uutterasti on koetettu pitää kunnossa niin yhtä kuin toistakin, ja upseereita on mitä vakavimmin käsketty huolehtimaan asiasta, on kuitenkin syntynyt sellainen puute, että ne kaikki ovat kuluneet. Muutamat ovat ilman saappaita, kenkiä, sukkia tai muita jalkineita, osa aivan avojaloin ja pian aivan ilman vaatteita, joilla he ruumiinsa verhoisivat. Myöskin kenraali Vellingkin rykmentit ovat niin huonossa kunnossa, että miehet piankin ovat aivan alastomia eivätkä voi suorittaa mitään palvelusta. Sen lisäksi on kivääreihin nähden ollut melkoisia vaikeuksia, koska mukaan otetut ovat enimmäkseen vanhoja ja rikkinäisiä, niin että niissä vähäpätöisissä sotayrityksissä, joita on voitu toimeenpanna, on hädin tuskin voitu ampua 10 tai 20 laukausta. Nämä puutteet ovat tehneet muutenkin tottumattoman miehistön araksi ja myöskin pelottanut minua viemästä heitä taisteluun vihollista vastaan. Tämän lisäksi on ruoka-aineidenkin puute tuottanut paljon vaivaa. Sen hankkiminen ja tuominen on joskus käynyt niin hitaasti, että moni tärkeä asia ja yritys on sentähden myöhästynyt, ja miehistö suu-

ressa määrin sairastunut. En pitkiin aikoihin ole voinut taata kahden viikon eväitä, vaan on minun enimmäkseen täytynyt ottaa niitä sitä myöten kun leipää on veneillä tai muutoin tullut. Ei ole vielä saatu aikaan sitäkään, että edes joskus saataisiin olutta miehille, vaan on täytynyt antaa heille maltaita, josta itse saavat sitä valmistaa, mikä kuitenkin on hyvin hankalaa ja enimmäkseen mahdotonta, tai on täytynyt heidän antaa käyttää vettä, joka tällä paikkakunnalla on hyvin kalkinsekaista ja epäterveellistä, ja sitäkin vanhan, pilaantuneen voin tai sillin kera, jollaista paremman puutteessa on täytynyt ottaa vastaan ja joka helposti synnyttää tauteja. — Miehistö on kylläkin enimmäkseen hyvää ja kelvollista, mutta ei ole voinut tätä ennen saavuttaa suurtakaan tottumusta eikä ole oppinut mukaantumaan sellaisiin rasituksiin, joita sotilaselämä tuo mukanaan, olletikin kun suuri osa upseereista on samalla kertaa tullut palvelukseen, ja hyvin vähän on sellaisia, jotka ymmärtävät asioita. Miehistön luotettavin osa on täytynyt jakaa rajojen suojaksi vartiopaikkoihin, niin ettei itse asiassa liikene muuta kuin 1429 ratsumiestä ja 1352 jalkamiestä, joilla voidaan toimia vihollista vastaan.»

Tällaiset joukot olivat siis jääneet Suomen rajan turvaksi, kun maan parhaat miehet oli kuljetettu Suomenlahden eteläpuolelle taistelemaan kuninkaan johtamissa joukoissa. Sieltä kuuluikin pääasiallisesti vain hyviä uutisia. Ensin Hämeen rykmentin päällikkö Y. J. Maijdell voitti Patkulin saksilaiset joukot Jungfernhofin luona ja pakotti vihollisen vetääntymään Väinäjoen yli niin että Riika pelastui uhanalaisesta asemastaan. Sitten saapui Kaarle XII ja saavutti loistavan Narvan voittonsa marraskuun 20 päivänä, jonka johdosta koko maa ratkesi riemuitsemaan, ja runoilijat virittivät kanteleensa laulaakseen ilolauluja sankarikuninkaalle. Suomessakin niitä sepitettiin, ja ensimmäisenä ilmestyi »Ilo-Lalu Ylitzen Sen suloisen Woiton». Vihkosen nimilehdellä ilmoitetaan, että se on

»yksinkertaisesti Oulun kaupungissa
koottu runosanoilla,
runomiesten suosiolla,
kunkin mieleksi hyväksi,
Jeesukselle kiitokseksi.»

Siinä kerrotaan runosäkein koko taistelun kulku, ja rukoillaan lopussa, että

»suuri julkinen Jumala
säästäis vitsansa vihaisen,
eikä laskis laumans päälle
muodottomat muukalaiset.»

Ja Askaisten kappalainen Anterus Askelinus julkaisi »Suomen Ilon-Äänen» Narvan voiton johdosta. Tämän kaksikymmen-säkeistöisen laulun viimeinen säkeistö kuuluu:

»Tsaar Pietar' kyll' lupais jäll' keväällä tull'
mutt' emme hänt' enempi pelkää.
Kaarl' kuningast' ravits' Herr' pitkäll' ijäll'
ja hosukoon venäläist' selkään.
Näin toivomme viel':
äl' apus meilt' kiell',
ett' sinun viel' avullas sodimm'!»

Mutta Kaarle-kuningas ei joutanut »hosumaan venäläist' selkään». Hän oli päättänyt ensin selvittää välinsä August II:n kanssa ja kuljetti senvuoksi armeijansa ja Suomen parhaat pojat sen mukana pitkälle sotaretkelle Puolaa vastaan.

II.

RAJA MURTUU.

»— — —
saatua rajan sisälle
niinkuin muutkin murhamiehet,
verikoirat wiettelijät,
mitkä nylit, mitkä syljit,
mitkä panit paistamalla,
viilsit, pistit, piinaelit,
Herranhuonehen häväisit,
pilkkasit pyhimmät pihat,
kirkot kaikki kirjoinensa,
tuotit tulessa tuhaksi,
salaisesti saatuansa.»

Polo Inkerinmaa joutui ensimmäisenä suomalaisena alueena vastaanottamaan verikoirien laumat. Kaarlen suunnattua matkansa Puolaa kohden varmana siitä, että oli Narvan voitollaan nujertanut Venäjän tsaarin, suuntasi tämä sotatoimensa Itämeren maakuntiin. Kenraali Serementjev ahdisti Liivinmaata, ja sikäläisen ruotsalaisen armeijan päällikkö von Schlippenbach pyysi Cronhjortia Inkeristä käsin tekemään hyökkäyksen rajan yli, jotta painostus Liivinmaata kohtaan laimenisi. Tuntiessamme, millainen Inkerissä olevan armeijan tila jo vuonna 1700 oli, ja tietäessämme, että se ei suinkaan ollut tänä aikana parantunut, vaan pikemminkin kahden ankaran talven jälkeen kevääseen 1702 mennessä saavuttanut äärimmäisen kurjuu-

den asteen, ymmärrämme, että parhainkaan kenraali ei olisi sellaisella joukolla ollut halukas lähtemään sotaretkelle vieraaseen valtakuntaan. Cronhjort viivytteli, ja kun hän vihdoin keväällä lähti, tapahtui se sellaiseen aikaan, joka oli omiaan tekemään onnistumisen mahdottomaksi. Matkan aikana puhkesi niin ankara rankkasade, »etteivät mitkään vaatteet voineet estää sen läpi tunkeutumista, eikä ainoastaan miesten leipä lionnut hajalleen, vaan kivääritkin pilaantuivat.» Tehtyään pitkähkön retken 1500 miehensä kanssa vihollista kohtaamatta Cronhjort katsoi itsensä pakoitetuksi palaamaan takaisin. Venäläiset eivät myöskään olleet toimettomina. Elokuun 25 päivänä Nevanlinnasta lähettämässään kirjeessä postimestari Thorwöste kertoo hallitukselle seuraavaa:

»Johonkuhun aikaan ei tämän paikkakunnan sotaväki ole voinut saada minkäänlaista tietoa maassa kuljeskelevista vihollisista. Kuitenkin kuuluu, että vihollinen on Inkeriin tullessaan polttanut kaikki ja rakentanut sinne leirin sekä luonut vallituksia, rakentaen parhaillaan talojakin. Talonpojat kertovat vihollisen ensimmäiseksi rakentaneen uudelleen riihen puidakseen viljaa. Muutoin se hyvin innokkaasti jatkaa polttamista, niin että kaikki viljat ja heinät sytytetään, ja jo peninkulman päähän täältä on kaikki tuhottu. Vihollisen väki kuuluu suurimmaksi osaksi olevan aseistamatonta, mutta erittäin monilukuista, niin että Inkeristä, joka on puolentoista peninkulman päässä täältä, Venäjän rajalle asti sen väkeä vilisee sekä rantaa myöten että Venäjälle vievän tien varrella metsissä ja pensaikoissa niin paljon, että talonpoikien, jotka tähän asti suureksi osaksi ovat asuneet metsissä, on täytynyt muuttaa tänne kaupunkiin pelastaakseen henkensä.»

Nämä tuholaisjoukot eivät kuuluneet varsinaiseen venäläiseen armeijaan, joka saapui vasta syksymmällä Serementjevin johdolla. Cronhjort yritti puolustautua, mutta ei onnistunut siinä sen paremmin kuin hyökkäyksissäänkään. Hän kärsi tappion pienen Inkerijoen luona ja oli pakoitettu perääntymään Nevanlinnan turviin. Vihollinen ei ryhtynyt sitä piirittämään, vaan vetäytyi takaisin.

Lokakuun alussa, kun Ruotsin vähäinen Laatokan-laivasto oli kuljetettu Nevaa myöten Suomenlahteen ja viety Viipuriin talvehtimaan, kokosi Pietari-tsaari voimansa ja suuntasi hyökkäyksen Pähkinänlinnaa vastaan. Hänen Serementjevin johdossa oleva maaarmeijansa käsitti 35.000 miestä, ja Laatokalta käsin hyökkäsi 300 pienehköä alusta käsittävä laivasto. Pähkinänlinnaa puolusti everstiluutnantti von Schlippenbach 250 miehen voimalla.

Linnaa puolustettiin uljaasti, ja Schlippenbach odotti Nevanlinnasta apua. Avun antaminen ei kuitenkaan ollut mahdollista, sillä venäläiset olivat miehittäneet Nevan molemmat rannat laajalti. Päivän toisensa jälkeen jatkui pommitus ja puolustajain joukko harveni, mutta vasta sitten, kun muurit alkoivat jo olla kokonaan hajallaan, ja

raunioitten turvana oli enää 40 asekuntoista miestä, Schlippenbach katsoi olevansa pakoitettu antautumaan. Tämä tapahtui lokakuun 12 päivänä, jolloin pommitus oli kestänyt tasan 10 vuorokautta. Linnan urhoolliset puolustajat saivat oikeuden vapaasti lähteä sieltä.

»Pähkinä oli kova», Pietari kirjoitti, »mutta nyt se on onnellisesti murskattu.»

— Kohta otamme sen taas takaisin, kerrotaan Kaarlen sanoneen, saatuaan kuulla linnan kohtalon.

Mutta Pietari oli ottanut Nevan avaimen pitääkseen sen lopullisesti hallussaan. Hän antoi sille uuden nimen, Schlüsselburg, Avainlinna, siten korostaakseen sen tärkeyttä laatimiensa suunnitelmien toteuttamisessa. Suomalaiset yksinkertaistuttivat uuden nimen Lyyssinänlinnaksi, joksi sitä on sittemmin Inkerissä nimitetty.

Venäläisten tie Kannakselle oli nyt vapaana, ja jo myöhemmin samana syksynä he sitä käyttivätkin, tehden pienehköllä joukolla ryöstöretken Viipuriin päin. Talven ajaksi sotatoimet vaimenivat, mutta alkoivat vuoden 1703 maaliskuussa entistä suuremmalla voimalla. Samaan aikaan, kun tsaari Pietari kokosi armeijaansa Nevanlinnaa vastaan, hyökkäsi 4000-miehinen ryssäjoukko hiihtäen Raudun kirkolle. Lipolassa yritti majuri Burghausen 600 ratsumiehensä kanssa torjua hyökkäyksen, mutta kärsi raskaan tappion. Ryssät polttivat Raudussa kolme taloa ja tekivät kirkosta hevostallin. Tapauksesta syytettiin, kuten tavallista, Cronhjortia. Niinpä eräs siltä ajalta säilynyt, Viipurista maaliskuun 27 päivänä lähetetty yksityiskirje kertoo:

»Nyt ei taas kuulu ryssistä mitään, vaan kaikki on hiljaista niin kauan kuin ryssiä huvittaa. Me tulemme rauhallisiksi, ja kun vihollinen havaitsee meidän olevan huolettomia, tulee se yllättäen kuten tavallisesti silloin, kun sitä vähimmin odotamme. Vihollinen on kurkussamme ennenkuin arvaammekaan, varsinkin, kun ei Cronhjortistakaan kuulu mitään. Hän ei liiku laisinkaan, vaan on rauhallinen ja lepäilee joukkoineen hiljaa talvileirissään, antaen viholliselle vapaat kädet ryöstää koko Karjalan puhtaaksi elintarpeista, kuten se jo Sakkolassa on tehnyt. — — Sanotaanpa vielä, että Cronhjort on täältä Viipurista pyytänyt rehua hevosilleen.»

On vaikea mennä tarkoin sanomaan, missä määrin Cronhjort ansaitsi kaikki ne syytökset, joita häntä vastaan suunnattiin, mutta todennäköistä on, että tämä 70-vuotias vanhus oli hieman liian varovainen. Hänessä ei itsessään ollut, eikä hän liioin pystynyt repaleisiin joukkoihinsakaan lietsomaan sitä kaarlelaista henkeä, jonka avulla toiset johtajat siihen aikaan kykenivät suorittamaan miltei ihmetekoja.

Huhtikuun 25 päivänä Serementjev ryhtyi 20,000 miehen armeijallaan piirittämään Nevanlinnaa. Sitä puolusti eversti Apollof 600 miehen voimalla torjuen ensimmäiset hyökkäykset loistavasti. Cronhjort

oli jo kuultuaan huhun vihollisen lähestymisestä vetänyt joukkonsa sieltä pois, ja pitkäaikaisen ankaran pommituksen jälkeen täytyi linnoituksen toukokuun 2 päivänä antautua.

Näin oli tärkeä Nevan linja kokonaisuudessaan joutunut venäläisten haltuun ja Inkerinmaa lopullisesti eroitettu Suomen yhteydestä. Sen pienemmät linnoitukset, Jaama ja Kaprio, joutuivat myöskin vielä saman kuun kuluessa tsaarin joukkojen haltuun. Tie Suomeen oli avoin ryssien käydä, ja meikäläisten oli pantava uskonsa Viipuriin, Karjalan ja Suomen lujaan lukkoon.

Cronhjort päätti kuitenkin vielä yrittää. Hän kokosi nelituhantisen armeijansa ja teki sen kanssa retken Pietarin läheisyyteen, josta ryssät kuitenkin ennenpitkää pakoittivat hänet perääntymään Siestarjoen pohjoiselle rannalle. Hän asettui sinne lujiin puolustusasemiin, mutta kun suuri venäläinen armeija von Rönnen johdolla hyökkäsi heinäkuun 9 päivänä, Cronhjort kärsi tappion ja vetäytyi pohjoiseen Viipurin seuduille.

Nyt oli esivallan mielestäkin Cronhjortin mitta jo täysi. Hänet vapautettiin toimestaan, ja Suomessa olevien sotavoimien päälliköksi nimitettiin Yrjö Juhana Maijdell, entinen hämäläisten päällikkö, joka oli kunnostautunut sekä Jungfernhofissa että Narvassa.

Cronhjort koetti kuninkaalle lähettämässään kirjeessä puolustautua ja väitti, että häntä vastaan tehdyt syytökset olivat vain panettelijoiden ja vihamiesten salakavalia vehkeitä. Hän sanoi tehneensä, mitä velvollisuus vaati ja vakuutti »iloisella ja rehellisellä omallatunnolla voivansa vastata Jumalan ja Teidän Majesteettinne edessä.» Hän matkusti Helsinkiin maaherrakuntaansa hoitamaan, mutta kuoli melkein kohta perille saavuttuaan.

Seuraavana kesänä, siis 1704, Maijdell ryhtyi tekemään retkiä venäläisiä vastaan. Heinäkuussa hän marssi Inkerinmaalle ja voitti venäläiset Vallisaaressa. Sieltä hän jatkoi retkeään Nevanlinnan luo, mutta oli pakoitettu ennenpitkää perääntymään, kun laivasto ei ajoissa tullut suunniteltua hyökkäystä tukemaan. Nevanlinnan valloitus ei ollutkaan retken varsinainen tarkoitus, vaan Maijdell tahtoi hyökkäystoiminnallaan ennenkaikkea sitoa vihollisen voimia, siten auttaakseen parhaillaan pahaan ahdinkoon joutunutta Narvaa. Hän teki edellämainitun jälkeen useampiakin retkiä, mutta ne jäivät enimmäkseen tuloksettomiksi. Useimpien retkien laatua kuvaa erinomaisesti Maijdellin syyskuun 24 päivänä 1704 kanslia-kollegiolle lähettämä selostus eräästä Venäjän Karjalaan tehdystä retkestä. Siinä kertoo:

»Muudan ratsumestari, jolle eräitä viikkoja sitten olin antanut käskyn ratsu- ja jalkamiesosaston kanssa tehdä hyökkäyksen vihollismaahan Karjalan kautta Laatokan ympäri, on eilen jättänyt minulle kertomuksensa rajalta, ilmoittaen vallanneensa erään vihollisen lin-

noituksen Kontokylässä, muutaman peninkulman päässä Venäjän rajalta. — Linnoituksessa oleva noin seitsemänsadan miehen vahvuinen vihollinen oli puolustautunut niin urhoollisesti, että ratsumestarin oli sen kukistamiseksi käytettävä tulta, joka poltti poroksi kylän ja linnoituksen sekä tuhosi suurimman osan asukkaista. Viimein oli osa vihollisista päällikön johdolla tehnyt hyökkäyksen linnoituksesta ja yrittänyt pelastautua metsään. Kahakassa oli saanut surmansa noin 70 miestä ja päällikkö, jota ei tunnettu, ja osa, joka surkeasti oli kerjännyt armoa, oli otettu vangiksi. Näitä oli yhdessä toisen joukon kanssa, joka oli piiloutunut linnoituksesta käsin kaivettuun maakuoppaan, ja siellä joutunut kiinni, vähän yli viisikymmentä miestä. Tulipalon jälkeen oli löydetty neljä kuuden tuuman rautatykkiä, melkoinen määrä pieniä tykkejä, piikiviä ja muutamia tuhansia tykinkuulia sekä suuri joukko kranaatteja, ketjukuulia ja muuta sellaista. Rautatykit olivat sulaneet, muita hän ei vetojuhtien puutteessa ole voinut sieltä kuljettaa, osa on täytynyt kaivaa maahan, osa upottaa veteen. Kiväärejä, 2 lippua ja joukon karjaa hän on saanut sieltä mukaansa sekä jotakin muuta, mitä oli ehditty tulesta pelastaa, kaikki muu on kokonaan hävitetty ja tehty viholliselle kelpaamattomaksi. Meidän puolellamme on muutamia kaatuneita, koko joukko haavoittuneita, niiden joukossa yksi kapteeni, kaksi luutnanttia ja kolme aliupseeria. Ottelu oli tuima, sillä meikäläisten hyökkäystä kesti kolme tuntia, ja he olivat niin lähellä vihollista, että ampuivat linnoitukseen vihollisen ampumareijistä, mistä tämä ei kuitenkaan välittänyt ennenkuin tuli sytytettiin ja se rupesi pakottamaan.»

On ymmärrettävää, etteivät tällaiset vähäiset partioretket vaikuttaneet vähääkään sodan lopulliseen tulokseen. Pikemminkin ne olivat omiaan vain kiihoittamaan vihollisen kostonhalua, niin että se tilaisuuden tullen antoi luonnonasteella olevien metsäläistensä raivota vapaina villilaumoina valloitetussa maassa.

III.

VIIPURI VAARASSA.

»Katson velvollisuudekseni ilmoittaa, mitä nykyisin on täällä tapahtunut, nimittäin, että venäläinen on näinä päivinä lähtenyt Pietarista liikkeelle ja on jo hyökännyt etuvartiostojemme kimppuun, jotka se on osittain kokonaan hävittänyt, osittain karkoittanut tänne kaupunkiin. Täten vihollinen on tullut meitä yhä lähemmäksi. Sen johdosta ovat kaikki naisemme ja paljon muutakin väkeä niin hyvin maalta kuin kaupungistakin saaneet aiheen lähteä pakosalle, koska venäläinen on näyttäytynyt liian lähellä kaupunkia ja on nyt vain puolen peninkulman päässä täältä, Kalkkila-nimisen kylän luona. On kuitenkin vielä aivan tuntematonta, kuinka voimakas se on ja millainen tykistö sillä on mukanaan, vaikka näitä seikkoja onkin mahdollisuuksien mukaan tarkoin tiedusteltu. Kaikki näyttää pahasti viittaavan siihen, että se aikoo piirittää kaupungin. Senvuoksi onkin tänä yönä poltettu ne terva-aitat, jotka ovat erään saaren niemekkeellä linnaa vastapäätä, etteivät venäläiset ainakaan niitä voisi käyttää hyväkseen. Sillä välin elämme nyt vihollisen vuoksi suuren pelon vallassa. — —»

Näin kirjoitti Viipurin läänin maaherra Yrjö Lybecker kenraalimajuri Schlippenbachille Viipurista lokakuun 12 päivänä 1706. Pietari-tsaari oli päättänyt varmentaa tulevan pääkaupunkinsa Nevanlinnan aseman valloittamalla Viipurin ja Käkisalmen ja hävittämällä Kannaksen asunnottomaksi ja puuttomaksi erämaaksi. Nyt, kun Kaarle-kuningas oli kiinnittänyt kaiken huomionsa Puolaan, Pietarilla olikin hyvä tilaisuus suunnitelmiensa toteuttamiseen. Hän järjesti 20.000 miestä käsittävän armeijan, joista 5.000 ratsumiestä ja

noin 2.000 kasakkaa, määräsi sen ylipäälliköksi Roman Brucen ja marssi kohden Viipuria. Lokakuun puolivälin aikoina armeija leiriytyi Kolikkoinmäen taakse ja ryhtyi piirittämään ja pommittamaan kaupunkia. Suuri joukko kaupungin porvareita oli muutamia päiviä aikaisemmin lähtenyt Lappeenrannan markkinoille eikä katsonut sopivaksi palata enää kaupunkiin, josta toisetkin parhaansa mukaan yrittivät karkuun. Ja pakolaisista ensimmäisiä olivat kaupungin pormestari ja raati. Piirityksen alkamisesta kirjoitti ylipäällikkö, kenraali Maijdell hallitukselle lokakuun 27 päivänä m.m. seuraavaa:

»Sittenkun viimeksi kirjoitin, on vihollinen levittänyt rivinsä laajalle ja melkein täydellisesti saartanut sen puolen, jolta on saapunut, puhumattakaan muista suurista yrityksistä, jotka tuntuvat päivittäin jatkuvan. Hän on nyt kolmatta vuorokautta ampunut pommeilla ja tulikuulilla, jotka ovat pahasti runnelleet taloja ja kolmessa kohdin sytyttäneet suuren tulipalon, joka kuitenkin suurin ponnistuksin on saatu sammumaan. Jonkun verran ihmisiä on vahingoittunut, mutta, Jumalan kiitos, ei kuitenkaan vielä sanottavampia ole vihollisen mieliksi tapahtunut. Olen nyt järjestänyt kaiken mahdollisen vastustaakseni viimeiseen asti, mutta koska havaitaan, ettei maassa mitään valmistuksia tehdä niin ripeästi kuin ahdinko vaatisi, eikä kotona oleva sotaväki ja rahvas myöskään saavu monista määräyksistä huolimatta, niin täytyy minun nyt lähteä liikkeelle maalle koettamaan saada väkeä kokoon, tehdäkseni lopun piirityksestä tai estääkseni, jos linnoituksen kävisi onnettomasti, vihollisen etenemisen sisämaahan päin. Tästä olen samalla ilmoittanut linnan komentajalle ja upseereille, käskien ja kehoittaen heitä rehellisesti ja urhoollisesti käyttäytymään, niinkuin he kaikki ovat henkensä ja verensä tarjoten luvanneetkin tehdä. Mutta he valittavat ahdasta ja puutteenalaista tilaansa sekä vaimojaan ja lapsiaan, joilla ei heidän uskollisten palvelustensa ja kuolemansa jälkeen ole muuta odotettavissa kuin köyhyyttä, pakolaisuutta ja kurjuutta. Koskee kovasti sydämeeni, kun ei minulla ole mitään, jolla voisin heitä lohduttaa. Toivon, ettei sitä minun viakseni laskettaisi, jos jotain tapahtuisi, josta olen niin kauan muistuttanut ja josta olisi ollut huolta pidettävä. Korkein torjukoon kaiken onnettomuuden ja suokoon apunsa siihen, mitä viimeiseen asti olemme valmiit uskaltamaan ja tekemään Kaikkein Armollisimman Kuninkaamme palvelukseksi ja isänmaan puolustukseksi.»

Muurien sisäpuolelle jääneet kaupunkilaiset seurasivat tuskaisen jännittyneinä ryssien toimia. Kolikkoinmäen takaa, Kannaksen tien varrelta, kuului, konsa siellä eivät tuliputket jyrisseet, työn touhua, räiskettä ja pauketta vihollisen pureutuessa lujiin asemiin, ikäänkuin aikoen vastaisiksi ajoiksi jäädä siihen kaupunkia pommittamaan. Huolestuneina seurattiin muuriin repeytyviä aukkoja ja koetettiin yhteisvoimin luhistuvien talojen raunioista pelastaa, mitä vielä pelas-

tettavissa oli. Kun ei esivalta auttanut, kun maallinen mahti näytti voimattomalta, turvauduttiin palavammin kuin hyvinä aikoina taivaalliseen auttajaan. »Hädässän' huudan Herraa» kaikui kirkoissa satojen tuskaisien äänien veisaamana, ja herkimmät uskoivat sokeasti näkyihin ja tunnuksiin. Hyvän kuvan kaupunkilaisten henkisestä tilasta antaa seuraava ote eräästä senaikaisesta yksityiskirjeestä:

»Eräänä päivänä tuli muudan kaupungissa oleva kirvesmiehen vaimo, joka on kotoisin Nevanlinnasta, ja on paljolla rukoilemisella hengissä päässyt vihollisen käsistä, käsivarsissaan ja selässään varsin pahat lyöntien arvet. Hän kertoi nähneensä yöllä tämän kuun 13 päivää vasten unen, että vanha harmaapäinen ukko oli tullut hänen luokseen ja käskenyt hänen ilmoittaa kaupungin papistolle, että täkäläinen vanha kirkko, jota on jo jonkun aikaa käytetty myllyhuoneena, oli puhdistettava ja siinä jumalanpalvelus pidettävä. Ellei se tapahtuisi, niin vihollinen tuhoaisi kaiken, mitä kaupungissa on, koskapa mainitussa Herran huoneessa on harjoitettu törkeitä syntejä, joita vaimo luettelee, ja niillä Herran viha sytytetty. Mutta jos tämä tehtäisiin ja rakennus pyhitettäisiin rukouksilla ja kiitosvirsillä, oli ukko ilmoittanut, tulisi vihollinen takaisin lyödyksi, ja kaupunkilaiset voisivat rohkeasti mennä valleille, sillä Jumala oli kyllä heitä auttava, niinkuin oli häntäkin auttanut, kun hän vihollisen käsissä Hänen puoleensa kääntyi. Viidentenätoista päivänä sama ukko oli taas tullut hänen luokseen ja käskenyt hänen sanoa, että mainitussa kirkossa oli veisattava »Hädässän' huudan Herraa» ja »Mun sielun', mielen' kiitä», mutta kolmanneksi määrätyn virren hän oli unohtanut. Tuon johdosta lähti mainittu vaimo ruotsalaisen seurakunnan kappalaisen August Hoppenstångin luo, ja tämä meni muutamien sotapappien kanssa maaherra Lybeckeriä tapaamaan esittäen saman kertomuksen. Silloin ryhdyttiin heti sellaisiin toimiin, että seitsemäntenätoista päivänä puolenpäivän aikaan Hoppenstång piti rukoushetken mainitussa kirkossa, joka oli puhdistettu. Saapuvilla olivat kenraalitar, maaherra, kaupungissa silloin oleskelevat sotapapit, osa sotaväkeä ja ne porvarit, jotka eivät olleet vihollista paossa, kuten pormestari ja raati. Silloin oli veisattu mainitut virret sekä kaksi muuta. Siitä saakka on aina kello 10 aikana pidetty mainitussa kirkossa rukoushetki.»

Kuten Maijdell kirjeessään mainitsee, hän lähti, jätettyään linnan päällikkyyden vanhalle eversti Aminoffille, keräämään maaseudulta apujoukkoja. Lienevätkö ryssät saaneet tästä tiedon ja pelänneet, että heidän yhteytensä Venäjälle katkaistaan, vai havaitsivatko he muonavarojen kuljetuksen sellaiselle armeijalle liian työlääksi yhtä ainoaa maantietä myöten, ei ole enää ratkaistavissa. Joka tapauksessa viipurilaiset saivat ihmeekseen ja ilokseen todeta, että vihollisarmeija hävisi yhtä yllättäen kuin se oli saapunutkin. Se seikka, että ryssät olivat lähteneet niin kiireesti, että olivat olleet pakoitetut jättämään

jälkeensä suuren joukon työkaluja ja ammuksia, tukee tavallaan olettamusta, että he tosiaan pelkäsivät Maijdellin hyökkäystä takaapäin heidän kimppuunsa.

Viipurin läänin maaherra Lybecker oli saapunut Suomeen mielessään jo silloin todennäköisesti tuleva ylipäällikön asema, sillä heti Viipuriin asetuttuaan hän ryhtyi järjestelmällisesti kaivamaan maata Maijdellin jalkojen alta. Hän kirjoitti ahkerasti kirjeitä hallitukselle Tukholmaan, ja niissä kaikissa oli Maijdellin toimia koskevia moitteita. Hän meni jopa niinkin pitkälle, että sanoo eräässä kirjeessään Maijdellin kiiruhtaneen Viipurista pois heti kun »pommit rupesivat paukkumaan». Maijdell puolestaan kyllästyi vähitellen koko kiittämättömään hommaan ja lähetti marraskuussa 1706 eronpyyntönsä kuninkaalle. Tämä suostui siihen suopein sanoin, eikä nimittänyt ketään hänen seuraajakseen, mutta puolustustoimikunta katsoi olevansa pakoitettu määräämään Lybeckerin toimen väliaikaiseksi hoitajaksi. Tämä pääsi näinollen tarkoitustensa perille.

Lybecker ryhtyi heti innokkaasti toimeenpanemaan niitä korjauksia ja uudistuksia, joitten laiminlyömisestä oli Maijdellia moittinut, ja varsinkin Viipurin linnoitusten korjaustyöt pantiin voimalla ja väellä käyntiin. Sotatoimiakin hän ryhtyi heti suunnittelemaan, mutta ei ollut vielä päässyt alkuunkaan, kun hänet keväällä 1707 yllätti tieto, että ryssät olivat laivastoineen purjehtineet hävittämään Suomen saaristoa. Heti jäitten lähdettyä he olivat laskeneet joukkoja maihin Koivistolla, tehneet siellä tihutöitä, muun muassa polttaen kirkon. Sieltä olivat ryssät ohjanneet purtensa länteen ja nousseet maihin Porvoossa.

Kaupunkilaiset yrittivät tehdä voimakasta vastarintaa, mutta vihollisen ylivoiman takia oli heidän lopulta taivuttava. Porvoo jäi ryssille, jotka sen perinpohjaisesti ryöstivät ja lopuksi kokonaisuudessaan polttivat. Hävitys ei rajoittunut vain itse kaupunkiin, vaan laajalti ympäristöäkin tuhottiin ja useat herraskartanot poltettiin tuhkaksi. Hävitystyönsä jälkeen he nopeasti palasivat laivoihinsa ja purjehtivat takaisin Kronstadtiin.

Lybecker ei sotapäällikkönä yleensäkään menestynyt. Hän varusti kyllä kesällä 1.200-miehisen sotajoukon, määräsi sen päälliköksi eversti Tiesenhausenin ja lähetti sen Rajajoelle. Joukon tarkoituksena oli lähinnä suojata kannakselaisten heinän- ja viljankorjuuta, mutta sen toiminta muodostui aivan päinvastaiseksi. Tiesenhausen oli nimittäin saanut Lybeckeriltä sellaisen määräyksen, että ellei hänen onnistuisi puolustautua, tulisi hänen hävittää kaikki ja polttaa talotkin, ettei vihollinen saisi mistään suojaa eikä mitään haltuunsa. Mutta samaa taktiikkaa harrastivat ryssätkin, niin että kannakselaisparat eivät lopultakaan tienneet, puolustajistako vai vihollisista heille oli enemmän vahinkoa ja haittaa. Erinäisten pikkukahakoiden jälkeen

syntyi Tiesenhausenin joukon ja ryssien kesken ratkaiseva taistelu Kyyrölässä. Aikakirjoissa on siitä säilynyt seuraava kertomus:

»Senjälkeen kun vihollinen oli koonnut lisää väkeä Wuoronpoliin lähelle Pietaria ja rakennuttanut sillan leirinsä edustalta Nevajoen yli, on se usein muutamin sadoin miehin tullut tälle puolen ja yrittänyt herra eversti Tiesenhausenin komentamaa ratsuväkeämme häiritä sekä myöskin koetella sen kestävyyttä todellisilla hyökkäyksillä. Mutta kun se tappioin ja verissä päin on torjuttu ja ajettu takaisin, on se viimeksi kuluneena 24 päivänä heinäkuuta suuremmalla voimalla yrittänyt korjata tappionsa, mikä, joskin vihollinen on koettanut toimia salassa, kuitenkin on ennenmainitun herra everstin tietoon tullut hänen lähettämiensä pienten partiojoukkojen kautta, ja on hän pitänyt joukot valmiina, niin että ensimmäisessä hyökkäyksessä etuvartio, jota lisävartio heti avusti, kykeni viivyttämään vihollista hyvän aikaa, kunnes sen voima huomattiin aikaisempaa suuremmaksi ja vetäydyttiin hyvässä järjestyksessä takaisin pääjoukon luo, joka oli asetettu rintamaan tälle puolen Kyyrölän kylää. Tänne saapui heti vihollinen, sekin taistelujärjestyksessä, ja antoi kasakkainsa hyökätä vasenta siipeä vastaan, missä oli kaksinnus- ja kolmikasjoukkoja. Se löi takaisin kasakat. Mutta senjälkeen kävivät vihollisen rakuunaeskadroonat sen kimppuun aiheuttaen sekasortoa, niin että tämä vasen sivusta kääntyi pakoon ja vihollinen ajoi sitä takaa jonkun matkaa Suonojaa kohden. Täältä tuli vastaan 3 komppaniaa täältäkäsin marssivaa viipurilaista kaksinnusväkeä, joka vastaanotti vihollisen yhteislaukauksella, niin että se pysähtyi ja meikäläiset pääsivät rauhassa jatkamaan perääntymistä. Vihollinen saartoi sitten oikean sivustan, jonka täytyi murtautua läpi, ja se teki sen hurjasti ja ankarasti taistellen. Tässä menetimme enimmän osan väkeämme, ja jäljelle jääneitten oli pelastauduttava metsien läpi ja syrjäteitä. Vihollisvoima on arvioitu muutamaksi tuhanneksi mieheksi, sen varustukset olivat hyvät ja järjestys ja kestävyys erinomainen. Metsässä huomattiin myös jalkaväkeä ja arvellaan, että ne olivat ratsailta nousseita rakuunoita. Kuitenkin olisi meikäläisillä, joita kaikkiaan oli noin 800 miestä, paitsi niitä kolmea viipurilaista komppaniaa, jotka vasen sivusta kohtasi perääntyessään, ollut hyvät edellytykset onnelliseen taisteluun, ellei vasen sivusta onnettomuudekseen olisi joutunut paiskatuksi takaisin. Meikäläisten tappiot olivat suurimmat oikealla siivellä. — — Kaiken kaikkiaan menetimme vähän yli 200 miestä, mikäli ei joitakuita ole eksynyt eikä vielä ehtinyt toisten luo.»

Lybecker odotti Kyyrölän tappion jälkeen venäläisten heti hyökkäävän Viipuria vastaan, mutta sitä nämä eivät kuitenkaan tehneet, vaan vetäytyivät takaisin Nevan toiselle puolen sitä ennen hävitettyään vielä Kannasta mikäli siellä hävitettävää oli.

Mutta nopeasti kenraalimajurin arvoon kohonneen ylipäällikön

mieli paloi voitokkaalle sotaretkelle. Lybecker halusi, kuten hän itse sotakollegiolle selitti, tukea kuninkaan Venäjälle tekemää suurta hyökkäystä siten, että itse Suomesta käsin ryntäisi ryssien kimppuun. Hän ryhtyi tarmokkaasti varustamaan armeijaa ja läksi elokuun 10 päivänä 1707 liikkeelle etelää kohden mukanaan 11.600 miestä käsittävä armeija. Muonaa hän varasi mukaan vain yhdeksi kuukaudeksi, sillä oli tarkoitus ryöstää sitä lisää vihollisalueelta, ja sitäpaitsi piti laivojen tuoda sitä myöskin meritse Viipurista.

Retken suunnittelu ja tarkoitus oli häilyvä ja epämääräinen. Lybecker näyttää ensin aikoneen marssia valloittamaan Pietarin, mutta kuultuaan, että se oli vahvasti varustettu ja sen satamassa oleva laivasto hyvissä asemissa, hän päättikin kiertää kaupungin. Matkanteko sujui kuitenkin hitaasti, sillä heti alussa alkoivat ankarat sateet, jotka liottivat tiet, niin ettei voitu täyttä penikulmaakaan päivässä marssia. Hän pääsi joka tapauksessa Siestarjoen yli ja onnistui kuljettamaan armeijansa lautoilla Nevankin toiselle rannalle niin, ettei Apraksin, jonka komennossa oli 23-tuhantinen venäläinen armeija, ehtinyt sitä estämään. Apraksinin tarkoituksena ei liene ollutkaan antautua avoimeen taisteluun, vaan pienillä kahakoilla näännyttää vihollisen armeija ja ennenkaikkea estää sen muonitus. Tätä tarkoitusta varten oli koko Inkerinmaa niin tyystin puhdistettu, ettei Lybecker, kuten oli toivonut, saanut sieltä murustakaan, vaan täytyi hänen jo retkensä alussa turvautua niihin elintarpeisiin, joita laivasto saattoi kuljettaa. Ja tästäkin huolimatta sotilaat kärsivät nälkää. Nälkä vuorostaan synnytti kurittomuutta, ja sotajoukkoon kuuluvat saksilaiset, jotka väkisin oli liitetty armeijaan, karkasivat laumoittain ryssien puolelle.

Lybeckerille kävi ennenpitkää selväksi, ettei hän onnistuisi valloittamaan Nevan suuta, ja hänen ainoaksi tehtäväkseen muodostui armeijan kuljettaminen mahdollisimman pienin tappioin takaisin Viipuriin. Sitä tietä, jota oli tultu, ei enää voitu käyttää, sillä muonavarojen saanti sinne olisi ollut mahdotonta. Hän päätti senvuoksi turvautua laivastoon, joka amiraali Anckarstjernan johdolla risteili Suomenlahden perukassa, ja kuljettaa armeijan suoraan lahden yli takaisin kotiin.

Anckarstjerna toi laivansa Kolkanpään kohdalle Inkerin rannikolle, jossa armeija lastattiin laivoihin ja kuljetettiin lahden yli lokakuun 9 ja 17 päivien välisenä aikana. Hevosia sensijaan ei voitu laivata, ja niin jouduttiin ne melkein kaikki, 6.000 kappaletta, surmaamaan Lybeckerin käskystä. Ennenkuin kaikki miehetkään ehtivät laivoihin, hyökkäsivät venäläiset jälkijoukon kimppuun ja tuhosivat sen täydellisesti. Armeijan mieshukan sanotaan tällä retkellä nousseen noin kahteentuhanteen mieheen.

Näin onnettomasti päättyi sotapäällikön ylväästi alkanut retki. Se seikka, että hän aikoinaan sai siitä sotaoikeudessa tuomionsa, ei suinkaan kyennyt henkiin herättämään niitä tuhansia Suomen miehiä, joitten luut maatuivat Inkerin hiekassa.

IV.

KARJALAN LUKKO SÄRKYY.

»Pane Sinä sen ylpiän vihollisen kuonohon rengas ja suuhun suitset, että hän häpiällä takaperin palaisi sitä tietä kuin hän tullutkin on. Sinä, joka myös asetat sodat koko maailmassa, aseta sota ja verenvuodatus, tyrannius ja väkivalta Sinun pyhässä kristikunnassasi.»

Viipurin kirkoissa rukoiltiin ehkä hartaammin kuin neljä vuotta sitten, sillä vaara, joka kaupunkia nyt uhkasi, oli vakavampi. Tsaari oli päättänyt ryhtyä täydentämään Pultavan voittoaan ja lopultakin ottaa haltuunsa Viipurin, jonka valloittaminen jo kauan oli ollut hänen mielessään.

Maaliskuussa 1710 marssi 18.000 miehen suuruinen venäläinen armeija jäätä myöten Retusaaresta Suomen puolelle ryhtyen amiraali Apraksinin johdolla piirittämään Viipuria. Heti ryssien tulosta tiedon saatuaan Lybecker pujahti kaupungista ja jätti päällikkyyden Maunu Stiernstrålelle, joka aikoinaan niin urhoollisesti oli puolustanut Iivanalinnaa. Tällä oli käytettävissään noin 4 à 5.000 harjaantumatonta miestä.

Pyhtäällä katsoi ylipäällikkö olevansa toistaiseksi turvassa ja kirjoitti sieltä hallitukselle maaliskuun 29 päivänä kirjeen, joka pääosiltaan kuuluu:

»Sanomat vihollisen tähänastisista toimista ovat päättyneet siihen, että se, kuten minulle tämän kuun 22 päivänä lähetetyssä kirjeessä ilmoitetaan, on alkanut näyttäytyä jäällä Viipurin edustalla mainitun päivän aamuna klo 5 aikaan, ja on ripeästi jatkanut marssia Siikaniemen esikaupunkiin, jonka tähden on havaittu tarpeelliseksi sytyttää mainittu esikaupunki tuleen niin pitkälle kuin siihen on voitu

käsiksi päästä, jolloin myöskin terva-aitat syttyivät palamaan. Vihollinen kuuluu olleen jotenkin voimakas. Sittemmin olen saanut tietää, että vihollinen sakean savun turvissa on saanut tulipalon tukahdutetuksi, niin että vain se osa etukaupunkia, joka on lähinnä linnaa ja linnoitusta, on ehtinyt palaa. Muihin taloihin on vihollinen asettunut asumaan. Lisäksi on eilen palannut muutamia täältä lähetettyjä henkilöitä, jotka ovat huomanneet vihollisen etuvartioiden olevan Nisalahden kylässä kolme peninkulmaa kaupungista tännepäin. He olivat muutoin kuulleet, että vihollisella on leirinsä ja asemansa sillä saarella, joka on lähinnä mainittua esikaupunkia, sekä eräässä paikassa Hietalan luona ja Airotaipaleella, niin että Suomen puoli on saarrettu. Sanotaan vihollisen rakentavan vallituksia eräälle saarelle, joka voi suojata tästäpäin tulevaa kesätietä, sekä muutoin odottavan lisää jalkaväkeä ja tykistöä. Rahvasta, jota ovat tavanneet, ovat he kehottaneet olemaan alallansa, mutta niitä, jotka ovat koettaneet paeta pois, ovat he pahoinpidelleet ja riistäneet heiltä kaikki.»

Tuskinpa saattaisi ylipäällikkö vielä tämän epämääräisempää kirjettä sotatoimista alueellaan hallitukselle lähettää. »Vihollinen kuuluu olleen jotenkin voimakas» — siinä kaikki, mitä hän sen lukumäärästä ja aselajeista tietää. Viipuria puolustettiin kuitenkin tarmokkaasti, ja sadat silmäparit tähyilivät merelle odottaen laivaston apua. Muonavaroja ja ammuksia riitti vielä toistaiseksi, mutta jos ryssien laivasto tulisi perille aikaisemmin ja sulkisi Viipurinlahden suun, eivät puolustajat lopultakaan voisi muuta kuin antautua.

Vihollisen tuli oli hirvittävä. Talo toisensa jälkeen luhistui ja muuriin syntyi ammottavia aukkoja, joita tulitaukoina koetettiin väellä ja voimalla korjata. Tuleen tottumattomista kaksinnusmiehistä kehittyi urhoja, jotka olivat valmiit taistelemaan kaupungin puolesta viimeiseen veripisaraansa asti.

Eräänä aamuna näyttäytyi sitten lahdella kaupunkia kohden purjehtiva laiva, sitä seurasi toinen, kolmas ja yhä lukuisempia. Olivatko ne omia vaiko vihollisen aluksia? Tsaarin ne olivat, tsaarin, joka myrskyistä ja jäälautoista välittämättä oli pakoittanut laivastonsa purjehtimaan, sillä hän tiesi piirityksen tuloksen riipuvan siitä, kumman valtakunnan laivasto ensinnä ehtisi Viipurinlahteen. Mutta Lybecker oli siirtänyt päämajansa Ahvenkoskelle ja lähetteli sieltä tarinakirjeitä hallitukselle kaikesta kuulemastaan. Näin kirjoitti hän toukokuun 3 päivänä:

»Eilen palasi eräs vihollisen leirissä käynyt vakooja kertoen, että vihollinen hänen siellä ollessaan oli ampunut kaupunkia neljä vuorokautta herkeämättä. Piiritetyt kuuluvat puolestaan myöskin lujasti ampuvan ja sillä tekevän melkoista vahinkoa viholliselle. Vakooja kertoo nähneensä, että joukko kuolleita on joka päivä kannettu pois. Hän on myöskin nähnyt kaksi hirsivarustusta rakennetun Uuraan sal-

men molemmin puolin. Ne olivat niin korkeita, että väki oli jo hyvässä suojassa niiden takana. Samassa leirissä oli hän puhunut erään meikäläisen, Pultavassa otetun vangin kanssa, joka oli vakuuttanut, että heti kesän tullessa odotetaan Viipuriin 8000 miestä ratsuväkeä, ja että siellä on valmiina 300 laatikollista leipää ja jauhoja, jotka ovat sinne aiotut meren aukenemista odottamaan, jolloin niinikään laivasto on lähtevä liikkeelle, ja kuulostaa melkein siltä kuin se aikoisi yrittää Tukholmaan päin. Ei voitu saada tietoa siitä, oliko tsaari siellä tai aikoiko hän tulla. Rahvaan jättää vihollinen vapauteensa ja varustaa heidät passeilla.»

Edelleen Lybecker kertoo seuraavissa kirjeissään, useimmiten niin, että »joku on kuullut joltakin», kuinka linna ja kaupunki ovat pommituksessa kärsineet vaurioita, ja kuinka vihollisen 22 laivaa ja suuren joukon lotjia käsittävä laivasto toukokuun 11 ja 14 päivien välisenä aikana on saapunut piirittäjien avuksi.

Sillaikaa Stiernstråle taisteli viimeiseen asti, mutta oli vihdoin, kun apua ei mistään kuulunut ja vihollinen valmistautui rynnäkköön, pakoitettu antautumaan. Tämä tapahtui kesäkuun 13 päivänä 1710. Tsaari takasi hänelle ja hänen joukoilleen vapaan lähdön kaupungista, mutta katui sitten sanojaan ja kylmäverisesti peruutti ne. Puolisolleen Katariinalle Pietari kirjoitti:

»Saan lähettää Teille sen ilosanoman, että Viipurin kaupunki eilen antautui. Jumalan avulla on siis saatu vahva varustus Pietarille. Antakaa tieto näistä uutisista ja sanokaa terveisiä meikäläisille, suurille ja pienille.»

Oivallisen kuvan kaupungin valtausta seuranneista päivistä piirtää Tanskan silloinen Venäjän lähettiläs Just Juel päiväkirjassaan. Kuvattuaan matkaansa Suomeen hän kertoo:

»Saavuimme Jumalan kiitos, onnellisesti ja hyvin Viipuriin juuri oikeaan aikaan, kun voitonmerkkejä ja laukauksia ammuttiin kaikkialla kaupungissa ja leirissä olevilla kanuunoilla, myöskin ampui koko armeija kivääreillä. Pääamiraali Apraksin piti pidot Siikaniemellä. Sama Apraksin oli piirityksen aikana ollut ylipäällikkönä, ja hänestä tehtiin sinä päivänä Pyhän Andreaksen ritari, ja kenraalimajurit Bruce ja Birckholtz saivat kumpikin jalokivillä koristellun tsaarin muotokuvan. Eräästä vanhasta Mussin-Puschkin-nimisestä miehestä, joka oli tsaarin salaneuvos kotimaisissa asioissa ja hänen suuressa suosiossaan, tehtiin kreivi. Juotiin kovasti, ja isäntä Apraksin, joka rakasti suuresti juomia, piti hyvää huolta siitä, että sai yhtä paljon kuin vieraatkin. Minäkin sain niin paljon, että siinä oli liikaakin, ja olisin monta kertaa hiipinyt tieheni, mutta vahdit pitivät silmällä, että en päässyt. Vihdoin menin päävahtiin ja laskeuduin sotamiesten penkille nukkumaan, mutta kohta senjälkeen tuli tsaari itse ja nouti minut hyvin puhein takaisin. Iltasella menin taas kaupunkiin niihin kama-

reihin, jotka minulle oli määrätty Alfusius-nimisen, tohtoriksi itseään nimittävän miehen luona.

Tsaarilla oli hovinarri, joka oli tehnyt lupauksen, ettei leikkauttaisi tukkaansa eikä partaansa ennenkuin Viipuri oli vallattu. Kun hän oli läsnä tässä tilaisuudessa, niin tsaari, antaakseen hänelle juomarahaa, kiinnitti sinettilakalla kultarahan hänen partaansa. Tehdäkseen tsaarille mieliksi avasi jokainen kukkaronsa ja muutamat lakkasivat kolme jopa kuusikin kultarahaa hänen partaansa, joten narrilla lopulta oli niitä parrassaan niin monta, että ne painollaan tuottivat hänelle suurta tuskaa ja kipua.

Tsaari, joka yhdessä ruhtinas Menshikovin kanssa oli yöksi jäänyt leiriin, ei näyttäytynyt seuraavana päivänä. Minä kuljin ympäri kaupunkia katselemassa. Sanoin ei voida kertoa, miten tuli, pommit ja kuulat olivat sitä hävittäneet, niin että useimmat talot olivat maan tasalla ja muut sellaisessa tilassa, ettei juuri kukaan voinut niissä asua. Ruotsalaista linnaväkeä oli kaupungin antautuessa vielä 1800 tervettä miestä ja noin 400 sairasta tai haavoitettua.

Heinäkuun 1 päivänä lähtivät muutamat rykmentit pois, jotkut ahdistamaan Käkisalmea, toiset takaisin Pietariin; niiden joukossa oli myöskin Preobraschenskin rykmentti, joka on tsaarin kaarti, ja jota tsaari itse everstinä kuljetti kaupungin läpi. Venäläiseen tapaan tarjottiin kaikkialla, missä hän kulki ohi, viinaa ja juomatavaroita.

Kun tsaari tuli kaupunkiin saatettuaan pois rykmentin, meni hän erään Hermanniksi sanotun linnoitetun tornin huipulle. Siinä oli viidessä kerroksessa päällekkäin tykkejä, joilla ammuttiin Siikaniemen esikaupunkiin päin ja jotka piirityksen aikana olivat tehneet paljon vahinkoa. Mukaan oli otettu viini-, paloviina- ja olutpulloja suurin määrin — jokaisen kerroksen kohdalla juotiin vahvasti ja ylimmässä kerroksessa kaikkein eniten, niin että useimmat eivät olleet suurestikaan tolkussaan.

Heinäkuun 3 päivän aamuna, ennenkuin siitä mitään tiesin, matkustivat suurkansleri ja varakansleri takaisin Pietariin. Minä matkustin Preussin lähettilään Keyserlingin seurassa. Tie oli hyvin huono. Niin pian kun tulin kaupungin ulkopuolelle, näin 400 ruotsalaista sotamiestä, jotka olivat menneet tsaarin palvelukseen, lähdössä Pietariin. Ruotsalaiselle päällikölle, eversti Stiernstrålelle, jolle samoin kuin hänen 2.400 miehelleenkin oli luvattu vapaa lähtö linnasta, antoi tsaari poislähtönsä jälkeen ilmoittaa, että hän ei tahtonut täyttää heille myönnettyjä ehtoja, vaan pitäisi hänet ja miehistön sotavankeina siksi, kunnes Ruotsi antaisi takaisin ne kenraalit, jotka vastoin annettuja lupauksia oli vangittu Narvassa ja viety Tukholmaan, sekä kunnes tsaarille oli annettu takaisin se »Haukka»-niminen laiva, jonka ruotsalainen laivasto vastoin sodankäynnin sääntöjä oli anastanut, vaikka sillä oli valkoinen lippu tangossaan. Porvaristolle sen sijaan

ilmoitettiin, että he saivat jäädä taloihinsa ja tavaroittensa luo ja tehdä valan tsaarille, niinkuin he tekivätkin. Venäläiset upseerit ja sotamiehet ottivat kaikki vaimot ja lapset, jotka he tapasivat kadulla. ja minä näin tiellä muun muassa erään venäläisen majurin, joka oli siten ottanut 9 naista. Tsaari sai niistä myöskin osansa lahjaksi. Muutamat käyttivät vankeja palvelukseen taloissaan, toiset lähettivät niitä Sisä-Venäjälle kartanoihinsa, vieläpä toiset pitivät omansa, niin että minun palatessani Pietariin saattoi kaikkialla ja varsinkin kasakoilta ostaa vaimoja ja lapsia niin paljon kuin mieli teki, vieläpä varsin halvalla hinnalla.»

Raskaana lepäsi ryssän tsaarin käsi Karjalan kaupungin yllä, ja ruoskaniskuin pakotettiin sen asukkaat uuden valtikan alle. Kynä ei pysty piirtämään kyllin synkkää kuvaa siitä ajasta, ja me saatamme vain aavistaa sen kaiken, mikä seuraavaankin Lybeckerin lyhyeen kuvaukseen sisältyy:

»Nostoväestä, jota koko piirityksen ajan on ollut kaupungissa muutamia satoja ja jonka vihollinen oli laskenut kotiin, mutta joita kuitenkin oli tiellä ryöstetty ja kuoliaaksi lyöty, ovat muutamat vihdoinkin päässeet läpi. He ovat kertoneet, että niin pian kun linnanväki oli viety pois, otettiin porvarit ja vietiin vaimoineen ja lapsineen samaa tietä. Ensin kulkivat terveimmät yhtenä joukkona, sitten vanhukset, joitten joukossa oli muutamia yli 70-vuotiaitakin. He lienevätkin sittemmin, kuten uskotaan, kuolleet tielle. Äitien täytyi itse kantaa ja raastaa lapsiaan, sillä kaikki palvelijat oli heiltä otettu pois. Mainitut talonpojat ja sotamiehet kertovat edelleen, että 5000 henkeä venäläistä talonpoikaisväkeä on tullut Viipuriin työhön. Vapaaksi päästetyille suomalaisille talonpojille on myöskin sanottu, että heidän pitäisi kehoittaa rahvasta jäämään taloihinsa ja tuomaan tilikirjansa.

Tämän piirityksen aikana on paljon miehiä ja vaimoja, lapsia ja palkollisia maassa pahoinpidelty ja surmattu, ja monta surkeasti rääkätty ja korvennettu, jotta saataisiin heidät ilmaisemaan omaisuutensa, jota useimmilla ei edes ensinkään ollutkaan. Monia kuljetetaan sellaisia, jotka ovat menettäneet terveytensä ja kaiken maallisen onnensa, varsin monta on viety pois surkeuteen, eikä niitäkään ole säästetty, jotka ovat olleet köyhäintalossa. Sellaisistakin on Lappeenrannassa lyöty kuoliaaksi ikäloppuja ukkoja ja akkoja.

Raa'at kasakat, jotka ovat liikkuneet maassa salaman tavoin, ovat harjoittaneet pahinta vallattomuutta ja kuljettaneet leiriin sekä kauemmaksi lähettäneet kansa-parkaa myytäväksi kuin karjaa, säälimättä eroittaen toisistaan vaimot ja miehet, lapset ja vanhemmat, sisarukset ja sukulaiset, ja anastaen kaiken, minkä ovat voineet löytää. Sanalla sanoen, kurjuus on suurempi kuin kuvata voidaan.»

Käkisalmi oli vielä suomalaisten hallussa, mutta itsestään selvää oli, ettei se vähäisine varusväkineen voinut kovinkaan pitkää aikaa

pitää puoliaan senjälkeen, kun Viipuri oli menetetty. Eversti Juhana Stiernschantz neljinesatoine miehineen puolustautui kyllä urhoollisesti, mutta kun hänelle ei ajoissa toimitettu apua, oli linnan pakko syyskuun 9 päivänä antautua. Puolustajien luku oli silloin harvennut jo puoleen.

Näin oli Laatokan Karjala, monet kovat kokenut Karjalan kaakkoiskulma, jälleen joutunut kokonaisuudessaan ryssien valtaan. Käkisalmen antautumisen jälkeen annettiin karjalaisille tsaarin nimissä julistus, jossa luvattiin, että »kaikki Karjalan asukkaat, mihin säätyyn kuulunevatkin, ovat saaneet vapaasti ja esteettömästi jäädä taloihinsa», mutta huomautetaan sitten jyrkästi, että »tähän mennessä monet ovat näyttäneet olevansa uppiniskaisia ja vastahakoisia pitämättä vapauskirjaamme missään arvossa, eivät ole hyväksyneet julistustamme tai tahtoneet sitä vastaanottaa.» Tällaisiin ihmeellisiin karjalaisiin nähden, jotka eivät sokeasti luottaneet ryssän lupauksiin, täytyi ryhtyä ankarampiin toimenpiteisiin, ja senvuoksi julistuksessa sanotaankin:

»Tämän vuoksi me täten Hänen Suuren Tsaarillisen Majesteettinsa määräyksestä ankarasti ja vakavasti käskemme kaikkia kirkkoherroja, säätyläisiä ja läänissä asuvia kokoamaan ja estelyittä tänne päämajaamme toimittamaan kaiken omaisuuden ja viljan, karjan ynnä muun, mitä paenneet tai kuolleet ovat jättäneet kartanoihinsa ja taloihinsa, olivatpa nämä sitten olleet aatelia, sotaväkeä, porvareita tai talonpoikia. Niin tulee myöskin jokaisen pastorin, virka- ja nimismiehen läänistään toimittaa kirjallinen ilmoitus siitä, kuinka paljon siemenviljaa ne, jotka ovat paenneet tai jotka mahdollisesti ovat kuolleet, ovat jälkeensä jättäneet. Missä virka- ja nimismiehiä ei ole, tulee kirkkoherrojen kunkin pitäjässään määrätä ja valita sopivia ja kelvollisia henkilöitä siihen toimeen, ja heidän on tarkoin huolehdittava, ettei tällaista jäljellejäänyttä omaisuutta hoideta huolimattomasti ja ettei se joudu tunnottomiin käsiin. Joka tuollaisen jäljellejääneen viljan tai muun omaisuuden rohkenee vääryydellä anastaa, on kirkkoherran ja sikäläisten määrättyjen virkamiesten toimesta vangittava ja sidottuna tänne tuotava. Laadittu Käkisalmen päämajassa 27 päivänä heinäkuuta 1710.»

Viipurin linnan komentaja vuorostaan antoi omat julistuksensa, joista kuitenkin seuraavassa luvussa enemmän. Monin keinoin koetettiin asukkaat taivuttaa valantekoon Venäjän tsaarille. Niinpä kerrotaan viipurilaisten kansakoulunopettajain Ruotsin hallitukselle lähettämässä valituskirjelmässä siitä m.m. seuraavaa:

»Silloin esitimme syymme, pyytäen, ettei meitä vaadittaisi valantekoon enempää kuin muitakaan, jotka olivat antautumisehtojen alaiset. Vastattiin, että heillä oli käsky vaatia vala kaikilta asukkailta. Huomautimme siihen: kuinka voimme siitä vastata Ruotsin

kuninkaan edessä, kun Jumalan armon kautta joko toivotun rauhan jälkeen tai muulla tavoin joudumme takaisin hänen valtaansa ja olemme verellämme ja hengellämme sitoutuneet häntä palvelemaan. Vastattiin: sen ei pitäisi teitä oudostuttaa, niinhän aina käy sodassa, eikä teiltä muuta vaadita kuin että ette ole minkäänlaisessa kirjeenvaihdossa vihollistemme kanssa. Jos vaikka huomispäivänä saisitte tsaarilta armollisen vastauksen, niin olisi valanne kumottu, tai jos kaupunki hallitsijain kesken tehdyn rauhansopimuksen perusteella joutuisi entiselle herralleen, niin olisitte tästä valasta vapaat ja taas entisen kuninkaanne alaiset. Mitä hyvänsä esteitä teimme, vastattiin niihin vain, että heillä oli käsky ottaa vala ja meidän täytyi sotatavan mukaisesti alistua siihen. Jumala, joka näkee kaikkien sydämeen, tietää paraiten, minkälaiseen tuskaan me silloin jouduimme, sittenkun meidät niin useista esittämistämme syistä huolimatta niin surkuteltavasti pakoitettiin valantekoon. Jumala suokoon, ettei kukaan kristitty joutuisi sellaiseen hätään, jossa me silloin olimme!»

Liikuttumatta ei kukaan suomalainen saata lukea sodan aikalaisten kuvauksia, joissa kerrotaan venäläisten valtakaudesta Karjalassa Viipurin valloituksen jälkeen. Ottakaamme tähän vain pieneksi näytteeksi siitä, mitä kansa sai kestää, kappale kenraalimajuri Armfeltin kirjeestä, jossa hän kertoo Karjalan oloista. Sen on kirjoittanut monia kovia nähnyt soturi, niin ettemme voi olettaa turhan tunteellisuuden päässeen värittämään kuvausta. Näin hän kertoo:

»Asukkaiden hartaasta pyynnöstä en ole voinut olla ilmoittamatta Teidän Ylhäisyydellenne siitä raskaasta ja törkeästä hirmuvallasta, jota venäläinen vihollisemme kaikkialla maassa harjoittaa, kuten minun suurta sääliä tuntien on täytynyt kuulla kiusaantuneiden asukkaiden kertovan. Ryssä on kaikkialla, missä se on kulkenut sekä ennen että jälkeen Viipurin valloituksen, polttanut asumuksia sekä rääkännyt ja säälimättömällä tavalla surmannut viattomia ihmisiä. Niinpä se on Uudenkirkon pitäjässä yhdessä talossa tappanut 40 henkeä ja jättänyt elävänä jälkeensä vain yhden 6-viikkoisen lapsen. On olemassa tuskin ainoatakaan kartanoa, jossa se ei olisi muutamia viattomia ihmisiä ei ainoastaan tappanut, vaan korventamalla piinannut siten, että ensin kädet ja jalat sidottuaan ja tankoon ripustettuaan on pitänyt heitä kymmenen tai kaksikintoista kertaa palavan nuotion yläpuolella. Olen omin silmin nähnyt 5 tai 6 sellaista polttopaikkaa. Muutamia on vihollinen pistänyt palavaan uuniin, niinkuin oli tehty eräälle vanhukselle Summan kylässä noin peninkulman päässä Viipurista. Myöskin kaupungin valloituksen jälkeen ryssät olivat samassa kartanossa lyöneet kuoliaaksi parikymmentä henkeä, samalla polttaen joka paikassa. Lisäksi ovat he kaikkialta vieneet lukemattomia viattomia lapsia, ja muutamia, sitä on kauhea mainitakin, julmasti syöneet, kuten erikoisesti koko Ilmeen kylä tietää todistaa, että

muutamilla Pohjoisläänistä tulleilla kalmukeilla oli ollut mukanaan reessä kolme teurastettua lasta, kaksi tyttöä ja yksi poika, jotka he sitten ovat mainitussa kylässä keittäneet ja syöneet. Lisäksi on Käkisalmen linnanpäällikkö viime elokuussa, kun väkemme marssi täältä Jääskeen, lähettämillään kasakoilla hirtättänyt erään talonpojan, siksi, että tämä oli käskystä tuonut meille yhtä ja toista, ja ajaa vihollinen vieläkin takaa muutamia muita, jotka kuitenkin ovat piilottautumalla pelastuneet tähän asti.»

On tarpeetonta tässä yhteydessä jatkaa näitä kuvauksia pidemmälti, sillä myöhempiä vaiheita tarkastellessamme tulemme niihin liialtikin tutustumaan.

Lybecker ei ollut onnistunut paremmin kuin edeltäjänsäkään, ja hän sai nyt vuorostaan kestää moitteet. Hänen tilalleen määrättiin tänne sotilasylipäälliköksi ja kenraalikuvernööriksi Kaarle Nieroht, joka saapui maahamme syyskuussa 1710. Tämä tarmokas mies oli Kaarle XII:n parhaita kenraaleita, ja heti maahamme saavuttuaan hän ryhtyi tarmokkaasti työskentelemään Suomen puolustuksen lujittamiseksi ja uuden armeijan luomiseksi. Hänen työtään helpotti suuresti se, etteivät ryssät, kuten oli odotettu, jatkaneet enää etenemistään, vaan tyytyivät valloittamaansa Kaakkois-Karjalaan.

V.

KIVEKKÄÄT TULEVAT!

»Emme huomaa talonpoikien ansainneen rangaistusta, vaan päinvastoin tahdomme, että heille annetaan vapaa tilaisuus hävittää ja polttaa Venäjällä niin paljon kuin voivat», Kaarle XII vastasi Cronhjortille, kun tämä valitti kuninkaalle sissien toiminnasta. Tällä lausunnolla heidän toimintansa ikäänkuin laillistettiin, ja ne inkeriläiset talonpojat, jotka omin päinsä olivat tarttuneet aseisiin ryssiä vastaan, tavallaan tunnustettiin Ruotsi-Suomen armeijaan kuuluviksi.

Vapaajoukkoihin kuuluvia nimitettiin kivekkäiksi ensimmäisen tunnetun sissin, Kivekkään mukaan. Historiassa on tästä merkillisestä miehestä säilynyt sangen vähän tietoja, mutta oletetaan hänen olleen kotoisin Pähkinänlinnan läänin Järvisaaren pitäjän Mujan kylästä ja olleen täydelliseltä nimeltään Antti Simeoni Kivekäs. Säilyneissä asiakirjoissa mainitaan hänen nimensä ensimmäisen kerran kirjeessä, jonka postimestari Thorwöste lähetti hallitukselle Nevanlinnasta syyskuun 9 päivänä 1702. Siinä hän m.m. lausuu:

»Talonpoika Kivekäs kertoo olleensa 200 rahvaanmiehen kanssa Venäjällä tuhotaksensa ja polttaaksensa siellä, mutta kun vihollisen perääntyminen Inkerinmaalta häiritsi hänen toimintaansa, niin hän oli palannut takaisin. Kuitenkin kuuluu vihollisen jalkaväki vielä olevan Lopella rajaimme sisäpuolella, mutta ratsuväki on rehun puutteessa kulkenut Venäjän rajan yli. Mainittu talonpoika Kivekäs on luvannut piakkoin taaskin hyökätä vihollisen maahan, kunhan hän vain saisi varmuuden siitä, että hänelle annettaisiin 50 miestä mukaan, tuodakseen sieltä varmoja tietoja vihollisesta.»

Tästä kirjeestä ilmeneekin sissien pääasiallisin toimintatapa. He kulkivat pienissä ryhmissä vihollisen valloittamilla alueilla, tuhosivat ryssien majapaikkoja ja varastoja ja hankkivat sodanjohdolle tietoja vihollisen toimista. Kivekkäät olivat suurimmalta osaltaan inkeriläisiä, joitten kodit vainolainen oli ensimmäiseksi tuhonnut, ja jotka siis ensimmäisinä joutuivat tuntemaan kodittoman ja konnuttoman kurjan osan. Heidän sydämissään kytevää vihaa ja kostonhalua ei mikään kyennyt sammuttamaan, eivätkä ryssien pahimmatkaan uhkaukset pystyneet heidän toimintaansa lopettamaan. Vähät välitti mies, jonka perhe oli joko surmattu tai orjuuteen raahattu, koti poltettu ja hävitetty, enää siitä, kuinka hänelle itselleen kävi. Pääasia oli, että hän ennen kuolemaansa ehti saada matkaseurakseen mahdollisimman monta ryssää. Venäläiset vihasivat katkerasti näitä vapaajoukkoja, joitten hyökkäykseltä ei koskaan saattanut olla täysin turvassa. Senjälkeen kun Viipuri oli joutunut ryssien haltuun, julistikin prikaatinpäällikkö Tatischtshew Viipurin läänin kansalle:

»että jos joku sattuisi kuulemaan joistakin vihollisista tai rosvoilevista kivekäsjoukkioista, siitä on heti ilmoitettava joko Viipurin tai meidän vartiostoillemme. Vastavuoroon heille vakuutetaan hänen Suur-Tsaarillisen Majesteettinsa armo rahassa. Ja niin pian kuin sellaisia vihollisjoukkioita saapuu johonkin kartanoon tai kylään, on näiden kylien asukkaiden heti saavuttava Viipurin kaupunkiin tai sitä varten lähetettyjen vartiostojemme luo siitä ilmoittamaan, josta myöskin on odotettavissa Hänen Suur-Tsaarillisen Majesteettinsa suosio. Jos sitävastoin maalaisväestö ei ilmoittaisi, milloin joku vihollinen tai kivekäsjoukkio heidän taloihinsa tai kyliinsä ilmestyy, niin ovat sellaiset talot ja kylät heti poltettavat ja niiden asukkaat kaikki hirtettävät. Mutta ne kartanon alustalaiset tai maalaiset, jotka aikovat vilpittömästi palvella hänen Suur-Tsaarillista Majesteettiansa ja joilla on tietoa vihollis- ja kivekäsjoukkioiden asemasta ja sen heti ilmoittavat, saavat heti 10 tai 20 ruplaa. Mutta se, joka ei ainoastaan ilmianna sellaista vihollisjoukkiota, vaan myöskin antaa sellaisia ohjeita, että ne saadaan kiinniotetuiksi, saa vaivoistaan 100 ruplaa.»

Kivekkäiden suosimista seurasi siis ankara rangaistus ja heidän ilmiantajalleen luvattu palkkio oli houkuttelevan suuri. Ei niin ollen ole ihme, jos paikkakuntalaisten ja vapaajoukkojen välit monin paikoin kiristyivätkin äärimmilleen ja että kivekkäät vuorostaan kohtelivat ilmiantajiaan säälimättömästi. He joutuivat olemaan sodassa kaikkia ja kaikkea vastaan, ja vainottu elämä muodosti heidän luonteensa häikäilemättömäksi ja mistään piittaamattomaksi. Mutta samalla kasvoi myöskin heidän rohkeutensa ja neuvokkuutensa suorastaan ainutlaatuiseksi. Nieroht ymmärsi tämän, ja niinpä hän Suomeen tultuaan järjesti sissijoukot vakinaiselle kannalle, jolloin niistä ryhdyttiin käyttämään nimitystä jalkarakuunat. Heidän päällikkönsä

saivat armeijan upseerin arvon ja palkkaedut ja varsinaiset sissit rinnastettiin palveluksessa oleviin sotamiehiin.

Ensimmäinen jalkarakuunapataljoona käsitti hieman yli 200 miestä, ja sen ensimmäiseksi päälliköksi Nieroht nimitti Kivekkään jälkeen tunnetuimman sissin, Taneli Luukkoisen, jolle jo Maijdell aikoinaan oli antanut kapteenin valtakirjan. Luukkoinen, alkuaan inkeriläinen talonpoika hänkin, valitsi komppaniainsa päälliköiksi Iisakki Tillaisen ja Simo Torakan, jotka molemmat myöhemmin saivat Nierohtilta kapteenin valtakirjan. Alempien upseerien vakanssit täyttääkseen Luukkoinen tammikuussa 1711 kirjoitti Nierohtille:

»Koska Teidän Korkeutenne minulle uskomasta pataljoonasta puuttuu tarpeellisia upseereita, joita ilman Kuninkaallisen Majesteetin asiaa ei voida toimittaa, — — saan ehdottaa näihin toimiin sellaisia henkilöitä, joista Jumalan avulla voin vakuuttaa, että he ovat aina alttiit uhraamaan henkensä ja verensä Kuninkaallisen Majesteetin ja isänmaan puolesta ja kaikissa tilanteissa ilomielin täyttämään Teidän Korkeutenne määräykset. Saan siis ehdottaa seuraavia:

Jöran Wolmar, joka on seurannut minua Inkerinmaalta ja koko sodan ajan ollut jalkarakuunoissa korpraalina, raitis ja iloinen sotilas, joka kanssani on ottanut erinäisiä venäläisiä vangiksi, ja jonka nyt alamaisimmin ehdotan kapteeniksi neljänteen komppaniaan.

Nuutti Koivistolainen, joka myöskin on tullut kanssani Inkerinmaalta ja sittemmin täällä alaisuuteeni uskotussa pataljoonassa palvellut korpraaliksi, raitis ja horjumaton sotilas, jota alamaisimmin suosittelen luutnantiksi neljänteen komppaniaan.

Paavo Koivistolainen, edellämainitun veli, joka on palvellut jalkarakuunoissa koko sodan ajan ja aina osoittautunut ennen muita erikoisen miehekkääksi, ja kaikissa tilanteissa pelkäämättömäksi, ja jota suosittelen luutnantiksi kapteeni Torikan komppaniaan.

Olavi Tanhuanpää, jalkarakuunoiden korpraali, on paennut venäläinen sotamies, erinomainen mies ja on palvellut alaisenani kunnialla ja uskollisesti neljä vuotta, ja jota nyt alamaisimmin ehdotan alaisekseni vänrikiksi tai kornetiksi.

Nämä miehet ovat niitä, joita omantuntoni kautta ja ennen muita saan alaisuuteeni uskotusta joukosta nyt mitä parhaimmin suositella ja ylistää, koska he ovat raittiita, pelkäämättömiä ja sellaisia, joitten kanssa voi Jumalan avulla uskaltautua sekä tuleen että veteen ja suurimpaankin hengenvaaraan. Teidän Korkeutenne ottanee senvuoksi yllämainitut henkilöt suosiollisesti huomioonsa ja antanee heille valtakirjat edellämainittuihin vakansseihin.»

Ylipäällikön kanssa oli Luukkoinen muutenkin sangen ahkerassa kirjeenvaihdossa, sillä hän sai enimmäkseen toimintaohjeensa suoraan tältä, vaikka itse asiassa kuuluikin Armfeltin joukkoihin, joiden pääasiallisimpana tehtävänä oli Viipurin ja Pietarin välisen yhteyden

häiritseminen ja katkaiseminen. Elokuussa 1711 hän »talonpoikain viekkaiden kertomusten johdosta», kuten hän itse kertoo, ryhtyi taisteluun ylivoimaista vihollista vastaan Viipurin läheisyydessä, kärsi tappion ja joutui yhdessä Tillaisen kanssa ryssien vangiksi. He pääsivät pakenemaan, mutta Luukkoinen joutui kohta uudelleen vangiksi. Tällä kertaa hänet teljettiin erikoisen ankaraan vankeuteen, mutta pääsi kuin ihmeen kautta taaskin pakoon. Vielä kolmannenkin kerran hän jäi ryssien satimeen, ja tällä kertaa oli hänen käydä hullusti, sillä ryssät aikoivat tutkimatta ja tuomitsematta hirttää hänet tavallisena maantierosvona. Upseerivaltakirjaansa vedoten hän kuitenkin säästyi hengissä, ja pääsi taas Moskovaan kuljetettaessa karkaamaan ja palaamaan onnellisesti Suomeen. Tämän jälkeen Luukkoisen nimi häviääkin aikakirjoista eikä hänen myöhemmistä vaiheistaan tiedetä mitään. Päättyikö rohkean soturin retki taistelussa vai tapasiko hän kohtalonsa ryssien vankeudessa? Siitä tuskin koskaan saataneen selvyyttä.

Luukkoisen kanssa samoihin aikoihin, joskin toisilla seuduilla, toimi toinen kuulu sissipäällikkö, Pietari Longström. Hän oli kuitenkin nuorempi mies ja hänen suurimmat seikkailunsa sattuivat myöhäisempinä vuosina, joten niitten selostaminen sopinee paremmin tuonnempana.

Kivekkäät tulevat! Huuto sai kauhun valtaan Suomessa olevat ryssät, mutta ikävä kyllä, se herätti sekä välillistä että välitöntä kauhua myöskin omien kansalaisten keskuudessa. Jos heitä ominaan suosi ja suojeli, kuten usein teki mieli tekemään, saattoi ken tahansa kateellinen naapuri saattaa sitä sanan venäläisille, ja silloin oli tuomio lyhyt ja armoton. Jos taasen et mielisuosiolla antanut, mitä he halusivat, käyttivät he väkivaltaa ja ottivat omin lupinsa tarvitsemansa muonan ja varusteet. Vaikea oli yksinkertaisen salon eläjän monastikaan päättää, mitä hänen pitäisi tehdä ja millätavoin kivekkäisiin suhtautua.

VI.

UUSI VIHOLLINEN — RUTTO.

Idästä ei Suomeen ole koskaan saatu sanottavammin valoa, mutta sitä enemmän kaikkea sellaista, joka on enemmän yhteydessä pimeitten voimien kanssa. Aasiasta saapui, joskin tällä kertaa kiertoteitse, Suomeen vuonna 1710 sekin uusi vihollinen, joka kansan suussa sai »ison kuoleman» nimen. Rutto oli kulkeutunut Aasiasta Konstantinopoliin, sieltä Puolaan ja sitten Itämeren maakuntien kautta lahden yli Suomeen, vaikka sen tänne tulon ehkäisemiseksi olikin ryhdytty erinäisiin varokeinoihin. Tallinnasta saapuvien olisi määräysten mukaan pitänyt olla kuusi viikkoa karanteenissa, mutta vain harvoja tyhmimpiä sinne saatiin — useimmat menivät minne halutti ja levittivät mukanaantuomaansa tautia. Kerrotaan, että muuan talonpoika, joka oli salaa käynyt Tallinnassa, oli tuonut ruton ensimmäiseksi Kyminkartanon läheisyydessä olevaan Koukelan kylään.

Nieroht ryhtyi ankarasti taistelemaan tautia vastaan, ja lokakuun 29 päivänä hän antoi julistuksen, jossa yksityiskohtaisesti määritellään ne toimenpiteet, joihin ruton levenemisen estämiseksi on ryhdyttävä. Otamme seuraavaan eräitä kuvaavimpia kohtia mainitusta suomenkielisestä julistuksesta.

»Minä kreivi Karl Nieroht teen tiettäväksi», hän alottaa, »että niinkuin se Kaikkein Korkein on tahtonut meidän synteimme tähden muiden rangaistusten ja maanvaivain seassa meitä myös etsiä rutolla ja tarttuvaisella taudilla, joka myös valitettavasti tässä suuressa Ruotsinmaassa Suomessa valitettavasti itsensä niin uloslevittänyt, muutamiin myös kaupunkeihin ja kyliin niin ryhtynyt, että väki on heistä perättömäksi poiskuollut, ja taitais vielä edespäin suurimmasti vahingoitta-

van vallan ottaa, jos ei totisen Jumalan avuksihuutamisen tämän synneinrangaistuksen armollisesta poiskääntämisestä meidän myös syntisen menon poishylkäämisen ohessa, ajallansa pyytää, tämän vahingollisen liikkuvaisen taudin enempätä ulosleviämistä vastaan, pitää kaikkea sitä ahkeruutta ja neuvoa, kuin ihmisille taitais joskus mahdollinen olla. Minä olen sentähden nykyisen Medicinae Doctorin ja Professorin, korkiastioppineen Herra Pietar Hjelmin eteen otetuiden muistutelmusten jälkeen, tarpeelliseksi löytänyt.»

Ensimmäisessä kohdassa määrätään, etteivät maahan saapuvat saa minnekään liikkua ennenkuin on todettu, »ettei senkaltainen mistään tarttuvaisen taudin paikasta kuleskele, eikä myöskään ole semmoisella taudilla hierottu.»

Toisessa kohdassa määrätään kaupungissa »asuvaisista itsekukin, oli se korkiampi eli halvempi, pitämään kartanonsa ja ränninsä, tonttinsa avaruuden jälkeen puhtaana ja antamaan loan ulos kaupungista pois viedä.»

Kolmas pykälä koskee irtolaisia, ja siinä sanotaan, että »kaikki kelvotoin ja joutilas partii, vaivaiset myös ja raadolliset pitää käskettämän kaupungista», mutta määrätään samalla, että kaupungin omille vaivaisille on jostain lähistöltä hankittava paikka, jossa he voivat elää.

Tämän jälkeen sanotaan, että talot, joissa tautia havaitaan, on merkittävä porttiin piirretyllä mustalla ristillä, jotta ihmiset voisivat niitä karttaa, ja määrätään, että taudin saastuttamat ihmiset, mikäli he haluavat liikkua ulkona, käyttäkööt selvää ruttomerkkiä, jollaisena miehillä olkoon kolmen kyynärän mittainen valkea sauva ja naisilla valkoinen liina kädessään. Edelleen säädetään, että tautiin kuolleet on 12 tunnin kuluessa haudattava ilman hautajaissaattoa ja että ruumiinkantajain ja hautaajain toimeen on määrättävä erikoiset, vakinaiset henkilöt.

»Tätä kaikkea olen minä nykyisenä sairaloisena aikana tarpeelliseksi löytänyt tällä muotoa asettaa», sanotaan suomenkielisen julistuskirjan lopussa, »ja trykistä antaa uloskäydä, sitä varten, että yksi vissi reglementti mahtaisi olla, jonka jälkeen kaikki ja itsekukin tässä Suuriruhtinaanmaassa Suomessa, ja siinä olevissa lääneissä ja maakunnissa, pitää heitänsä menettämän ja ojentaman, ettemme omalla katsomattomuudellamme ja luvanpitämättömyydellämme olisi syy omaan meidän vahinkoomme ja onnettomuuteemme.»

Suomen kansa oli kuitenkin saanut niin tarpeekseen kaikenlaisista määräyksistä ja julistuksista, että se ei enää jaksanut niihin täysin vakavasti suhtautua. Tämän lisäksi oli tietenkin enin osa kansaa sitä mieltä, että jos tauti on tullakseen, niin kyllä se tulee, eikä mikään inhimillinen varokeino voi siitä pelastaa. Tauteihin nähden ovat esi-isämme aina olleet fatalisteja. Nierohtin täytyi antaa useita lisä-

määräyksiä ja uhkauksia, mutta siitä huolimatta sanotaan esimerkiksi Turussa sattuneen, että kuolleitten ruumiita heitettiin öiseen aikaan akkunoista kaduille, ja sinne lensi vahingossa moni sellainenkin, jossa vielä oli vähän henkeä. Nieroht määräsikin, että tällaisesta »törkeästä ja itse pakanuudenkin inhoamasta teosta» oli syyllinen rangaistukseksi pantava kaakinpuuhun ja ankarasti ruoskittava, tai saattoi hän siinä tapauksessa, että oli varakas, päästä 100 hopeataalarin sakolla, josta kolmas osa tuli ilmiantajalle ja loput köyhien tarpeisiin. Pitäjissä oli neljä tai kuusi joutilasta miestä määrättävä haudankaivajiksi, ja elleivät toimeen määrätyt siihen taipuneet, piti heitä rangaistaman kuudella parilla raipaniskuja.

Rutto raivosi onneksi vain Etelä- ja Lounais-Suomessa, eikä saavuttanut läheskään sellaisia mittasuhteita kuin Itämerenmaissa. Mutta maalle, joka muutenkin oli rasitettu, oli se siitä huolimatta ankara suonenisku. Se saapui mustine paiseineen Helsinkiin syyskuun 9 päivänä ja näyttäytyi kohta senjälkeen Turussakin. Tulevan pääkaupungin 1800 asukkaasta se vaati uhrikseen lokakuussa yli kolmesataa henkeä ja marraskuussa hieman vähemmän. Kun se joulukuussa jätti kaupungin rauhaan oli väkiluku vähentynyt kaikkiaan yli tuhannella kansalaisella. Tautiin olivat etupäässä sairastuneet ne kaupunkilaiset, jotka taloissaan suvaitsivat pakolaisia ja muualta muuttaneita henkilöitä.

Välillisesti ruton vaikutus tuntui koko maassa, sillä se uhkasi täysin lamaannuttaa maan elinkeinoelämän. Esimerkiksi sysmäläiset kirjoittivat, että »talonpojat eivät ole uskaltaneet tehdä matkoja kauppakaupunkeihin vaihtaakseen sitä vähäistä, mitä heillä on ollut, rahaksi, jonka vuoksi rästit ovat jääneet maksamatta», ja Turun maaherra Palmberg kirjoitti, että »ihminen ei tohdi toista lähestyä myydäkseen tai ostaakseen tarpeeseensa.»

Rutto ei armeijassa tehnyt mainittavampaa tuhoa, ja johtui tämä pääasiallisesti siitä, että miehet hyvissä ajoin ennen taudin levenemistä lähetettiin ruoduilleen maaseudulle.

VII.

PIENTÄ SOTAA PIENIN VOIMIN.

Pultavan luona käydyssä taistelussa kesäkuun 28 p:nä 1709 olivat venäläiset lopullisesti pirstonneet ruotsalaisten armeijan ja vanginneet sen eloonjääneet soturit. Haavaansa poteva Kaarle oli kuitenkin jo ennen taistelua ehditty kuljettaa Turkkiin, jossa armeijansa ja sädekehänsä kadottanut kuningas asusti seuralaisineen pääasiallisesti Benderin maakunnassa yllyttäen Turkin sulttaania sotaan Pietaritsaaria vastaan. Täällä Benderin pashan vieraana lepäillessään oli Kaarlella hyvää aikaa miettiä asioita, ja siellä näyttää Suomen surkea asemakin nousseen vakavana hänen mieleensä, sillä näin hän kirjoitti Benderistä kreivi Nierohtille tammikuun 7 päivänä 1711:

»Me jätimme armollisessa kirjeessämme marraskuun 11 p:nä viime vuonna Suomen puolustustoimet teidän huostaanne, emmekä epäile, että te ahkerasti ja tarmokkaasti noudatatte määräyksiämme. Mutta koska tämä asia on meille hyvin kallis, niin toistamme vielä saman, mistä Teille silloin käskyn annoimme, ja uskomme, että lähinnä Korkeimman apua maa helposti voidaan asettaa puolustuskuntoon kaikenlaisia vihollisen hyökkäyksiä vastaan, kun vain asiassa käytetään tarpeeksi ahkeruutta ja valppautta, olletikin koska vihollisen aivan epäilemättä täytyy vetää pois kaikki sotavoimansa niiltä seuduin, suojatakseen omaa maatansa niitä hyökkäyksiä vastaan, joita täältäpäin tulee tehtäväksi muutamin paikoin. Me annamme Suomessa ja Pohjanmaalla oleville maaherroillemme käskyjä, että he avustavat teitä kaikin tavoin. Mutta koska Suomi sodan aikana on kestänyt verrattomasti enemmän rasituksia niin yhdessä kuin toisessa suhteessa kuin mikään muu lääni, ja sentähden sen menoja on niin paljon kuin mah-

dollista kevennettävä ja helpotettava, niin annetaan Tukholmassa olevalle neuvostollemme määräys, että heidän tulee lähettää sinne niin hyvin lisää väkeä, mikäli se tarpeelliseksi harkitaan, kuin myöskin viljaa ja muita varustustarpeita sotaväen ylläpitoa varten. Muiden maan puolustukseksi tarpeellisten toimenpiteitten lisäksi tulee teidän totuttaa rahvasta käyttämään kiväärejä sekä kehoittaa heitä metsissä ja muualla ahdistamaan vihollista ja tekemään sille vahinkoa. Jos vihollinen tunkeutuisi pitemmälle maahan, niin täytyy, ellei armeija pystyisi sitä täydellisesti estämään, ainakin koettaa häiritä sitä niin paljon kuin aika ja tilaisuus sallivat. Asukkaita ei ole jätettävä vihollisen mielivaltaan, vaan on niitä, joita ei käytetä vastustustoimiin, ajoissa kehoitettava omaistensa kera siirtymään kauemmas sisämaahan armeijan taakse sekä jättämään maa autioksi jälkeensä, niin ettei vihollinen löydä mitään elatuksekseen. Samalla kielletään kuolemanrangaistuksen uhalla antamasta viholliselle minkäänlaista apua tai suorittamasta viholliselle pakkoveroja. Täytyy hyvin kohdella rahvasta, joka tähän aikaan on kärsinyt niin paljon rasitusta ja jota vaaditaan ja kehoitetan uskollisuuteen ja miehuulliseen vastarintaan. Senvuoksi olemmekin nyt äskettäin antaneet anteeksi kaikki maksamattomat kruununrästit ja vastakin, kunhan rauha on saatu, tahdomme koettaa kaikin tavoin edistää heidän parastansa.»

Syytä olikin huoleen Suomen ja asukkaitten puolesta, sillä tilanne alkoi jo mainittuna vuonna olla enemmän kuin vakava. Antakaamme kenraali Lybeckerin Nierohtille lähettämän kirjeen kertoa siitä, millaiset olot olivat Suomen rajaseuduilla sanottuun aikaan. Näin hän kirjoittaa:

»Mitä maan tilaan tulee, niin tietää Teidän Kreivillinen Ylhäisyytenne itse, että Viipurin läänistä on neljä kihlakuntaa vihollisten vallassa, lukuunottamatta yhtä ainoata Lappeen kihlakunnan pitäjää, jonne vihollinen tosin ei vielä ole vartiojoukkoineen ehtinyt, mutta jonka asukkaat eivät, yhtä vähän kuin muidenkaan rajaa lähellä olevien pitäjien asukkaat, tohdi pysyä taloissaan, vaan elävät metsissä, niin ettei mainittua pitäjääkään voi pitää muuna kuin autiona. Kyminkartanon läänissä, johon kuuluu seitsemän pitäjää yhtenä voutikuntana, on vihollinen hävittänyt ja autioksi tehnyt puolitoista pitäjää. Muut ovat tosin vielä tähän saakka säilyneet viholliselta, mutta senjohdosta, että sotajoukot Viipurin antautumisesta saakka ovat alinomaa niissä majailleet, ovat ne niin rasittuneet, ettei sitä tässä voida kyllin kuvailla. Varsinkin tänä vuonna ovat ne alinomaisten ja jokapäiväisten kyyditysten takia menettäneet melkein kaikki hevosensa, ja viime syksynä vietiin heiltä heinät, niin että jos heillä vielä on joitakin elukoita jäljellä, niiden täytyy rehun puutteessa kuolla, puhumattakaan kaikesta muusta majoitusrasituksesta, joka heillä on, kun milloin enemmän, milloin vähemmän miehistöä kylissä

majailee tai niiden läpi edestakaisin marssii, jolloin talonpoika ei voi niin varaansa pitää, ettei häneltä varasteta tai riistetä herneitä, nauriita, kaalia ja muuta, niin ettei rahvaalle muuta jää kuin valitusta ja kurjuutta. Yhtäkaikki täytyy jokaisen talonpojan nimellisesti suorittaa vaaditut apuverot ja maksut, niin ettei juuri voida mainita ainoatakaan, jolla ei olisi saamista 30:stä 60:een vaskitaaleriin, jos heille ja sille, mitä heiltä on otettu laskettaisiin niiden arvo. Kaikkeen tähän nähden täytyy minun nöyrästi pyytää, että se, mitä rahvas on rehua antanut yli veronsa, korvattaisiin heille muista maaherran lääneistä, mikäli se on kuiteilla todistettavissa; mikä muuten on heiltä otettu ja usein heidän nähtensä viety pois, sen täytyy jäädä sillensä. Ellei näin tehdä, on pelättävissä, että niityt jätetään vuosikausiksi korjaamatta, kun talonpoika huomaa, että kaikki häneltä viedään ilman mitään korvausta, eikä korttakaan jätetä kaiken hänen työnsä ja hikensä palkaksi, olipa hänellä ollut yksi, kymmenen tai kaksikymmentä häkillistä. Siitä ei voi muuta seurata kuin pikainen maan häviö, ja kuinka pitkälle siihen suuntaan jo on jouduttu, voidaan kyllin havaita siitä, että Elimäen ja muiden paikkakuntain talollisilla, joilla vuonna 1710 oli kaksikymmentä tai kolmekymmentä elukkaa, nyt viime kesänä oli tuskin neljä, viisi tai kuusi jäljellä, minkä itse olen säälien nähnyt; muutoin heidän täytyy rehun puutteessa teurastaa, myydä tai antaa nälkään nääntyä, eivätkä uskalla itselleen uusia hankkia tai kasvattaa. Jos rahvaalla olisi toivoa saada pikaista korvausta siitä suuresta tappiosta, mitä kyyditysvelvollisuus on heille tuottanut, niin lähettäisin teille ehdotuksen siitä, sekä ilmoituksen, kuinka monta hevosta talonpojilta on joko tyyten mennyt tai pilalle joutunut, mikä lukumäärä lienee suurempi kuin kukaan voi arvata. Senlisäksi seuraisi luettelo kaikista vielä jäljelläolevista hevosista, joita ei ole monta. Tiedetään, että Pyhtään pitäjässä, joka on lähinnä Uudenmaan puolella ja jonne vihollinen ei ole tullut, on kyliä, joissa on viisitoista taloa, mutta niillä yhteensä ei enempää kuin kolme hevosta. Tätä en ole voinut olla teille esittämättä, jotta maata voitaisiin auttaa toistaiseksi säilymään ja köyhä rahvas jollain otollisella keinolla ja määräyksellä jälleen saataisiin pystyyn. Teidän Kreivillinen Ylhäisyytenne voinee itse antaa suosiollisimman todistuksen kansan alttiudesta, että vaikka se on edelläkerrotulla tavalla kärsinyt ja vielä enemmänkin kuin kertoa voidaan, se kuitenkin siinä määrässä kuin suinkin mahdollista on hankkinut mitä vaaditaan. Niinpä ne, jotka asuvat Viipurissa ja sen lähiseuduilla, ovat hankkineet minkä ovat voineet ratsu- ja jalkamiehilleen ja ovat antaneet varustuksia rusthollien puolesta, vaikka he eivät pariin kolmeen vuoteen ole saaneet taloistaan puolta äyriäkään eivätkä voi toivoakaan saavansa niin kauan kuin nykyistä tilaa jatkuu. Jääsken kihlakunnan kruununvouti todistaa, että jos kaikesta siitä, minkä mainittu kihlakunta viime kesänä ja syksynä

on sotajoukoille suorittanut, tehdään tili, niin tulee rahvas olemaan suuresti saamisen puolella, vaikka mainittu kihlakunta kokonaisuudessaan on vihollisen vallassa ja sen ahdistusta joka päivä kärsii. Savo, jossa on kolme voutikuntaa, on siinä onnellisessa asemassa, ettei vihollinen ole sinne tullut muuta kuin Kerimäen pitäjään Karjalan rajalla; ja ovat sikäläiset asukkaat, samoinkuin täällä alamaassa olevat, alttiit ja halukkaat suorittamaan ja maksamaan kaikki ulostekonsa ja rasituksensa; mutta niinkuin ennen on mainittu heidän on mahdoton saada rahaa, koska heidän terva- ja muu kauppansa on lamassa. Sentähden aion järjestää niin, että he saavat maksaa puolestaan kaikenlaisilla ruokatavaroilla, niin ettei suinkaan mitään rästejä maahan jää. Teidän Kreivillinen Ylhäisyytenne suvaitkoon ottaa tämän kaiken suosiollisesti harkitaksensa ja esittää tämän kuninkaalle sekä suosiollisella vaikutuksellaan Kuninkaallinen Majesteetin neuvostokuntaan johtaa asiat siihen, että suotaisiin ja määrättäisiin annettavaksi se, mitä varustuksien täydentämiseksi pyydetään ja että maa ylenpalttisen kyydityksen, heinien luovuttamisen ja muiden kärsimiensä vaikeuksiensa edestä saisi nauttia jotain helpotusta ja virvoitusta, niin että kaikki taas voisi tulla hyvälle tolalle.»

Näin siis elettiin rajamaakunnissa, eivätkä olot muuallakaan Suomessa olleet sanottavasti paremmat. Ainoa lohduttava seikka näihin aikoihin oli se, että Venäjä ei voimaperäisemmin jatkanut sotatoimiaan Suomessa. Niinkuin kuningas kirjeessään Nierohtille oli maininnut, täytyi Pietari-tsaarin nyt kiinnittää huomionsa toisaalle, sillä etelässä oli Turkki hyökännyt hänen kimppuunsa. Suomen taholta ei liioin voitu tehdä minkäänlaista laajempaa alotetta viholliseen nähden, sillä Nierohtin oli, kuten Maijdellin ja Cronhjortinkin aikoinaan, myönnettävä sotajoukkonsa kykenemättömäksi tulokselliseen hyökkäystoimintaan. Suomen armeijan nimellinen vahvuus lähenteli yhdeksäätuhatta miestä, mutta koossa ei voitu samalla kertaa pitää kahta, kolmeatuhatta enempää. Oli senvuoksi tyydyttävä pikkusotaan, vihollisen yhteyksien häiritsemisiin ja etuvartiojoukkojen kahakoihin.

Tämän sissisodan varsinainen johtaja oli vuonna 1711 kenraalimajuriksi ylennetty Kaarlo Kustaa Armfelt, joka Savonlinnaa keskuspaikkanaan pitäen aiheutti ryssille moninaista harmia partioretkillään. Hänen valtuuksiaankin laajennettiin vähän kerrallaan, niin että hänellä lopulta oli Savossa ja Karjalassa miltei täydellinen käskijävalta. Kun kasakat alkuvuodesta 1711 ryhtyivät hieman liian usein häiritsemään Savonlinnan seutuja, läksi Armfelt suuremmalla joukolla liikkeelle Karjalaan päin ja pääsi Koitsanlahden hovin seuduilla kosketuksiin isohkon kasakkaosaston kanssa. Syntyneessä taistelussa hän saavutti voiton, otti yksitoista vankia ja sai koko joukon sotasaalista, josta osa lähetettiin ylipäälliköllekin.

Armfeltin joukon vahvistukseksi oli Nieroht komentanut Stiernschantzin rakuunoineen, ja hänkin saavutti helmikuun retkillään pari pienempää voittoa lähettäen sotasaaliin, pääasiallisesti ruokatarpeita, Armfeltille Savonlinnaan.

Viipuri ja sen takaisin valloittaminen oli kuitenkin koko ajan Nierohtin mielessä. Neuvostokuntakin oli sitä mieltä, että Viipuri olisi saarrettava ja senjälkeen jollain tavoin vallattava, sillä saatujen tietojen mukaan oli kaupungissa olevan venäläisen sotaväen lukumäärä vähäinen. Nieroht kokosi tässä mielessä armeijansa kesällä 1711 ja marssi sen kanssa Lappeenrantaan. Hänen tarkoituksensa oli eristää Viipuri ja pakoittaa se sitten antautumaan, mutta hänen omassa armeijassaan vallitseva puute teki suunnitelman tyhjäksi. Kun Ruotsin laivaston syksyn tullessa oli pakko lähteä Viipurin edustalta, niin ryssät saattoivat taas meriteitse päästä Pietarin kanssa yhteyteen, eikä heidän nälällä näännyttämisestään tullut mitään. Retki päättyi senvuoksi siihen, että Nieroht kuljetti armeijansa takaisin Kymiin ja päästi miehet palaamaan ruoduilleen.

Tämä olikin Nierohtin viimeinen huomattavampi toimenpide, sillä hänen elämänsä päättyi lyhyen sairauden jälkeen tammikuussa 1712. Kolmea päivää ennen kuolemaansa hän oli luovuttanut armeijan ylipäällikkyyden Lybeckerille, ja kun ei toimeen sopivampaakaan miestä löydetty, määräsi kuningas hänet siihen vakinaisesti.

Vuoden vaihde kului ryssiin nähden muuten rauhallisesti. Pohjois-Suomessa vain sattui maaliskuussa 1712 välikohtaus, joka tunnetaan »Sarkasodan» nimellä.

Kajaanin seudun asukkaat olivat näihin asti hyvin vähän tienneet sodan rasituksista, sillä he olivat jo vuonna 1703 tehneet vienankarjalaisten kanssa erikoisen rajarauhan, jonka ansiosta seutukunnalla vallitsivat melkeinpä täysin rauhanaikaiset olot. Kajaanissa käytiin vilkasta kauppaa vienankarjalaisten kanssa, ja sitä kautta tuotiin Suomeen paljonkin sellaita tavaraa, jota muuten ei olisi lainkaan saatu. Mutta sitten sattui kiusallinen välikohtaus. Kajaanin tullimiehet olivat ottaneet takavarikkoon neljän karjalaisen kauppiaan suurehkon sarkavaraston, josta nämä jo kerran olivat maksaneet tullin, eivätkä suostuneet luovuttamaan sarkaa takaisin. Karjalaiset yllyttivät silloin joukon heimolaisiaan ja Käkisalmessa majailevia venäläisiä sotamiehiä ryöstöretkelle Kajaaniin. Retkeen otti, surullista kyllä, osaa myöskin joukko pielisjärveläisiä talonpoikia, joilla oli henkilökohtaista kaunaa eräitä kajaanilaisia kohtaan. Tapahtuman kulusta kerrotaan Paltamon kihlakunnanoikeuden pöytäkirjassa m.m. seuraavaa:

»Astui esiin käskynhaltija Juhana Tammelander kertoen, että vaikka rajarauha entisinä aikoina on pysynyt vakaana, niin on kajaanilaisten tässä tapauksessa ihmeekseen täytynyt kokea aivan päin-

vastaista. Venäläinen partiojoukko, johon kuului kaikenlaista väkeä, venäläisiä, kasakoita, kalmukkeja ja jonkun verran ruotsalaisia, kaikki hyvin aseistettuina, hyökkäsi Kajaanin kaupunkiin ja Paltamoon maaliskuun 13 päivänä kello 3 ja 4 välillä aamulla, ja murhaamalla, polttamalla ja rosvoamalla he tuottivat auttamatonta vahinkoa kaikille, joilla oli jotain menettämistä. — — Asiata tutkittiin viime helmikuussa tullioikeudessa, mutta tuloksesta ei ole muuta tietoa kuin että venäläiset ovat tavaransa menettäneet. Tämän takia on käskynhaltija samoinkuin moni muukin tullut siihen käsitykseen, että tämä venäläisille tapahtunut vääryys on ainoa aihe ja syy rajarauhan häiriintymiseen, joka voidaan huomata siitäkin, että venäläiset olivat aikaisemmin sanoneet: — Ellei sarkaa anneta takaisin, niin siitä seuraa paha meteli.»

Pöytäkirjassa seuraa sitten lukuisten henkilöitten kertomuksia siitä, mitä kaikkea he olivat tapahtuman johdosta joutuneet kärsimään. Niinpä kuulu Simo Hurtta, majuri Simo Affleck, »kertoi murheellisin mielin, miten julma venäläinen mainitussa tilaisuudessa hänen poissaollessaan oli ryöstänyt hänen talonsa, jolloin ei ainoastaan hänen omaisuuttaan viety pois, vaan myöskin, mikä häntä eniten murehduttaakin, hänen vaimonsa ja lapsensa sekä useita muita hänen taloutensa jäseniä, kaikkiaan 15 henkeä, oli vangiksi otettu ja viety pois.»

Laajempia seurauksia sarkasodalla ei kuitenkaan ollut, vaan rikkoutunut rajarauha solmittiin uudelleen. Etelä-Suomessa saatiin myöskin elää rauhassa aina syyskesään 1712 asti, jolloin venäläiset vasta toden teolla ryhtyivät hyökkäämään ja täydentämään Viipurin valtauksella aloitettua Suomen valloittamista.

VIII.

RYSSÄ OTTAA ETELÄ-SUOMEN.

»Suomi on Ruotsia elättävä äiti, ja sitä vastaan meidän on hyökättävä jos haluamme saada Ruotsin niskansa notkistamaan», tsaari Pietari oli kirjoittanut Apraksinille, eikä hän suinkaan aikonut jättää aloittamaansa Suomen valloittamista kesken. Turkin hyökkäys oli tarjonnut Suomelle lyhyen hengähdystauon, mutta jo lokakuun lopulla 1712 alkoi idästä päin kantautua huhuja, että Viipuriin, Konstadtiin ja Pietariin kerättiin suuria joukko-osastoja ja että tykkejä varustettiin jalaksilla talvisotaa silmälläpitäen.

Sen verran ryssien puuhat kuitenkin myöhästyivät, että talvisota täytyi jättää ja tehdä sen sijaan uusi suunnitelma, johon kuului, että Suomen armeija saarrettaisiin laivaston avulla. Pietarissa lastattiin kolmeensataan laivaan noin 12.000 jalkamiestä ja kolmisensataa kasakkaa, ja alukset suuntasivat kulkunsa Helsinkiä kohden. Tämän laivaston etujoukko saapui Helsingin edustalle toukokuun kahdeksantena päivänä 1713 ja yritti maihinnousua. Armfelt, jonka Lybecker oli lähettänyt Helsinkiä puolustamaan, sai maihinnousun kuitenkin estetyksi. Seuraavana päivänä saapui lisää venäläisiä laivoja, ja heidän sotatoimiensa johtaja Apraksin yritti nyt saartaa Armfeltin joukot lähettämällä muutamia laivoja Hietalahden rantaan.

Armfelt taisteli vielä epätoivoisesti, mutta 11 ja 12 päivien välisenä yönä hänen täytyi jättää kaupunki sytytettyään kuitenkin sen ja siellä olleen suuren viljavaraston sitä ennen tuleen. Lybecker oli aikonut pääarmeijan kanssa tulla avuksi Armfeltille, mutta ei ehtinyt ajoissa perille, joten koko Suomen sotavoima vetäytyi takaisin Porvoon

läheisyyteen. Ja senjälkeen tämä kenraali, joka on itsestään jättänyt historiaamme niin kovin surullisen muiston, teki lopullisen virheen.

Sensijaan, että olisi arvelematta käynyt Helsingissä maihinnousseen venäläisen armeijan kimppuun ja tuhonnut sen, hän vetäytymällä Porvoosta pohjoiseen jätti rantatien avoimeksi, niin että ryssät saattoivat Viipurista marssittaa itselleen rajattomasti apuvoimia ja muodostaa Helsinkiin sotatoimiensa keskuksen. Karkeampaa virhettä olisi hänen asemassaan tuskin yksikään toinen saattanut tehdä, ja niinpä heräsivät Tukholman herratkin lopulta havaitsemaan, että Lybecker ei ollut oikea mies johtamaan puolustussotaa Suomessa. Hän ehti vielä kuljettaa koko armeijansa Hämeenlinnaan kun sai kutsun saapua Tukholmaan »neuvottelemaan Suomen puolustamista koskevista seikoista.» Tämä neuvottelu muodostui Lybeckerille kuitenkin ikävänpuoleiseksi, sillä se tapahtui sotaoikeudessa, ja kenraalin osana oli esiintyä syytettyjen penkillä.

Liian myöhään joutui uusi ylipäällikkö, Armfelt, vastaanottamaan sodan johdon. Hänen oli pakko jäädä toistaiseksi Hämeeseen, eikä se joukko-osasto, jonka hän eversti Stiernschantzin johdolla lähetti Turun maantietä puolustamaan, kyennyt pitämään puoliaan, niin että elokuun lopulla 1713 marssi 4000 ryssää Suomen pääkaupunkiin. Ryssien tulosta kaupunkiin kertoo professori Lauri Tammelin julkaisemassaan almanakassa m.m.:

»Mikä valitus ja surkeus Turussa ja koko sen ympäristössä, kaduilla ja kujilla, teillä, kylissä ja metsissä oli, sen tiedän parhaiten todistaa minä, joka sitä omin itkevin silmin olin näkemässä, sillä minä hoidin virkojani yhtä mittaa elokuun 27 päivään, jolloin kello 5 aikaan illalla läksin Turusta, ja vihollinen antoi rumpujensa kuulua seuraavana päivänä kello 5 aamulla niin sanotun Karjaportin ulkopuolella sekä heti senjälkeen kello 6 tuli kaupunkiin. Vielä kaikuu korvissani huuto ja valitus, huokaus ja vaikerrus, joka kuului teillä ja metsissä; vanhoja ja sairaita vedettiin reillä ja purilailla, pienet imeväiset lapset kirkuivat äitiensä rinnoilla, isommat lapset oli sidottu kärryihin ja hevosiin; kaikilla ihmisillä oli sellainen valitus, hämmennys, pelko ja vavistus kaikkialla, että kivikovankin sydämen siitä täytyi heltyä ja antautua. Tämä heidän valituksensa ennusti heidän surkeata perikatoansa ja sitä ankaraa rangaistusta, joka oli uhkaamassa heidän päänsä päällä.»

Itse tsaarikin saapui Turkuun syyskuun 2 päivänä, mutta lähti sieltä paluumatkalle jo seuraavana päivänä. Pian senjälkeen ilmestyi Ruotsin vastavalmistunut kaleerilaivasto Turun edustalle, ja ryssät pelästyivät sen ilmestymistä niin, että lähtivät kiireimmän kaupalla takaisin Helsinkiin. Täällä he alkoivat sitten valmistautua sotaretkelle Armfeltia vastaan.

Armfelt oli tällä välin saanut hallitukselta määräyksen siirtyä Porin

seuduille ryhtyäkseen siellä puolustustoimiin, mutta hän ei katsonut voivansa täyttää tätä käskyä, koska ei saanut Ruotsista luvattuja apujoukkoja ja koska etelästä oli tullut tieto, että ryssät valmistautuivat marssimaan Hämeenlinnan suuntaan.

Hämeenlinnan seutujen maasto ei sopinut puolustustoimenpiteisiin. Senvuoksi Armfelt marssitti joukkonsa pohjoista kohden pysähtyen Pälkäneelle. Hänen armeijansa lukumäärä oli silloin noin 7.200 miestä, mutta suojatakseen sivustansa hän oli pakoitettu lähettämään Pälkäneeltä Jämsään päin kulkevan tien varrelle, Valkeakoskelle, Kuokkalaan, Tampereelle ja Tyrväälle niin vahvoja osastoja, että itse pääjoukkoon Kostian virralle jäi hänen käytettäväkseen vain noin 3.400 miestä.

Pälkäneveden ja Mallasveden välinen noin kilometrin levyinen kannas, jonka kapea Kostianvirta katkaisee, tarjosi mainiot puolustusasemat, ja siinä pysyen voitiin puolustaa sekä Tampereelle että Jämsään johtavia maanteitä. Asemansa järjesti Armfelt seuraavasti:

Kostianvirran pohjoisrannalle rakennettiin vahvat vallitukset. Ensimmäiseen linjaan sijoitettiin jalkaväen rintasuojat ja niitten taakse korkeammalle tykkipatterit. Näitten väliin kaivettiin maasuojat miehistölle, ja puolustusaseman eri osat yhdistettiin juoksuhaudoilla toisiinsa. Jalkaväen rintasuojissa oli kaksi kerrosta, niin että takimmainen rivi saattoi ampua etumaisten miesten yli. Jokilinja täytettiin espanjalaisilla ratsastajilla ja teräväpäisillä paaluilla, niin että sen ylittäminen olisi ollut melkein mahdotonta. Laitikkalan kylään, Pälkäneeltä etelään, lähetettiin ratsuväestä muodostettu etuvartio.

Ampumahautoihin sijoitettiin noin 2.200 jalkaväkisotamiestä, ja loput jalkaväestä hajoitettiin ketjuun molempien vesien rannoille. Tykistöasemiin sijoitettiin kaikki tykit, seitsemän 3-puutaista kanuunaa ja kaksi haupitsia. Ratsuväestä jätettiin 300 miestä ampumamatkan päähän puolustusasemista ja loput sijoitettiin Mälkiänkylään Mallasveden rannalle.

Kun ryssät sitten lokakuun ensimmäisinä päivinä ehtivät Pälkäneelle, ja Apraksin komensi joukkonsa rintamahyökkäykseen Armfeltin asemia vastaan, osottautuivat nämä niin lujiksi, että Apraksinin täytyi ryhtyä miettimään toisia keinoja. Hän puratti joukon lähikylien, Kollolan, Ruokolan, Harhalan ja Kaitamon taloja ja rakennutti näin saaduista hirsistä viisisataa lauttaa. Lokakuun 6 päivän aamuna komennettiin lautoille 7.000 miestä, ja niitten kera läksi ruhtinas Golitsyn Mallasvettä pitkin saartamaan Armfeltin asemia. Paksun sumun turvin he pääsivät aivan vastaisen rannan läheisyyteen ennenkuin heidän tulonsa huomattiin. Maihinnousupaikalla oli kuitenkin vain heikko osasto, jonka vihollinen piankin karkoitti ja sai

itselleen rannalla niin tukevat asemat, että sitä ei enää saatu niistä väistymään, vaikka apuun kiiruhtaneet suomalaiset taistelivatkin tavattoman urhoollisesti. Taistelu oli niin kiivas, että ruudinsavu toisinaan pimitti näköalan kokonaan. Armfelt johti henkilökohtaisesti ratsuväkeään, mutta kun hän ei saanut sitä viedyksi sivustahyökkäykseen ja ryssille virtasi yhtä mittaa apujoukkoja, oli taistelun ratkaisu ilman muuta selvä. Kahdesti ammuttiin hevonen Armfeltin alta, mutta ikävä kyllä ei miehistö rohkeudessa ollut hänen veroistaan, vaan sangen monet pötkivät jo taistelun alkaessa pakoon. Armfelt katsoi olevansa pakoitettu perääntymään, ja samalla kertaa hänen oli pakko antaa myöskin puolustusasemissa olevalle pääjoukolleen perääntymiskäsky.

Kostianvirralla taistelevat joukot eivät heti päässeet irtaantumaan vihollisesta, ja niinpä he joutuivatkin sangen tukalaan asemaan. Muuan jalkaväkiosasto joutui täydellisesti saarroksiin ja uljaasti puolustautuen se kaatui viimeiseen mieheen. Hyökkääjätkin ihmettelivät tätä uljuutta, ja muuan venäläinen rakuunaeversti kertoi erään suomalaisen hakanneen maahan kuusi heikäläistä ennenkuin itse sortui lukemattomiin haavoihinsa.

»Toivo oli meidän puolellamme», kirjoitti Armfelt taistelukuvauksessaan seuraavana päivänä, »mutta vaikka jalkaväki teki kaiken, mitä parhaimmilta joukoilta voidaan vaatia, niin ei ratsuväkeä saatu tekemään samalla tavoin, vaan jos yksi joukko hyökkäsi, väistyivät muut ja perääntyivät, puhumattakaan niistä, jotka kokonaan pakenivat.»

Taistelun jälkeen Suomen armeija joutui melkein täydellisesti hajaannustilaan. Savon ja Hämeen jalkaväkirykmentit haihtuivat kuin savu ilmaan, kun miehet omin lupinsa luikkivat kotiseuduilleen. Armfelt itse ratsuväkineen sekä sairaat ja kuormasto marssivat Tampereelle, jonne saatiin kootuksi kaikkiaan 1.100 jalkamiestä ja 700 rakuunaa. Venäläiset seurasivat kintereillä, mutta eivät päässeet Tammerkosken yli, sillä Armfelt oli antanut polttaa sillan. Hän ei kuitenkaan uskaltanut jäädä puolustusasemiin sinne, kuten ensin oli aikonut, vaan marssi yhä pohjoisempaan Pirkkalan ja Ylöjärven kautta Hämeenkyröön.

Tilanne oli melkein toivoton. Häme ja Satakunta olivat nyt melkein täydellisesti joutuneet ryssien valtaan, eikä apua kuulunut mistään päin. Ylipäällikkö kirjoitti masentuneena selostuksensa taistelusta ja sitä seuranneesta vetäytymisestä pohjoiseen. Eräissä kirjeissään hän kuvaa Kostianvirran taistelun jälkeistä asemaa seuraavin sanoin:

»Ne joukot, jotka Pälkäneellä joutuivat toisille teille, eivät vieläkään ole ehtineet yhtyä meihin. Se estää minua vielä lähettämästä asianmukaista täydellistä kertomusta siitä, mitä on tapahtunut. Sillä-

välin tahdon kuitenkin alamaisimmin kertoa, että kenraalimajuri La Barre ynnä osa ratsuväkeä sekä eversti Yxkull ynnä osa jalkaväkeä kuuluu olevan matkalla Ruoveden kautta Pohjanmaalle. Mutta valitettavinta on, että muutamat rykmentit ovat karanneet kotiinsa viimeiseen mieheen, kuten savolaiset ja hämeenlinnalaiset jalkasotamiehet. Sen osan kera, joka on ollut kanssani ja pysähtynyt Tampereella, ajattelin voivani pysyä paikoillani, mutta kun vihollinen koko voimallaan työntyi eteemme ja alkoi tarmokkaasti toimia, täytyi minun täydellistä häviötä välttääkseni huomaamatta vetäytyä takaisin yöllä 12:tta päivää vasten. Samana päivänä ahdisti vihollinen meitä aina Hämeenkyrön toiselle puolelle asti. Paikka on lähinnä tunnettua suurta Hämeenkangasta Porin läänin ja Pohjanmaan välillä. Olemme vain äärimmäisin ponnistuksin voineet raahautua pakkasesta ja rehun puutteesta kärsien mainitun 12 peninkulman laajuisen metsän poikki, eikä ole mitenkään ollut estettävissä, että varsin suuri osa väestä on pujahtanut riveistä ja mennyt omille teilleen. Tarkoitukseni oli marssia Porin puoleen säilyttääkseni yhteyden odotettavissa olevaan kuormastoon. Mutta Pälkäneellä hajaantuneilla sotajoukoilla ei ollut mitään muita teitä valittavanaan kuin ne, mitkä tänne johtivat; tykistö, kuormasto ja sairaat olivat lähteneet tännepäin. Ja jos olisimme lähteneet alamaahan päin, olisi vihollinen kaikin voimin meitä hätyyttänyt ja olisi se voinut pakoittaa meidät mihin tahansa, koska silloin olisimme olleet saarroksissa Pälkäneeltä ja Hämeestä Porin ohi mereen juoksevien vesien ja Turun puolisen merenrannan välissä. Sentähden on minun täytynyt vetäytyä tänne ylöspäin ja pysytellä edellämainitun metsän lähimmässä naapuristossa. Vaasaan on sieltä matkaa 12 peninkulmaa ja täältä 9 peninkulmaa.

Minä voin Jumalan ja omantuntoni kautta todistaa, että väki on kärsinyt suurempaa puutetta kuin ikinä kuvata voidaan. Sillä on pitkän aikaa kaiken tämän rasituksen kestäessä ollut vain vettä ja leipää, ei puolta äyriäkään rahaa eikä hituistakaan tupakkaa. Suurin osa miehistä on niin uupunutta, että kun heidän on täytynyt yöt päivät olla ulkona, on useita täytynyt hoitaa ja raahata puolikuolleina ja vielä useampien on täytynyt kävellä avojaloin. Tämä ahdinko on osaltaan ollut syynä siihen, että miehet ovat marssin aikana joukottain karanneet, eikä heitä ole voitu saada jäämään, vaikka heitä on kuinka ahkerasti koetettu kehoittaa siihen. Kaikkein armollisin Kuningas! Asema on upseereille ja sotamiehille niin arveluttava, että ilman pikaista apua niin toiset kuin toisetkin joutuvat perikatoon tai ainakin täytyy heidän lähteä palveluksesta ja selviytyä miten taitavat. En ole tuonut tätä julki valittamisen halusta, vaan kovimman ahdingon vuoksi ja uskollisesta innosta.»

Tuho lähestyi maatamme ja puuttui enään vain ratkaiseva isku, jotta koko maa joutuisi idän laumojen temmellyskentäksi.

IX.

NAPUEN SURUNPÄIVÄ.

»Hänen Keisarillinen korkeutensa on armossa suvainnut määrätä, että Te ryhdytte toimiin vihollisen karkoittamiseksi Vaasasta, ja, jos vain mahdollista, rannikolta meren yli.»

Golitsyn, josta Apraksinin jälkeen oli tullut Venäjän Suomessa olevien joukkojen ylipäällikkö, sai joulukuussa 1713 yllämainitun määräyksen ja ryhtyi heti valmistautumaan talvisotaretkeä varten. Hän lähti liikkeelle tammikuun loppupuolella ja kulki Mouhijärven, Hämeenkyrön ja Ikaalisten kautta Kurikkaan, sekä sieltä edelleen Ilmajoen kautta Vaasaa kohden. Armfelt sai ajoissa tiedon venäläisten tulosta, mutta ei lukuisista tiedusteluista huolimatta päässyt selville heidän sotajoukkonsa lukumäärästä. Niinpä hän helmikuun 17 päivänä hallitukselle lähettämässään kirjeessäkin sanoo:

»Vaikka olen ahkerasti tiedustellut, en kuitenkaan ole saanut mitään tietoja vihollisen voimasta, vaan on vihollinen sillävälin edennyt yhä lähemmäksi ja lyönyt toissayönä puolen peninkulman päässä Kurikasta meidän etuvartiomme, jossa oli 30 ratsumiestä, joku määrä jalkaväkeä ja samoin jonkun verran nostoväkeä. Ei tiedetä varmasti, kuinka suuria tappioita vihollinen kärsi, mutta pois päässeet kertovat, että vihollisia oli ainakin 3.000 ratsumiestä.»

Armfelt saattoi vihollisen etujoukkona kulkevan ratsuväen lukumäärästä varmasti päätellä, että häntä vastaan hyökkäsi ehdoton ylivoima, mutta hän päätti siitä huolimatta ryhtyä ratkaisevaan taisteluun kaikkine voimineen. Liian paljon maata oli jo luovutettu ryssille taisteluitta, ja mitä taasen Armfeltin armeijaan tuli, saattaisi se toivottomalla perääntymisretkellä Pohjolan korpien halki kärsiä yhtä

suuria tappioita kuin taistelussakin. Osaltaan vaikuttivat Armfeltin päätökseen myöskin ne monet panettelut ja syytökset, joita hänestä oli hallitukselle Tukholmaan lähetetty, ja joissa vakuutettiin, että Armfelt oli päästänyt armeijansa rappeutumaan aivan taistelukelvottomaan kuntoon.

Eräässä, luultavasti Ilmajoen kirkkoherra Niilo Aejmelaeuksen kirjoittamassa, kuvauksessa kerrotaan helmikuun 16 päivän tapauksista seuraavaa:

»Ilmajoella ollut talonpoikaisvartio (todennäköisesti tällä tarkoitetaan juuri Kurikan etuvartiokahakasta pelastuneita miehiä) toi venäläisten lähestymisestä tiedon täällä Isossakyrössä koossa olevalle pienelle armeijalle, jossa kenraalimajuri Kaarle Armfelt komensi jalkaväkeä ja kenraalimajuri de la Barre ratsuväkeä. Nämä ja useat rykmentinpäälliköt kokoontuivat tänne pappilaan ylisotakomisarius Frisiuksen majapaikkaan pitämään sotaneuvottelua. Ylipäällikkö, kenraalimajuri Armfelt, pyysi ja tahtoi ryhtyä vihollisen kanssa avoimeen taisteluun. Tähän esitykseen olivat aiheena eräät paraillaan koolla oleville valtiopäiville täältä lähetetyt kirjeet, joista hän oli saanut tiedon, ja joissa hartaasti toivottiin, että meikäläiset kerrankin lopettaisivat peräytymisensä, koska sopimus ja aikomus oli sellainen, että maakunta yksimielisesti, pannen miehen talosta, nousisi aseisiin ja kävisi vihollista vastaan. Varmaa on, että sotaneuvostossa useimmat vastustivat taistelua tällä paikalla ennenkuin maakuntalaiset lukuisemmin ehtisivät koolle, tai sitten olisi heti mentävä vihollista vastaan Isonkyrön ja Ilmajoen välisessä kaksipeninkulmaisessa metsässä, kun vihollinen oli marssista väsynyt, mikä kaikesta päättäen olisikin ollut edullisempaa. Kuitenkin kenraali Armfelt sai tahtonsa läpi siten, että vihollista odotettaisiin Napuen kentällä, jossa ryhdyttäisiin avoimeen taisteluun. Savon jalkaväen eversti Stiernschantz esteli heti sotaneuvostossa ja syyttäen olevansa sairas vetäytyi turvaan Vöyrin pappilaan puolentoista peninkulman päähän täältä, oleskellen siellä tappelupäivänä ja lähettäen ensi postin viestillä, joka kuuluu tulleen uskomattoman nopeasti Tukholmaan ja sisältäneen sanat: Suomen armeija on helmikuun 19 päivänä perinpohjin lyöty Isossakyrössä Vaasan luona.

Niin tehtiin suunnitelma taistelua varten Napuen kylän luona, missä jalkaväki sijoitettiin kahdeksi linjaksi, puolet ratsuväkeä kummallakin siivellään, metsän laidasta yhdellä puolen joen poikki metsän laitaan toisella puolen. Siellä heidän piti sitten seistä lumessa alallaan tiistaista perjantaihin ja odottaa vihollisen tuloa tappeluun. Napuen kylä, jossa oli kuusi talonpoikaista taloa, varustettiin revityistä rakennuksista tehdyillä rintasuojilla, ja kylissä oli kenraaleilla ja useimmilla rykmentinupseereilla mukavat majapaikkansa.

Ylioppilas Gabriel Peldán lähetettiin yhden aliupseerin ja 16 mie-

hen kera suksilla tiedusteluretkelle metsään vihollisen armeijan sivustoille. Nämä tulivat onnellisesti takaisin 18 päivän illalla tuoden tiedon, että venäläinen kenraali Golitsynin johtama armeija oli levähtänyt Ilmajoella ja 17:nä päivänä marssi Ilmajoen metsän poikki.»

Armfeltilla oli omassa komennossaan jalkaväki, noin 3.000 miestä ja se oli ryhmitetty neljän rivin syvyiseen linjaan ja jaettu kolmeen taisteluryhmään, joista oikeanpuoleista komensi eversti Yxkull, keskustaa eversti Maijdell ja vasenta eversti von Essen. Ratsuväki, jota oli noin 1500 miestä, oli jaettu tasan kummallekin siivelle. Oikeata sivustaa johti kenraalimajuri de la Barre, vasenta majurit Bleck ja Freidenfelt. Tykit, joita oli kahdeksan kappaletta, oli sijoitettu parittain jalkaväen eteen majuri Klöfverskiöldin komentoon.

Näitten vakinaisten joukkojen lisäksi oli Armfeltilla käytettävissään vielä toistatuhatta viisikästä ja nostomiestä Pohjanmaan eri pitäjistä. Niistä eroitettiin osa kummankin sivustan suojaksi ja osa pantiin toiseen taistelulinjaan. Pienempiä joukkoja taasen käytettiin vartio- ja tiedustelutehtäviin.

Neljättä päivää oli ryysyinen suomalaisarmeija pyryssä ja pakkasessa seisten odottanut ryssien tuloa, mutta vasta »18:na päivänä näyttäytyivät heidän ensimmäiset ratsuväkiparvensa meikäläisten silmien edessä ja saivat tervehdyksekseen muutamia laukauksia päämajan edustalle asetetuista rautakanuunoista», kuten silloinen tapausten silminnäkijä kertoo.

Helmikuun 19 päivänä, puolenpäivän tienoissa, Golitsynin ylivoimainen armeija näyttäytyi sitten kokonaisuudessaan Napuen aukean koillis- ja itäreunassa ja valmistautui heti hyökkäämään. Pääjoukko oli marssinut Kuivilan kohdalle asti joen jäätä pitkin, mutta tehnyt siinä kaarron oikealle aikoen sieltä iskeä Armfeltin vasemman sivustan kimppuun. Osa ratsuväkeä vain jatkoi Tsekinin johdolla etenemistä jokea pitkin. Yllätysyritys ei kuitenkaan onnistunut, sillä Armfelt ryhmitti ajoissa voimansa uudelleen ja valmistautui hyökkäämään ennenkuin vihollinen oli saanut ryhmityksensä kuntoon. Hän kaarsi koko armeijallaan vasempaan ja siirtyi joen koillispuolelle niin että vain vähäinen osasto jäi suojaamaan oikeata sivustaa Napuen kylään. Samoin jäi sinne de la Barre ratsuväkineen.

Taistelu alkoi noin kello 13.30. Vasemmalla siivellä olevat suomalaisten tykit avasivat tulen siirtyen samalla yhä lähemmäksi vihollista. Senjälkeen jalkaväki alkoi hyökkäyksen ja venäläisten rivit alkoivat horjua. Mutta samaan aikaan lähetti Golitsyn iskujoukkonsa, 2.500 ratsumiestä, tekemään saartoliikkeen suomalaisten vasemman sivustan taitse, eikä Armfeltilla ollut käytettävissään lainkaan joukkoja tämän iskun torjumiseen. Kun vihollinen sitten yllättäen hyökkäsi, joutui suomalainen armeija saarroksiin. De la Barren ratsuväki, joka pelkäsi Tsekinin ratsuosaston hyökkäävän niskaansa, ei uskal-

tautunut lainkaan taisteluun, vaan käytti hyväkseen tarjoutuvaa pelastautumismahdollisuutta ja raivasi itselleen tien pois taistelukentältä.

Asiakirja, josta jo aikaisemmin olemme lainanneet kappaleita, kertoo taistelun kulusta seuraavaa:

»Noin kello 1 aikaan ammuttiin merkki meidän kanuunoillamme, ja vihollinen vastasi viipymättä. Sitten alkoivat musketinlaukaukset estää tarkemman näkemisen. Ennen taistelua ratsasti kenraalimajuri Armfelt kaikkien rykmenttien ja eskadroonien ohi kehoittaen miehiä lyhyellä puheella ja rukouksella. Tunnuksena oli: »Jumalan avulla!» Juuri ennen taistelua sytytti vihollinen Turpalan talon toisella puolen ja meikäläiset taas Napuen kylän, joten savu lisääntyi ja ajaantui tuulen ja lumirännän kera meikäläisten silmille. Ratsuväki oli sijoitettu sivustoille. Vasemmalla olevat saivat kyllin tekemistä, mutta surullista oli nähdä, miten monet taistelun alussa antoivat tiheitä kannuksen iskuja päästäkseen pois. Ensimmäisten kanuunanlaukausten kuuluessa oli kenraalimajuri de la Barre ollut Gumsilassa ja kehoittanut nimismies Gumsea laittautumaan pois, kuten tämä itse on kertonut. Kuitenkin piti jalkaväkemme tasaisesti ja urheasti puolensa vasemmalla sivustalla, ja myöskin oikea siipi säesti, se kun ei saanut vihollista vastaansa ja sentähden lähetettiin joen yli tuleen vasemman siiven kera. Yksissä voimin ne kahdesti ajoivat takaisin vihollisen jalkaväen ja käänsivät valloittamansa vihollisen kanuunat näitä itseään vastaan; ne olivat kuitenkin kaikki kiinninaulatut. Oikealla puolen olleesta ratsuväestämme ei tiedetä varmaan, tokko yksikään taistelussa laukaisi karapiininsa tai pistoolinsa, eivätkä vasemmallakaan olleet sitä tehneet, paitsi Turun läänin ratsuväen puolikasta, joka murtautui vihollisen läpi useita kertoja siksi, kunnes sen reipas ratsumestari Akseli Bure useampaan kertaan haavoituttuaan kaatui ja ripeä majuri Freutenfeldt ja ratsumestari Kuhlefeldt viime tingassa siitä haavottuneina pääsivät. Rakuunamajuri Bleckert jäi myöskin paikalle, mutta ei muita ratsuväestä, sillä vain kolme komppaniaa kuuluu olleen tulessa.

Sitten kun ratsuväkemme oli jättänyt asemansa ja paikkansa vihollisellé, saivat venäläiset rakuunat astua alas hevostensa selästä ja käydä jalkaväkemme kimppuun.»

Armfelt joukkoineen joutui sitten lopullisesti saarrokseen ja tuho muodostui täydelliseksi. Vain rippeitä pääsi murtautumaan läpi, ja kasakat ajoivat niitäkin usean päivän aikana takaa metsiä ja aukeita pitkin. De la Barrea ja hänen ratsuväkensä menettelyä on moitittu paljon. Kansantarinoissa hänet mainitaan »Tinaparren» nimisenä ja hyvin huonomaineisena. Selvää kuitenkin on, että hänen edesottamuksensa ei olisi voinut ratkaisevasti vaikuttaa taistelun kulkuun,

eikä Armfeltkaan, merkillistä kyllä, taistelukertomuksessaan lausu hänestä moitteen sanaa.

Jalkaväki oli taistellut suurenmoisen urhoollisesti, niin että Armfelt, joka aikaisemmin oli ottanut osaa keskieurooppalaisiin sotiin, sanoi puutteellisesti koulutettujen suomalaistensa olevan maailman mainehikkaimpien ammattijoukkojen veroisia. Mutta niinpä he sitten kaatuivatkin, kuten sanotaan, viimeiseen mieheen. Taistelukuvauksessa sanotaan, että »kaatuneiden ja vangiksi joutuneiden lukumäärä on tuntematon, koska siitä kerrottiin eri tavoin eri tahoilla. Paikka oli täynnä kuolleita ja kaatuneita, ja joessa uiskenteli koko kesän ajan ruumiita. Vielä enemmän ovat läheiset metsät ja suot täynnä niitä, jotka tahtoivat paeta, mutta syvässä lumessa eivät sitä voineet, kuten surkeana kertoi rahvas raukka, joka oli omaisensa kadottanut ja koko kevään ja kesän oli niitä etsinyt sekä vähitellen löytänyt ja haudannut.» Golitzyn on laskenut Napuen taistelussa kaatuneitten lukumäärän yhteensä yli viideksituhanneksi, mutta luku on varmasti suuresti liioiteltu. Sensijaan tiedetään tarkemmin, että venäläiset menettivät taistelussa 421 miestä kaatuneina ja 1047 haavoittuneina. Samoin tiedetään tarkoin, että suomalaisia joutui vangiksi kaikkiaan 535 miestä, joista noin 20 upseereita ja 200 nostokkaita.

Ryssissäkin herätti suomalaisten osoittama urhoollisuus ihmettelyä. Se käy selvästi ilmi siitä kuvauksesta, jonka majuri Marcks on kirjoittanut käynnistään ruhtinas Golitsynin luona taistelun jälkeen, ja jossa sanotaan:

»Tultuani venäläisten Isossakyrössä olevan etuvartion luokse, minut saatettiin Vaasan kaupunkiin ruhtinas Golitsynin puheille. Hän teki minulle seuraavat kysymykset: Onko kenraali Armfelt nykyisin terveenä? Mistä syystä hän taistelussa oli ollut niin kiivas, vaikka näki, ettei venäläisen armeijan ylivoimaa vastaan voinut saada suuriakaan aikaan?

Kuitenkin ruhtinas Golitsyn tunnusti samoinkuin hänen upseerinsakin, että jos vasemmalla siivellä olisi yhtä onnellisesti käynyt kuin oikeallakin, niin olisi hän ja koko hänen armeijansa kärsinyt tappion, sillä meidän oikea siipemme oli jo pakoittanut heidän vasemman siipensä peräytymään ja epäjärjestykseen, se kun oli vain ampunut yhden laukauksen ja sitten käynyt kimppuun pistimillä, joten ei ollut muuta odotettavissa kuin vimmattu taistelu. Jos hän olisi arvannut meikäläisten tekevän vastarintaa, olisi hän hankkinut itselleen enemmän väkeä ollakseen asiastaan varmempi, mutta ei hän voinut muuta luulla kuin että meikäläiset perääntyisivät, joten heillä olisi ollut syytäkin.

Hän ihmetteli, kuinka meikäläiset olivat voineet ottaa tunnolleen sen, että uuvutettu väki, joka ei vuosikauteen ollut nähnyt puolta raha-äyriä, vaan pelkkää vettä ja leipää, uhrattiin taisteluun. Jos

meikäläisten tällä kertaa olisikin onnistunut saavuttaa voitto, niin olisi hän pystynyt korvaamaan sellaisen tappion ja vahvistamaan armeijansa kaksinkertaiseksi, 20.000 miehen suuruiseksi. Hän arveli pian tulevan sen ajan, jolloin Ruotsin väkeä, mikäli siellä sellaista vielä oli, tarvittiin muuhunkin kuin suotta hukattavaksi.

Kenraali Golitsyn ei voinut olla ihmettelemättä meikäläisten upseerien ja tavallisten sotamiesten osoittamaa urheutta, sanoen, ettei mikään taistelu sitte Pultavan ole ollut kiivaampi.»

Taistelun jälkeen ryssät tapansa mukaan ryöstivät ruumiit ja jättivät ne alastomina lojumaan kentälle. Tästä kertoo kapteeni Colling-Clair, tehtyään maaliskuun alussa retken Napuelle:

»Minä ja kapteeniluutnantti olemme nyt täällä Isossakyrössä ja lepuutamme hevosiamme. Näinä kahtena vuorokautena olemme olleet katsomassa kaatuneitamme. Niiden joukossa tapasimme eversti Essenin ruumiin rykmenttinsä kaatuneiden keskellä paljaana ja alastomana. Hänen ruumiinsa korjasin pois ja ostin hänelle kirstun, ja huomenna, jos Jumala suo, lähetän hänet Uudenkaarlepyyn kaupunkiin ja annan haudata hänet kirkkoon. Ratsumestari Axel Buren ruumiin tapasimme paljaana, samoin viipurilaisten kapteeni Strandeenin ja erään toisen upseerin, jota emme tunteneet; nämä kolme ruumista panimme erääseen aittaan Isonkyrön kirkon luona. Ratsumestari Burelle annoin laittaa kirstun, mutta muille en saanut, koska täällä ei ole lautoja. Olisimme mielellämme ottaneet muutkin kuolleet upseerimme, mutta emme voineet tuntea heitä, sillä he ovat pahoin raadeltuja ja alastomiksi riisuttuja, ja lisäksi ovat linnut jo tahranneet heidän kasvonsa. Kuolleiden joukossa on vielä paljon venäläisten ruumiita, vaikka he olivatkin haudanneet suuren osan niistä. Kaksikymmentä suurta hautaa kirkkomaalla on täynnä upseereita ja sotamiehiä.»

Näin sortuivat Napuen kentälle Suomen urhot, ja paljaaksi riistetty maa jäi vaille sitäkin suojaa, jonka sen miehinen väki olisi kyennyt tarjoamaan. Suomen armeija oli, joskaan ei täysin tuhottu, kuitenkin niin perusteellisesti voitettu, että sitä ei enään saatu taistelukelpoiseksi elpymään.

X.

HYVÄSTI ISÄNMAA!

Armfelt marssitti sotajoukkonsa rippeitä pohjoista kohden, ja siellä täällä liittyi siihen repaleisia, haavoittuneita pakolaisia; mutta kirkoissa, jotka he olivat jättäneet taakseen, luettiin samaan aikaan kuulutusta:

»Me Pietari ensimmäinen, Jumalan armosta Tsaari, kaikkien venäläisten Keisari, j.n.e.

Lausumme täten Ruotsin asukkaille, minkä säätyisiä ja missä olosuhteissa he lienevätkin, kaikille yhteisesti ja jokaiselle erikseen armollisen tervehdyksemme ja annamme heidän tietää, mitenkä me tätä meidän ja Ruotsin kruunun välistä sotaa moneen kertaan ja kaikin tavoin ja keinoin olemme koettaneet loppuun saattaa. Varsinkin silloin, kun korkein Jumala on meille suonut niin paljon siunausta, ja suurta menestystä ja onnellista edistymistä, niin me, muistelematta niitä pahoja aikeita, joita Ruotsin kuninkaalla on ollut meidän isänmaatamme ja meidän omaa persoonaamme vastaan, jolle hän oli aikonut tehdä samoin kuin Puolan kuninkaalliselle majesteetille, olemme Pultavan onnettomuuden jälkeen tarjonneet kenraali Meijerfeltin kautta kuninkaalle ja sihteeri Cederhjelmin kautta senaatille varsin kristillisiä rauhanehtoja, vaatien vain Viipuria ja Karjalaa. On myös mainitulle sihteeri Cederhjelmille silloin esitetty, kuinka he ovat ärsyttäneet Puolan ja Tanskan kuninkaita, jota ärtymystä nämä varmaankaan eivät jätä kostamatta. Sentähden ei heidän, jos halusivat hyvää rauhaa, pitäisi hukata yhtään aikaa, vaan ryhtyä asiaan ennenkuin mainitut korkeat vallat ehtivät liittoutua ja yhtyä meihin. Olemme myös toivoneet, että mainittu kuningas nykyisessä koko maailmalle

tunnetussa onnettomassa tilassaan olisi tunnustanut meidän maltillisuutemme ja kohtuutemme ja siitä saanut kehoituksen yhtä kristillisesti ja vilpittömästi kuin mekin ikävöimään rauhaa ja suomaan omille köyhille, perikatoon saatetuille ja veriin näännytetyille alamaisille sekä tuhansille muille sodan kalvavan tulen perikatoon saattamille ja tuskissaan huokaaville kristityille ikävöidyn rauhan. Mutta kunnialliselle ja puolueettomalle maailmalle on ilmeistä, kuinka vähän tämä meidän kiitettävä pyrkimyksemme on vaikuttanut Ruotsin kuninkaaseen ja senaattiin, sillä kuningas on äärettömässä kunnianhimossaan ja pohjattomassa kostonjanossaan mieluummin jättänyt valtakuntansa, maansa ja hyljätyt, miltei verta itkevät alamaisensa äärimmäiseen ja auttamattomaan perikatoon ja oman persoonansa uskottomain ja kirottujen turkkilaisten ja raakalaisten käsiin, kuin suostunut meidän ja liittolaistemme ehdottamaan rauhaan; eipä häntä ole saatu edes kallistamaan korvaansa koko asialle. Mutta koska vielä jatkuva verenvuodatus herättää meissä todellista kauhua ja sääliä, niin velvoittaa se meitä tällä julistuksella neuvomaan kaikkia Ruotsin alamaisia, aatelistoa ja papistoa ja kaikkia muita asukkaita ylhäisimmästä alhaisimpaan saakka ja julkisesti osoittamaan rauhaa rakastavaa mielialaamme. Ellei nyt tätä hyvää ja suosiollista tarkoitustamme otettaisi huomioon, vaan se jäisi vaikutuksitta, ja yhä lähenevästä sodan liekistä Ruotsin kuningaskunnalle koituisi vaurioita, niin kelvannee tämä meidän julkinen todistuksemme meille Jumalan ja koko kunniallisen maailman edessä puolustukseksi.»

Tällä julistuksella koetettiin ilmeisesti muokata kansan mielialaa venäläisille suopeammaksi ja saada se avoimesti arvostelemaan Kaarlen menettelyä. Mutta Suomen kansa oli kerran vannonut uskollisuudenvalan, eikä se niin helposti valaansa unohtanut, olkoonkin, että sitä oli kohdeltu kuin huonointa huutolaislasta. Vielä Napuen tappion jälkeenkin suomalaiset uskoivat, että kaikki voisi muuttua jälleen hyväksi, kunhan vain kuningas itse saapuisi kotiin. Ja se tulkitsi syvimmät tunteensa kirkkoherra Pärttyli Vhaelin kirjoittaman »Suomen suruisen kansan ynnä Pohjan peräläisten vaikean valitusrunon» kautta. Suomen kansa yhtyi »Runon raudalla raketun» säkeihin:

»Kaarle kuuluisin kuningas,
Ruotsin ruhtinas roheva,
tule kullanen kotia,
ole terve tultuasi,
aivan kauvan kaivattuna.»

Vielä piti Suomen kansa Ruotsin kuningasta omanaan eikä käynyt laskemaan Ruotsin miekan iskemiä syviä haavoja. Venäläinen oli vielä

»Vieras valtana talossa,
väkivaltainen Venäjä,
vieras verinen Venäjä,
jolt' ei säily säätäkänä,
eikä jää jyväistäkänä.»

Kaarlea toivotaan hartaasti kotiin kiinnittämättä vielä huomiota siihen, että juuri siltä taholta on suuresti aiheutunut se, mistä seuraavassa kerrotaan:

»Taltehen on verot vedetty,
taltehenpa miehet tehty,
siellä on hukassa kaikki,
siell' on vävy, siellä veli,
siellä poijat parahimmat,
omahaiset, orpanatkin;
yrjeltä yksi eleli,
kuoli kohta lähdettyä,
toinen vankina Venäjän,
kolmas konttasi kotihin,
rivo rammaksi rikottu,
lapset kaulassa katalan,
eipä einettä etehen,
kelvanne tuo keksimähän.»

Sankarikuninkaaseen uskotaan ja hänen luullaan voivan heti tultuaan karkoittaa

»Vieras verinen Venäjä,
aivan armotoin isäntä,
jok' ei heitä henkiäkään,
eikä salli kohta kuolla.»

Kaikki se, mitä Kaarle oli tehnyt viedessään miehet vieraalle maalle taistelemaan ja kaatumaan, kaikki raskaat verot, kyyditykset ja majoitukset ovat vähäistä sen rinnalla, mitä idän raakalaiset säilyttivät kansan kannettavaksi, sillä

»Tällä vaivas vaivaisia
ylön ylpeä Venäjä,
kumoi kurjat hiilistolle
paistumahan, palamahan,
siinä kivisti, kidutti,
eipä armoja avuksi,
ennättänyt ehtimähän.»

Ja loppuun näännytettynä, köyhääkin köyhemmäksi riistettynä Suomen kansa olisi yhäkin valmis uhrauksiin:

»Vielä mä veroni vetäisin,
huhdin halmehin hakisin,
kiven kirvehin kokisin,
antaisin mä ainoani,
jos sä tulisit kotihin
rauhan toivo rakkahimman.
En mä vannois, en mä vainois,
en mä juopuisi enempi,
en mä pahoja puhuisi,
en mä tyhmiä tekisi.»

Mutta Kaarle oli vielä kaukana, eikä hän suinkaan suunnitellut rauhaa, vaan haaveili sodan saattamisesta voitokkaaseen loppuun. Vaikka raudalla rakettu runo olisi kantautunutkin hänen korviinsa, olisi hän todennäköisesti ajatellut, että kaikki Suomen kärsimykset korvataan parhaiten siten, että Pietari-tsaari kerran taivutetaan polvilleen ja että Suomen tuhkasta kohoaa Ruotsin valtakunta entistä ehompana ja mahtavampana. Sillä eikö suomalaisten osana ollut kautta aikojen ollut uhrautuminen Ruotsin valtakunnan suuruuden hyväksi!

Napuen voiton jälkeen eivät ryssät enää edenneet Vaasaa kauemmaksi, vaan kääntyivät itää kohden. Heidän vierailunsa jäljet Pohjanmaalla olivat kuitenkin kauheat. Siitä kertoo rovasti Jaakko Falanderin kirje pormestari Kaarlo Forsmanille seuraavaa:

»En voi ryhtyä kertomaan Isonkyrön taistelun ajoista alkaen, sillä se kävisi sangen pitkäksi, ehkäpä tarpeettomaksikin, kun muut lienevät kylliksi kertoneet. — Tahdon vain lyhyesti kertoa sen, mikä on totta, ja josta voidaan huomata, kuinka tarpeen olisi ollut suostua maakunnan vaatimuksiin. Vihollinen on liikkuessaan saattanut surkuteltavaan tilaan kaikki pitäjät ja kaupungit aina puolen peninkulman päähän Pietarsaaren tälle puolen; monta on pahoin pidelty, ihmisiä on viety, kaikki on ryöstetty. Pietarsaari on suurimmaksi osaksi poltettu, pappila muun muassa. Maaseurakunnan kirkosta on kumma huhu kulussa. Kun oli yritetty viedä sieltä suurta kelloa, joka kerrotaan Venäjältä tuodun, ja oli alettu hakata sitä irti, ei yksikään kirves ollut voinut kestää, vaan olivat toiset irtaantuneet silmästään, toiset muuten kelvottomiksi käyneet. Lopuksi oli tullut maanjäristys, jolloin maa aukeni yltyleensä koko kirkkomaalla ja vihollinen näki paljon väkeä tulevan, ja lisätään, että maan auetessa kuului kova jymähdys. Silloin oli vihollinen lähtenyt ja jättänyt sekä maa- että kaupunkiseurakunnan kirkot ja kellot rauhaan. Pietarista paenneet kertovat, että tsaari kuultuaan miestensä häviöstä oli lähettänyt kenraali Golitsynille käskyn vetäytyä pois täältä.

Paikkakunnan tila ei voi muuta olla kuin surkea: mistä vihollinen on kulkenut, on autiota kuin luudalla lakaistuna. Missä meikäläiset, erittäinkin ratsuväki, majailee, sieltä on kaikki ruoka-aineet lopussa ja suuri osa karjaa syöty; ikävintä on, että kirkkoviiniä puuttuu. Eteläisissä seurakunnissa ovat viholliset sen nauttineet eikä siellä ole yhtään jälellä. Täällä on vähäiset varastot, kun on ollut ylen paljon ehtoollisvieraita, sekä pakolaisia että omaa väkeä etenkin sekasorron alkaessa.»

Suomalaisten joukkojen hallussa oli vielä Savonlinnan, Eerik Akselinpoika Tottin uljas linnoitus, jota ryssä ei vielä koskaan aikaisemmin ollut saanut haltuunsa. Nyt oli kuitenkin senkin kohtalonhetki lyönyt, sillä yksinäisenä saarena venäläisten laumojen keskellä se ei kauankaan voinut pitää puoliaan. Viipurin komentaja Suvaloff sai toukokuussa 1714 määräyksen lähteä sitä valloittamaan.

Retkeä varten koottiin Lappeenrantaan parituhatta miestä, 30 tykkiä ja suuri joukko sota- ja elintarpeita. Ryssät lähtivät liikkeelle kesäkuun 14 päivänä, jalkaväki ja varastot 30 lotjalla, ratsuväki maitse, ja jo viiden päivän kuluttua he olivat Savonlinnan edustalla.

Linnaa pommitettiin ankarasti, piirityksen aikana lasketaan sitä kohti ammutun yli viisituhatta laukausta, mutta linnanväki piti majuri Juhana Buschin johdolla urhoollisesti puoliaan aina heinäkuun loppuun asti. Sitten alkoivat kuitenkin linnan ampumavarastot huveta olemattomiin, ja oli ryhdyttävä keskustelemaan antautumisesta. Puolustajat saivat vapaasti poistua varusteineen, ja niin joutui tämäkin tukikohta vihollisen haltuun.

Samoihin aikoihin kuin Savonlinna antautui, saivat venäläiset herruuden Suomen vesilläkin, sillä Ruotsin laivasto kärsi perusteellisen tappion Riianlahdella ja sen Hankoniemen edustalla olleitten laivojen täytyi poistua turvallisemmille vesille.

Venäläisille avautui nyt esteetön pääsy Ahvenanmaalle, jonka puolustusjoukko oli aivan mitätön. Ennen elokuun loppua saarimaakunta olikin kokonaan ryssien hallussa, ja suurin osa sen asukkaista paennut Ruotsin puolelle.

Nyt oli venäläisillä aikaa kiinnittää katseensa jälleen pohjoiseen, jossa Armfeltin armeijan rippeet vielä edustivat Ruotsin valtiovaltaa. Syksyllä 1714 alkoikin pohjoiseen virrata venäläisjoukkoja sekä maitse että meritse. Apraksin toi 60 kaleerilaivaa miehistöineen Kristiinaan, ja Bruce marssi armeijoineen maitse Uuteenkaarlepyyhyn.

Armfelt oli koonnut joukkonsa Raaheen ja koetti siellä järjestää sen mahdollisimman hyvään kuntoon. Sen mieslukukin lähenteli jo taas neljää ja puolta tuhatta, mutta taisteluun ryssien kanssa ei se enää joutunut. Armfelt sai nimittäin syyskuun 10 päivänä, juuri kun venäläiset ilmestyivät näköpiiriin, hallitukselta kirjeen, jossa lausut-

tiin toivomus, että hän lähtisi Pohjanmaalta joukkoineen Ruotsin puolelle.

Monet kovat kokenut armeija aloitti marsseistansa surullisimman; se jätti kotimaan pitääkseen huolta siitä, etteivät venäläiset vain pääsisi Ruotsin maata niin kohtelemaan kuin olivat Suomessa riehuneet. Ja samaan aikaan kuin tämä valtakunnan kaikkensa uhrannut osa ilman muuta jätettiin vihollisen haltuun, vahvistettiin pääkaupungin puolustusta aivan suhteettomasti kymmenellätuhannella miehellä. Tanskan ja Norjan vastaisille rajoillekin sijoitettiin ei vähempää kuin 20.000 miestä käsittävä armeija vain senvuoksi, että alkoi liikkua epämääräisiä huhuja vihollisuuksista.

Vietyään maan elävän voiman ja tyhjennettyään sen elämistä ylläpitävät varastot oli Ruotsin miekka tehnyt tehtävänsä Suomessa — sen, mitä vielä oli jälellä, saattoi jo omantunnonvaivoitta jättää Venäjän ruoskan rusikoitavaksi.

II osa

ISOVIHA vv. 1714–1721.

XI.

POHJANMAA PALAA.

»Lesket yhtyivät, kaksi veti ja kolmas ohjasi, sillä he aikoivat pitää peltonsa viljelyksessä — ne, jotka olivat saaneet vihollisilta säilytetyksi jonkun kapallisen viljaa, kylvivät sen. Mutta vihollinen tuli uudelleen, otti viljan ja karjan taasen niin tyystin, että harva pitäjä sai pitää ainoatakaan elukkaa. Kurja kansa oleskeli myöhään syksyyn metsissä, ylläpitäen henkeänsä puunkuorilla sekä soista ja rämeistä kootuilla sammalen juurilla.»

Pohjanmaa joutui vainolaisen haltuun myöhemmin kuin muut Suomen maakunnat, mutta se ehti kyllä saada pahasta yhtä runsaan osan kuin toisetkin. Vuosikymmenien työ voidaan helposti viikossa hävittää, ja aasialaisella asiantuntemuksella lakaistiin Pohjanmaan lakeudet nopeasti puhtaaksi kaikesta elollisesta, niin »että sudetkin tuota tyhjyyttä karttoivat». Mutta antakaamme sen ajan kronikoitsijan, professori Lauri Tammelinin, kertoa tapahtumista Pohjanmaalla senjälkeen, kun Suomen armeija oli sen jättänyt.

»Vuoden 1714 syyskuun alussa vihollinen hyökkäsi Pohjanmaalle ja valtasi nopeasti koko maan aina Kemiä ja Torniota myöten, käyttäen siihen etupäässä kasakoitansa, jotka riensivät eteenpäin, ryöstivät, hävittivät ja veivät pois kaiken minkä käsiinsä saivat, oli se minkä nimellistä tahansa. Nämä kasakat — itse venäläiset olivat paljon kohtuullisempia — harjoittivat julmuuttaan aseettomia miehiä, heikkoja naisia ja pieniä lapsia kohtaan tappamalla, pieksämällä, polttamalla ja paistamalla; eivät säästäneet pappeja tai muita henkilöitä, ei harmaapäisiä miehiä eikä naisia, ei raskaita vaimoja eikä lapsia, vaan raivosivat säälimättä kaikenlaisella kovuudella ja tylyydellä etenkin Kokkolan pohjoispuolisissa seurakunnissa.

Ja sitä he tekivät yksinomaan saaliinhimosta, rääkkäämällä pakoittaakseen papistoa ja kirkonpalvelijoita antamaan pois omaisuutensa ja kirkkojen kalleudet tai kiristääkseen rahvaalta heidän hopeitansa, rahojansa ja taloustarpeitansa.

Kun eversti Mannstein talvella tuli Liminkaan ja Ouluun, niin hän, ollen kohtuullinen ja asiat huomioonottava mies, vakuutti asukkaille vapautta ja turvallisuutta ja kaiken julman menon lakkaamista. Mutta kuinka kasakat tämän lupauksen pitivät, se saatiin seuraavana vuonna kuulla Pohjanmaan pohjoisissa pitäjissä, joissa muutamia parkoja ajettiin kuumennettuihin uuneihin, toisia pieksettiin ja rääkättiin eri tavoin, niin että siellä täällä on tavattu tapettuina 40, 50 tai 60 henkeä.

Kun vihollinen kaikenlaisilla raskailla veroilla, rasituksilla ja osamaksuilla vaati maasta sekä viljaa ja rahaa että muita ruokavaroja, piilotettiin kyllä siellä täällä jotain asukasten elatukseksi, mutta sen kasakat osasivat aina näppärästi hakea esille, ryöstää ja ottaa pois, niin että siitä syntyi suuri nälkä ja puute koko maassa, mutta varsinkin Pyhäjoen ja Raahen pohjoispuolella olevissa pitäjissä, niin että monin paikoin ovat vanhemmat hakeneet itselleen sopimatonta ruokaa elatukseksi, kuten kuivuneita nahkoja, joita vihollinen on jättänyt teurastettuaan elukoita j.n.e. On myöskin useissa paikoin tavattu pieniä lapsia kuolleina taikinakaukaloiden luona, joita he ovat nuolleet ja järsineet.

Niissä keskellä maata sijaitsevissa kaupungeissa ja pitäjissä, joissa vihollinen on pysyvästi oleskellut, on menettely ollut lievempi, kun asukkaita ei ole surmattu, mutta heidänkin on täytynyt kärsiä sitä vaivaa, että heitä on viety pois ja otettu vihollisen orjuuteen ja myyty kuin karjaa, jopa kalmukeille, tataareille ja turkkilaisille. Useita on, Jumala paratkoon, houkuteltu ja enimmäkseen pakoitettu suostumaan venäläiseen uskontoon, muutamien, joita ei ole pakoitettu tai jotka eivät ole taipuneet houkutuksiin, kerrotaan kuitenkin jollakin merkillisellä juomalla johdetun niin harhaan, että ovat unohtaneet äidinkielensä ja kristillisyytensä. Siten on maa tullut miltei autioksi, niin että muutamissa pitäjissä ei ole kahdeksatta osaakaan entisestä väestöstä, muutamissa ainoastaan joitakin henkilöitä. Eräässä Lumijokinimisessä kylässä, jossa on ollut 40 taloa ja joka talossa 8—10 henkeä, lapset siihen luettuna, ei nyt kuulu olevan kymmentäkään henkeä. Monessa talossa ja monella tilalla ei ole yhtään ihmistä elossa, ja siten on lukemattomia tiloja tullut autioiksi, talot osaksi poltettu, osaksi muutoin hävitetty sekä kaupungeissa että maalla. Jumalanpalvelusta — Jumala paratkoon — ja Jumalan pyhän sanan saarnaa, ei myöskään voida kaikin paikoin Pohjanmaalla pitää, koska heiltä puuttuu sakramenttien hoito, sillä kasakat joivat viinin ensi kertaa maahan

hyökätessään, eikä asukkailla sitten ole ollut neuvoja hankkia itselleen uutta. Kirkkojakin pidellään pahoin; niinpä on esimerkiksi Pietarsaaren kirkko poltettu ja Kokkolassa kallisarvoiset urut turmeltu ja pois viedyt, Kalajoella, Pyhäjoella ja useassa muussa paikassa holvit alas revityt; nekin, jotka ovat haudatut ja makaavat maassa, otetaan ylös, riisutaan ja häväistään. Vuonna 1716 kesällä ja syksyllä ovat lukuisat Savon, Pohjanmaan ja Hämeen papit joutuneet hyvin kovasti kärsimään, kun he uskollisuudesta ja alamaisen velvollisuudesta kaikkein armollisinta kuningastamme (jota Herra Sebaot iankaikkisesti siunatkoon) kohtaan ovat suosineet ja sallineet n.s. kiertelevien sissien tai lentävien ruotsalaisosastojen seurakunnissa salaa oleskella; sillä kun venäläiset saivat sen tietää, ovat he panneet useita pappeja vankeuteen Hämeen- ja Turun linnoihin, ja muutamia kerrotaan viedyn Pietariin. Hämeenlinnaan on tuotu Lempäälän kirkkoherra, maisteri Justander, Ruoveden kirkkoherra Winqvist, Kyrön kirkkoherra, maisteri Rothovius poikineen, Pirkkalan kirkkoherra Jonas Menander, Kangasalan kappalainen Elias Enckell, Ruoveden kappalainen Yrjö Lagus, Kangasalan komministeri Pietari Vidbom, Keuruun apulainen Simon Solinus, jotka kaikki Hämeenlinnan komendantti Sachetski ensin oli tuominnut kuolemaan; mutta onko sittemmin teloitus pantu toimeen, siitä ei ole varmaa kertomusta saapunut. Turun linnassa ovat vankeina istuneet Paltamon rovasti Erik Cajanus poikansa Erik Cajanuksen ja koko perheensä kera, Paltamon kappalaiset Johannes Brax ja Kasper Grön, Matthias Salonius, Siikajoen kappalainen Rantsilan kappelissa, Kajaanin koulun opettaja Andreas Hildén, Erik Collanus Joroisista, ylioppilas Gabriel Peldán, ylioppilas Kristoffer Roos (joka sitten viime syksynä onnellisesti pääsi vihollisen käsistä ja nykyään oleskelee Länsi-Pohjassa). Näistä linnassa vangituista pappismiehistä on Nikolaus Longe, pastori Joroisten seurakunnasta V.l., surkeasti kuollut. Pohjanmaalla on sissien takia pahoinpidelty Kokkolan kappalaista Elias Forseliusta, joka on lähtenyt pakosalle, ja jonka on täytynyt oleskella metsässä; mutta Isonkyrön kappalainen Afrén ja Ilmajoen kappalainen Stenbeck ovat istuneet vangittuina koko kesän 1716. Samasta syystä on eräs talonpoika hirtetty, muita surkeita esimerkkejä mainitsematta. Herra olkoon muiden apu ja lohdutus!

Vielä olisi vähän kerrottavaa sekä Pohjanmaan että muun kansaparan suuresta surusta senjohdosta, että heidän Herran huoneensa häväistään, heidän jumalanpalvelustaan pilkataan, heidän uskontoaan herjataan, heidän nuoria miehiään viedään orjuuteen, heidän lapsiaan kastetaan uudestaan ja johdetaan kadotuksen tielle, josta korkein Jumala armahtakoon! Puhumattakaan paljosta muusta pakanallisen ja inhottavan elämän pahennuksesta, jota he joka päivä näkevät; samoinkuin mitä heikot ja viattomat naiset ovat kärsineet kaikenlaisen siveettömyyden takia: tyttäriä vanhempien, vaimoja

miesten silmäin edessä raiskattu, nuoria ennenaikaisesti pakoitettu, vanhoja hävittömästi kohdeltu. Mutta annan kristillisen lukijan itsensä sitä ajatella; sellainen lukija epäilemättä voi harkita, mitä maksaa olla tylyn ja toista uskontoa tunnustavan vihollisen vallassa. Lopetan tähän, hartaasti toivottaen, että Jumala sanomattomassa armossaan ja laupeudessaan tahtoisi tämän onnettoman maan, joka nyt niin pahoin on häväisty ja saastutettu, taas uudistaa, pyhittää ja puhdistaa ja hartaasti toivottavalla ja suuresti ikävöidyllä rauhalla sitä auttaa, lohduttaa ja rauhoittaa, Vapahtajan Jeesuksen Kristuksen piinan ja kuoleman kautta.»

Kirjailijan ei tarvitse käyttää mielikuvitustaan lisätäkseen tähän mitään. Tammelin on piirtänyt kuvan todellisuudesta ja se on sellaisenaankin kyllin vaikuttava. Kaikki pitäjät ja kaupungit saivat osansa ryssien retkistä, mutta toiset paikkakunnat kärsivät kuitenkin enemmän kuin toiset. Erikoisen surullinen oli Tornion ja Kemin kohtalo, sillä yksinomaan Tornioon tekivät ryssät vuoden 1716 kuluessa 7 eri hävitysretkeä, ja jos tähän vielä lisäämme myöhemmin vainon aikana tehdyt, joutui Tornion kaupunki kaikkiaan kolmetoista kertaa vihollisen hävityksen alaiseksi.

Kajaanin lääni säilyi erämaiden takana kaikkein kauimmin, mutta vihdoin tuli senkin vuoro. Kun vuosi 1715 kallistui lopuilleen, saapuivat ensimmäiset vainon viestin tuojat. Mutta antakaamme jälleen tapauksia henkilökohtaisesti seuranneen miehen, tällä kertaa kirkkoherra L. H. Backmanin kertoa, kuinka tämä Suomen viimeinenkin linnoitus joutui ryssien haltuun.

»Vuonna 1715 joulukuussa tuli muudan venäläinen partiokunta, muutamia satoja miehiä hevosväkeä, jotka oli Savonlinnasta lähetetty, ja saapuivat Kajaaniin Paltamon kautta. Näiden tulosta oli jo huhu ennättänyt Kajaaniinkin, jonkatähden everstiluutnantti ja ylikomentaja Meurman poltatti kaupungin jäännöksetkin, ettei vihollinen voisi käyttää niitä suojakseen linnaa valloittaessaan. Saatuaan sen tietää venäläiset hyökkäsivätkin äkkiä linnaan pohjoispuolelta saadakseen linnan äkkiylläköllä valloitetuksi, mutta komendantti vedätti ylös linnan sillan ja otti vihollisen vastaan tykinlaukauksilla. Venäläiset kärsivät hieman mieshukkaa, ja venäläinen eversti Silew oli itsekin niin suuressa vaarassa, että hänen altaan ammuttiin linnan luona hevonen. Seuraavana päivänä venäläiset lähettivät linnaan lähettinsä, majurin, rummunlyöjän ja muutamia rakuunoita, vaatimaan, että linnan olisi antauduttava. Mutta saatuaan kielteisen vastauksen viholliset sillä kertaa samosivat tiehensä.

Vuonna 1716 tammikuussa saapui sitten kokonainen venäläisarmeija, noin 4000 miestä, kenraali Schechinin komennossa Kajaaniin valloittamaan linnaa väkirynnäköllä. Se rakensi vallitukset ja patterit molemmin puolin jokea ja piiritti linnaa kuukauden ajan ampuen

sitä päivin ja öin, mutta ei kuitenkaan saanut aikaan erikoisempaa vahinkoa — vain yksi sotamies linnan puolustusväestä kaatui ja muutamia haavoittui. Linnaan eivät luodit pystyneet. Puolustajiin kuului vain 50 heikkoa ja harjaantumatonta sotamiestä, muutamia pappeja, säätyläisiä ja porvareita vaimoineen ja lapsineen, sillä juuri ennen venäläisten tuloa oli linnasta komennettu 60 parhainta miestä erään vänrikin kera Paavolaan. Senvuoksi majuri Fieandt hätääntyikin tekemään seuraavan sopimuksen silloin, kun venäläiset valmistautuivat tekemään rynnäkön ja olivat jo saaneet valmiiksi siihen tarvittavan lautan: 1. sotaväki sai lähteä pois aseineen. 2. venäläisen sotaväen oli saatettava niitä 30 peninkulmaa Ruotsin rajalle. 3. säätyläiset, papit ja kaupunkilaiset saivat viedä omaisuutensa pois ja häiritsemättä senjälkeen asua tiloillaan ja kartanoissaan. 4. vain muut ruokavarat, kruunun ampumavarat ja kanuunat oli jätettävä linnan kera vihollisellé. Senjälkeen linna antautuikin. Kun sitten ruotsalaiset koko vuorokauden ajan olivat saaneet kuljettaa pois tavaroitaan, niin ryssät äkkiarvaamatta hyökkäsivätkin heidän kimppuunsa ja ottivat heiltä kaiken pois. Eikä tämäkään vielä riittänyt, vaan heidät itsensäkin riisuttiin ja vietiin puolialastomina vangittuina Paltamoon. Siellä vähempiarvoiset kaupunkilaiset ja sotamiehet lyötiin kaksittain kahleisiin ja vietiin ensin Turkuun, sieltä Pietariin ja edelleen Moskovaan ja Siperiaan. Heidät eroitettiin lapsistaankin. Kuitenkin saivat papit ja säätyhenkilöt matkallaan Venäjälle käyttää omia hevosiaan.

Kun linna annettiin viholliselle, jättivät ruotsalaiset 12 tynnyriä ruutia, jotka helposti olisivat voineet paiskata virtaankin, mutta jonka venäläiset käyttivät linnan räjäyttämiseen. Tornit ja asuinhuoneet lensivät ilmaan ja paksuinkin muuri hajosi monesta kohdin useamman sylen pituudelta. Sitä ennen venäläiset olivat kuitenkin ottaneet haltuunsa kaikki linnassa olevat tarvekalut, ampumavarat sekä kauniit kirkkopuvut ja seitsemän kirkonkelloa, joista neljä kuului Kajaanin seurakunnalle ja kolme Pielisten pitäjälle. Heti tuon jälkeen poltettiin myöskin Kajaanin ja Paltamon kirkot, koko Kajaanin lääni hävitettiin ja asukkaat rääkättiin mitä julmimmin kiduttaen kuoliaiksi. Toiset kuolivat nälkään, niin ettei koko lääniin jäänyt kuin viisi savua.»

Joskin viimemainittu luku on liian pieni, niin varmaa on, että paljon ei elämää Kainuuseen jäänyt senjälkeen, kun ryssä oli siellä vierallut. Ja suurin piirtein samanlaiseksi oli koko laaja Pohjanmaa autioitettu. Etäisimpiin pitäjien soppiin ulottuivat vainolaisten hävitysretket, eikä erämaantorppa säilynyt sen paremmin kuin kirkonkylän talokaan. Vain piilopirteissä, suurten salojen keskellä, jatkui kitulias elämä, ja sieltä saattoivat pakolaiset korkeimmilta vaaroilta katsellen nähdä vainosavujen kohoavan sieltä, missä he ennen olivat ahertaneet ja eläneet vaatimatonta, rauhallista elämäänsä.

XII.

ETELÄ-SUOMEN YKSINÄINEN SISSI.

Kivekkäistä, metsien yksinäisistä sotureista, jotka myöhemmin saivat jalkarakuunoiden virallisen nimen, on jo aikaisemmin kerrottu. Sodan myöhäisempinä aikoina ja varsinkin vainovuosina kävi suurempien sissijoukkojen toiminta Suomen saloilla kuitenkin miltei mahdottomaksi, eikä varsinkaan Etelä-Suomessa heistä paljoakaan tiedetty ennenkuin Tapani Löfving aloitti toimintansa. Tämä merkillinen seikkailija, joka edesottamuksistaan pitämänsä tarkan päiväkirjan perusteella on tullut sisseistä parhaiten tunnetuksi, liikkui pääasiallisesti maamme eteläosissa, Lounais-Suomessa ja Ahvenanmaan saaristossa, ja sai toiminnallaan paljon pahaa aikaan sekä vihollisellc että — surullista kyllä — myöskin omille kansalaisille.

Tapani Löfving on epäilemättä ollut ovela ja rohkea mies, joka vilkkaan mielikuvituksensa avulla on monasti selvinnyt pahastakin pälkähästä, mutta, ikävä sanoa, hän on myöskin päiväkirjaansa kirjoittaessaan päästänyt tämän mielikuvituksensa liiaksi valloilleen. Tavallisen ihmisen mieleen jättävät Löfvingin muistiinpanot kaikkea muuta kuin miellyttävän kuvan hänestä miehenä, ja vain kovasti romantisoiden saataisiin hänestä sankari, joka kelpaisi esikuvaksi nuorisolle. Hän oli aikansa lapsi, häikäilemätön, raaka ja ovela, eivätkä ne jumaliset mietelmät, joita hän on päiväkirjaansa varsin sopimattomiinkin kohtiin sirotellut, suinkaan paranna asiaa; päinvastoin. Historiallisena asiakirjana päiväkirja on kuitenkin siinä suhteessa korvaamaton, että se piirtää oivallisen kuvan noista kovista ajoista ja luo valoa olosuhteisiin, joissa sissit joutuivat toimimaan. Kirjoittajansa elämäkerran kertoessaan se samalla kertoo suurin piirtein myöskin

monien muiden sissien elämäntarinan. Nämä seikat huomioonottaen kannattaa meidän tehdä tuttavuutta tämän kaikesta huolimatta hyvin erikoisen miehen kanssa.

Tapani Löfving aloitti sotilaallisen uransa kostamalla isännältään saamansa korvapuustin sellaisella selkäsaunalla, että asianomaisen täytyi kolme päivää pysytellä vuoteessa. Tällaisesta teosta Löfving olisi lain mukaan menettänyt oikean kätensä, mutta hän oli ollut kyllin viisas jo silloin pitääkseen salaista päiväkirjaa, jonka muistiinpanoja peläten isäntä, viipurilainen kauppias Freese, katsoi viisaimmaksi painaa asian villasella. Yhdeksäntoista ikäisenä hän sitten joutui kuuluisan Simo Hurtan kouluun ja toimi pari vuotta tämän kirjurina ja Sorolahden tilan hoitajana. Näinä aikoina hän joutui ensi kerran ryssien vangiksi, sai kärsiä paljon, mutta pääsi karkaamaan ja aloitti jo pakomatkalla kostotoimensa surmaamalla erään kasakan ja ryöstämällä hänen hallussaan olleet varat.

Vuonna 1711 Löfving tuli Turun läänin jalkaväkirykmentin kirjuriksi, mutta pääsi pian muutamien toisten miesten kanssa partioretkille, joista sitten muodostuikin hänen elämäntehtävänsä. Löfvingin huomattavimmat seikkailut alkavat kuitenkin vasta senjälkeen kun Suomen armeija oli lopullisesti voitettu. Vuonna 1713, toisten vetäytyessä veneillä Ahvenanmaalle päin, Löfving jäi yksin mantereelle ja läksi partioretkelle.

Hän sai ensinnä määräyksen kulkea Huittisiin polttaakseen siellä erään venäläisten makasiinin. Retkelle lähdettyään hän saapui ensin Hannukosken kylään, poikkesi siellä erääseen taloon ja kysyi, oliko vihollinen majaillut niillä main. Tuvassa istui muutamia talonpoikia viinakupposten ääressä ja he pyysivät Löfvingiäkin joukkoonsa. Kun Löfving ei yleensä käyttänyt lainkaan alkohoolia niin hän nytkin jyrkästi kieltäytyi. Tämän vuoksi rupesivat talonpojat hieman karsaasti tarkastelemaan tätä muukalaista, ja havaittuaan, että Löfvingin takin alta näkyi hienohko liivinkaulus, pitivät häntä ilman muuta herrana, johon oli syytä suhtautua varovaisesti. Ja ikäänkuin riitaa haastaakseen talon isäntäkin ensi sanoikseen virkkoi:

— Lyötkö sata riksiä vetoa siitä, että Ruotsi ei koskaan enää tule omistamaan Suomea?

Vaikea oli moiseen haasteeseen niinä aikoina vastata, ja senvuoksi Löfving sanoikin, ettei hänellä suinkaan ollut sellaisia summia vedonlyönteihin käytettäväksi, mutta jos talosta saisi ruokaa niin siitä hän kyllä pystyisi maksamaan.

— No, minulla puolestani on sotaverorahani valmiina, ja kun olet ruokasi maksanut kievaritaksan mukaan, saat painua muitten Ruotsin herrojen perästä helvettiin.

Löfving kaivoi kymmenäyrisen esiin, ja ukko alkoi kantaa ruokaa pöytään. Mutta juuri kun vieras ryhtyi aterioimaan, tuli muudan

vanha ukko ja istuutui pöydän päähän. Löfving ei tästä vielä mitään arvannut, mutta kun isäntä hetken kuluttua saapui ulkoa puolikuuksi nimetty keihäs kädessään aikoen sillä lävistää Löfvingin, tämä nopeasti painautui pöydän alle ja tarttui oikealla kädellä muskettiinsa. Vanha mies yritti tarttua Löfvingin kurkkuun, mutta tämä sai musketillaan survaistuksi hänet syrjään ja vedettyään sitten aseensa vireeseen ajoi isännän pihalle. Siellä yhtyi vielä emäntäkin korentoineen leikkiin, mutta kun sissimme oli miekanlappeella sivaltanut häntä muutamia kertoja, katsoi hän parhaimmaksi jättää taistelemisen miesten tehtäväksi. Löfvingin toveri odotti hevosten kanssa kauempana. Päästyään ikävänpuoleisesta isäntäväestään eroon Löfving juoksi hevosten luo ja kiipesi satulaan. Mutta silloin ehti taas vanha ukko paikalle ja kun Löfving yritti nostaa muskettinsa satulaan, sai ukko vedetyksi hänet alas. Kun ukko alkoi huutaa kyläläisiä apuun, kehoitti Löfving toveriaan ratsastamaan hevosten kanssa kauemmaksi odottamaan, jääden yksin kamppailemaan ukon kanssa. Hän saikin tämän pian nujerretuksi ja pääsi karkuun ennenkuin kylän miehet ehtivät paikalle, mutta hattunsa, kintaansa ja rahansa hän kadotti. Tavattuaan toverinsa he ratsastivat Huittisiin ja suorittivat Löfvingin saaman tehtävän.

Palattuaan tältä retkeltä Turkuun Löfving teki vielä yhden samantapaisen retken siirtyen sitten Korppooseen ja sieltä Ahvenanmaalle. Siellä varsinkin oli hänen toimintansa vaikeata senvuoksi, että paikkakuntalaiset suhtautuivat häneen kuin viholliseen konsanaan. Tästä johtuen kai hänkin puolestaan maksoi samalla mitalla ja kertoo melkein kerskaten siitä, kuinka hän ajoi eräästä talosta koko perheen pienine lapsineen avojaloin tammikuun pakkaseen.

Mainittu tapaus sai alkunsa siitä, että Hönsnäsin talonpojat eräänä sunnuntaina kirkosta tultuaan yrittivät hyökätä Löfvingin ja hänen toveriensa kimppuun, niin että näitten täytyi käyttää viimeistä hätäkeinoaan, puolustautua käsikranaateilla. Heitettyään yhden sellaisen kirkonmäelle, jossa se räjähti, talonpojat pakenivatkin mikä minnekin.

Tieto tapauksesta oli kuitenkin levinnyt, ja kun Löfving illalla hevosella ajaen saapui Saverkeitiin pyytäen talosta yösijaa, vastasi talonpoika vältellen, ettei tässä enää tiedä, saako itsekään olla rauhassa. Löfving kimpaantui tästä vastauksesta ja ajoi ulos »sekä talonpojan että hänen vaimonsa ja paljasjalkaiset lapsensa», kuten hän itse päiväkirjassaan kertoo. Itsekään hän ei kuitenkaan jäänyt taloon yöksi, vaan ajoi takaisin Houtskärin pappilaan.

Tämän jälkeen Löfving päätti koettaa mitä hän saisi sanan voimalla aikaan. Eri pitäjistä oli koottu venäläisille n.s. paloveroa 363 plootua, jotka rahat talonpojat aikoivat viedä Turkuun. Löfving kutsui Houtskärin pitäjän miehet koolle ja piti heille puheen. Hän kuvaili heille monin esimerkein vihollisen ovelan sotajuonen, jolla se aluksi

houkuttelisi heidät valtansa alle pienin paloveroin, mutta tulisi vähitellen yhä enemmän ja enemmän rasittamaan heitä veroilla ja maksuilla. Hän muistutti heitä myös heidän entiselle kuninkaalleen vannomasta kuuliaisuuden ja uskollisuuden valasta ja sen velvoituksista. Hän tarjoutui heidän puolestaan kirjoittamaan ruhtinas Golitsynille, että tämä lähettäisi saattojoukon tai itse antaisi noutaa paloverorahat, koska ruotsalaiset Ahvenanmaalta käsin partiojoukoillaan alinomaa heitä häiritsivät, niin etteivät he näitä peläten uskaltaneet koskea rahoihin, saati sitten niitä kuljettaa. Hän lupasi nujertaa saattojoukon, ottaa siltä rahat ja antaa pitäjäläisille puolet takaisin. Toisen puolen rahoista olisi hän itse miehineen pitänyt. Aluksi olivatkin pitäjäläiset tuumaan taipuvaisia, mutta jo seuraavana päivänä tulivat Korppoon ja Houtskärin miehet hakemaan rahansa takaisin käskien Löfvingin miehineen siirtymään muille markkinoille. He tuntuivat olleen erikoisen tarmokkaalla tuulella, koskapa eräänkin houtskäriläisen kerrotaan sanoneen Löfvingille:

— Meidän miehet pystyisivät yksinään voittamaan viisikymmentä ruotsalaista sotamiestä, ja sinä julkeat tulla mukanasi vain muutama harva mies.

Miesparka meni puheessaan kuitenkin liian pitkälle, sillä nyt suuttui sissi todella. Hän viritti muskettinsa, käski miehen langeta polvilleen ja lukea Isämeidän, koska hänen viimeinen hetkensä oli pian koittava. Ja hän olisi ehkä uhkauksensa täyttänytkin, ellei mies heti kuuliaisesti olisi käskyä totellut. Nyt pääsi hän parilla läimäyksellä ja joillakin kovilla sanoilla. Tämä pieni välikohtaus lienee sitten vaikuttanut sen, että pitäjäläiset tekivät Löfvingin kanssa sopimuksen: hän puolestaan lupasi olla hyökkäämättä venäläisten kimppuun heidän pitäjässään ja he kaikki vakuuttivat antavansa Löfvingille tiedon, jos ryssät osuisivat paikkakunnalle silloin, kun Löfving siellä retkeili.

Tämän jälkeen jäi Löfving pitemmäksi aikaa Ahvenanmaalle lähtien vasta keväällä 1714 vakoilumatkalle mantereelle. Sieltä palattuaan hän jälleen vietti syksyn ja talven sydämen saarivaltakunnassa, ja lähti helmikuussa 1715 mantereelle. Tästä matkasta kertoessaan antaa hän niin elävän kuvan yksinäisen sissin kokemista kärsimyksistä, että kerromme retken kokonaisuudessaan seuraten mahdollisimman tarkoin hänen omaa kuvaustaan.

Löfving oli viimeksi vieraillut Saltvikin nimismiehen luona yli kahden viikon ajan ja tämä kyyditsi hänet sitten, kun lähdön hetki tuli, Sundin pitäjän Hultan kylään. Hän aikoi sieltä heti jatkaa matkaansa, mutta kun talonpojat olivat kaikki menneet hevosineen ajoihin, oli hän pakoitettu yöpymään. Yöllä näki sissi merkillisen unen, josta hän itse kertoo seuraavaa:

»Yöllä näin pahoja unia ryssistä, mutta aamupuoleen olin lukevinani käskysanat, uskontunnustuksen, Isämeidän, kasteen sakramentin

ulkoa, kaiken unessa, ja kun olin tullut pyhän alttarin sakramentin viimeisiin sanoihin, seisoi harmaahapsimies sänkyni vieressä ja kysyi minulta, uskonko, että kaikki hukkuisi pikemmin kun sanakaan siitä, mitä olin lukenut. Minä vastasin: — Kyllä minä uskon. Hän lausui taas samat sanat ja minä vastasin samoin. Sitten hän nykäisi minua olkapäästä ja käski toisella nykäyksellä nousemaan ylös, ja viimeinen nykäys teki oikein kipeää. Hänen sanansa kuuluivat: Nouse ylös! Samassa heräsin ja näin emännän seisovan lattialla, ja isäntä oli mennyt ulos asialleen. Silloin oli ryssä ampunut häntä reiteen juuri oven ulkopuolella. Minä olin kuitenkin vielä unessa puheissa harmaahapsisen vanhukseni kanssa enkä kuullut mitään ennenkuin hän nykäisi minua sanoen: Nouse ylös!»

Tämä merkillinen uniherätys tuli epäilemättä oikeaan aikaan, sillä ryssät olivat todennäköisesti saaneet tiedon siitä, että kuulu sissi majaili talossa, ja heitä nyt juuri Löfvingin herätessä tunki sisään kolme kappaletta yhtaikaa kaikilla ladatut kiväärit kädessään. Sissi oli nyt herättyään heille kuitenkin liian vikkelä saalis — hän löi kiväärit alhaalta päin juuri kun ne laukaistiin, niin että kuulat lensivät kattoon ja oli jo seuraavassa hetkessä virittänyt omat pistoolinsa. Silloin tuli ryssille vuorostaan kiire apua hakemaan, mutta sen saapumista Löfving ei suinkaan jäänyt odottelemaan. Hän keräsi nopeasti kokoon vähäiset tavaransa ja kiiruhti tovereineen läheiseen metsään piiloon. Sieltä he hetken kuluttua näkivätkin, kuinka koko komppania venäläisiä saapui taloa piirittämään. Löfving kertoo oikein nauttineensa nähdessään, kuinka ryssät pelkäsivät tyhjää taloa, niin että ikkunain ohi kulkiessaankin ryömivät hyvin matalina.

Pitkäksi aikaa ei sissien kuitenkaan sopinut jäädä paikoilleen — eteenpäin oli kiiruhdettava. He suuntasivat matkansa Boxöhön, ja talvinen päivä paistoi kirkkaimmillaan kun toverukset saavuttivat rannan. Taakse katsahdettuaan he kuitenkin hieman hätkähtivät, sillä jäällä näkyi selvästi nelisenkymmentä kasakkaa, jotka olivat takaa-ajomatkalla. Löfving kehoitti toveriaan seisomaan aukeamalla ryssiä odottamassa, koskapa nämä todennäköisesti eivät uskaltaisi hyökätä ennenkuin koko heidän joukkonsa olisi koossa. Itse kiiruhti hän läheiseen taloon hankkimaan jotain evästä. Hän saikin leivän ja pienen juuston, ja kehoitti samalla tuvassa olevia talonpoikia suorimaan pakomatkalle. Toverinsa kanssa Löfving sitten kiiruhti metsän suojaan ja piileskeli siellä yön tuloon asti. Senjälkeen molemmat käänsivät kenkänsä jaloissaan takaperin — jälkien eksyttämiseksi — ja marssivat koko yön tietämättä itsekään tarkkaan, minne oikeastaan olivat matkalla. Aamulla he saapuivat eräälle pienelle saarelle, joka näytti niin rauhalliselta, että sissit uskalsivat tehdä tulen lämpimikseen ja nauttia ne vähäiset eväät, jotka heillä oli mukanaan.

Mutta ryssät risteilivät seudulla, ja jo ennen keskipäivää sissit näki-

vät kasakkalauman ratsastavan heidän saartaan kohden. Heidän onnekseen oli kuitenkin tuuli yltynyt, ja vihuri lakaissut heidän jälkensä umpeen, niin etteivät etsiskelijät saattaneet heitä löytää, vaikka monasti kulkivatkin aivan sen kiven vieritse, jonka taakse kyyristyneenä Löfving tovereineen piileskeli.

Pienelle saaripahaselle he eivät kuitenkaan voineet pitemmäksi aikaa jäädä, ja senvuoksi Löfving päättikin, että hän suuntaa matkan Skagöhön. Aukeata jäätä oli uuvuttavaa unettoman taivaltaa, ja niinpä Löfvingin toveri kesken matkaa istahtikin hangelle ja pyysi, että hän saisi edes hetken aikaa levähtää. Sissi vaipui pian uneen, mutta Löfving, joka tiesi, kuinka petollinen tuollainen uni pakkasessa on, pakoitti pakoittamalla hänet jalkeille ja matkaa jatkamaan.

Sillä kertaa tuntui kuin ryssiä olisi ripoteltu kaikkialle, sillä tuskin olivat toverukset päässeet Skagön pohjoispäähän, kun jo ilmestyi joukko venäläisiä heitä ajamaan. Ratsain kulkevat viholliset saavuttivatkin pian pakenevat, ja Löfvingin toveri pistettiin hänen viereltään kuoliaaksi. Sama olisi kaiketi ollut hänenkin kohtalonsa, ellei juuri silloin olisi kohdalle osunut syvää kallionrotkoa. Enempiä arvelematta Löfving hyppäsi alas. Hän putosi pehmeään lumeen eikä vahingoittunut, mutta ryssät joko luulivat hänen kuolleen tai eivät sitten viitsineet ryhtyä tekemään pitkää kiertomatkaa, joka heillä olisi ollut edessään, jos olisivat halunneet meren puolelta päästä sissiimme käsiksi.

Nyt tuli vuorostaan pakkanen kiusaksi, ja Löfving tunsi jalkojensa rupeavan paleltumaan. Hän otti vaivoin kengät jaloistaan, hieroi lumella jo jäykiksi käyneitä varpaita niin kauan, että ne alkoivat punertaa. Sitten taas kengät jalkoihin ja pientä hyppelyä pimeän tuloa odotellessa.

Mutta sitä ennen saapui jälleen ryssiä. Joko he näkivät Löfvingin jäältä tai eivät, joka tapauksessa he hyvän aikaa ampuivat sitä kallionkoloa kohden, jossa hän piileskeli. Merkillisen onnensa suojaamana hän kuitenkin taaskin säilyi haavoittumatta.

Yöllä läksi Löfving sitten taas liikkeelle, sillä hän toivoi löytävänsä jonkun ihmisasumuksen, josta saisi edes hieman ruokaa ja jossa saisi hetken lämmitellä kohmettuneita jäseniään. Mutta päästyään saaressa olevan myllärin talon luo kuuli hän jo kaukaa ryssien metelöivän siellä, ja katsoi viisaimmaksi kiertää paikan. Mentyään sitten salmen yli toiselle saarelle hän huomasi pienen järven, hakkasi sen jäähän pyssynsä perällä reiän ja kumartui juomaan.

— Stoi jebonamatj! kajahti silloin karhea komento aivan hänen korvansa vierestä. Sivulle vilkaistessaan sissi huomasi, että kolme kasakkaa oli tällä kertaa hänen kimpussaan. Hänen muskettinsa oli kuitenkin vireessä, ja hänen tarvitsi vain laukaista se — kuula ei edes kehenkään osunutkaan — kun jo kasakat katosivat saman tien kun olivat tulleetkin.

Senjälkeen »kiipesin korkealle vuorelle, taitoin kuusenoksia vuoteekseni, makasin puoli yötä ja palelin niin, että sielu ja ruumis värisi», kertoo Löfving itse. Kärsimysten kukkuraksi Löfving liikkeelle lähtiessään havaitsi, ettei hän enää saakaan pakkasen kutistamia kenkiä jalkaansa. Melkein paljain jaloin sai hän taivaltaa kaksi runsasta peninkulmaa päästäkseen Getavuorelle, jonne oli matkalla. Eikä taival suinkaan ollut tasaista tietä, vaan ahtojäätä, joka viilteli jalat verille ja pakoitti monin paikoin nelinkontin ryömimään. »Tuon matkan jokainen askel oli verellä merkitty», kirjoittaa Löfving, ja ken itse on ahtojäätaipaleeseen tutustunut, uskoo sen.

Löfving oli suunnannut matkansa Getavuoren suuriin metsiin epäilemättä siinä toivossa, että talonpojat olisivat tänne kätkeneet elintarpeita. Hän huomasikin lumessa polkuja ja kuljeskeli niitä ristiin rastiin kunnes osui eräälle kätkölle. Sen olivat kyllä ryssätkin löytäneet ja penkoneet hajalleen, ja Löfving aikoikin käyttää vain siinä olleita heiniä jalkojensa suojaksi, kun ihmeekseen löysi heinien seasta leivän ja rasiallisen voita. Suurinkaan rahalöytö ei olisi miekkosta tuona hetkenä sen iloisemmaksi tehnyt. Hän päätti nyt uskaltautua tulentekoonkin, saadakseen kenkänsä sulamaan. Mutta todennäköisesti savu jälleen houkutteli vihollisen paikalle, sillä tuskin oli sissi saanut kengät jalkaansa, kun hän jo kuuli ryssien pulitusta äskeisen löytöpaikkansa luota. Nopeasti peitti hän nyt lumella hiilloksen ja kulki takaperin kävellen rantaan eksyttääkseen viholliset luulemaan, että hän oli sieltäpäin tullut. Todennäköisesti eivät ryssät olleet häntä kuitenkaan lainkaan huomanneet, sillä heidän puolestaan hän sai olla rauhassa. Sensijaan kävi pakkanen jälleen kimppuun. Löfvinginin oli pakko riisua kenkänsä ja hieroa jalkojaan niin kauan, että aivan väsyi, ja siitä huolimatta ne jäivät osittain paleltuneiksi.

Illempänä Löfving jälleen uskaltautui vuorelle, ja hän tapasi polun, jota ryssät päivemmällä olivat kulkeneet. Sitä seuraten hän saapui vuorenkoloon, jonne oli piilotettu kaksi tynnyrillistä kuivattua naudanlihaa ja tynnyrillinen kuivaa leipää. Nyt ei sissillä ollut ainakaan ruuasta puutetta, ja hän sanookin kiittäneensä Jumalaa, joka niin ihmeellisesti häntä retkillään varjeli.

Kolme vuorokautta Löfving sitten vietti Getavuorella erakkoelämää. Ruokaahan hänellä, kuten sanottu, oli, ja vettä hän sai siten, että tyhjensi kranaattinsa ja kuumensi niitä, kunnes ne jäälle heitettyinä muodostivat pieniä sulia lampareita. Tämän tästä hän kävi kuulostamassa kylän suunnassa, ja kun sitten kolmen vuorokauden kuluttua ei enää ryssien meteliä kuulunut, hän päätti uskaltautua ihmisten ilmoille. Hän meni Dyngöhön, jossa jo oli talonväkeäkin kotosalla.

Nyt olisi luullut pahimpien vastusten päättyneen, mutta nyt vasta ne alkoivatkin, sillä Löfvingin jalat olivat sittenkin paleltuneet, vaikkei se ilmennytkään, ennenkuin hän oli muutamia tunteja istunut lämpi-

mässä tuvassa. Kuultuaan, että hän voisi saada turvapaikan erään Finnströmissä asuvan lesken luona Löfving laahautui sinne. Sananmukaisesti laahautui, sillä hänen jalkansa olivat jo niin huonossa kunnossa, että hän vaivoin pääsi kulkemaan, vaikka kaksi miestä häntä tuon taipaleen taluttikin.

Löfving saapui Finnströmiin maaliskuun kolmantena päivänä, ja hän mainitsee muistelmissaan, että hänellä siellä oli totisesti sama kestitys kuin Eliaalla Sareptan lesken luona. Heinänsiemenistä ja jäätyneestä hevosenlannasta eukko valmisti kansanomaisen lääkkeen, jolla hän vähitellen paransi sissin pahoin turmeltuneet jalat. Tämä puolestaan koetti palkita eukon vaivat hakkaamalla puita, korjaamalla muurin ja suorittamalla muita sellaisia askareita, joita huonoine jalkoineen saattoi tehdä. Ruokapuolestakaan ei talossa ollut pahempaa puutetta, sillä eukko oli ovelasti osannut ajoissa kätkeä jauhoja, voita ja lihaa sellaisiin piilopaikkoihin, etteivät ryssät olleet niitä löytäneet.

Parannuttuaan ja monet seikkailut vielä koettuaan Löfving taas saapui mannermaalle ja oleskeli useita viikkoja Turussa ja sen läheisyydessä. Hän kävi sitten välillä Tukholmassa ja vei, ikäänkuin seikkailujensa todisteeksi, mukanaan pari matkalla ottamaansa vankia, palasi taas Suomeen ja retkeili Hämeeseen ja Uudellemaalle asti. Hän kulki milloin mihinkin valeasuun pukeutuneena, urkki ryssiltä tietoja ja ryösti heiltä rahaa ja muonaa ja palasi sitten taas Tukholmaan esittämään kertomuksensa edesottamuksistaan. Vuonna 1717 Löfving sitten sai kokea elämänsä ylpeimmän hetken, kun hän Lundissa pääsi Kaarle XII:n puheille ja sai tältä uusia valtuuksia. Samana vuonna hänet myöskin korotettiin vänrikiksi.

Myöhemmin syksyllä hän sitten taasen saapui Turkuun ja kertoo, jätettyään miehensä ja veneensä Vänöhön, lähteneensä yksin kaupunkiin tiedusteluretkelle. Kylmäverisenä kuten aina hän nytkin meni suoraan ryssien keskelle, asettuen yöksi majapaikkaan, joka oli tulvillaan venäläisiä.

Seuraavana päivänä hän halusi päästä pastori Simon yhteyteen, mutta ei keksinyt oikein sopivaa keinoa ennenkuin tapasi erään kuljettaja Dykerin vaimon. Hän yllytti ensin tätä kertomaan pastorille, että hän oli tavallinen korppoolainen talonpoika, joka halusi puhutella pastoria, mutta kun emäntä ei tuumaan taipunut, hän ilman muuta työntyi tämän kanssa pastorin vierashuoneeseen, jossa parhaillaan oli joukko venäläisiä upseereita. Pastori aavisti nähtävästi, että asiassa oli jotain erikoista, ja venäläisten vuoksi hän sanoikin heti vieraittensa tultua:

— Tässä minulla taas on sellainen pari, että vaimo väkisin tahtoo tämän miehen aviomiehekseen. Senvuoksi täytyy minun heitä hieman kuulustella, joten herrat upseerit suonevat anteeksi, jos siirrymmekin sivuhuoneeseen.

Heti venäläisistä eroon jouduttuaan Löfving ilmaisi pastorille, kuka hän itse asiassa oli. Löfvingin nimi oli Turussa liiankin tuttu, ja niin ollen ei ollut ihme, jos kunnon pastori pahan kerran pelästyikin kuullessaan, että hän nyt joutui tätä ryssien pannaan tuomitsemaa sissiä suojelemaan. Löfving vakuutti kuitenkin, että hän ei millään tavoin ilmiantaisi itseään eikä yleensäkään haluaisi pastorilta muita palveluksia kuin sen, että tämä lähettäisi jonkun hakemaan Yrjö Littoviuksen hänen luokseen. Pastori kutsui rouvansakin huoneeseen ja käski tämän antaa Löfvingille ruokaa. Toimitettuaan hänet sitten vielä Littoviuksen yhteyteen, jolta Löfving sai haluamansa tiedot, pastori-parka pääsi viimeinkin eroon vaarallisesta vieraastaan.

Kaupungilla harhaillessaan oli Löfving kuitenkin vähällä joutua kiinni. Hän meni erääseen kauppaan ostamaan aivan tavallisen saapasparin, mutta kun hän maksuksi antoi kahden venäläisen rahan lisäksi kaksi karoliinia, ryhtyi paikalle sattunut nimismies utelemaan, mistä hän moisia rahoja on saanut. Löfving yritti parhaansa mukaan selittää asiaansa, mutta lopulta katsoi hän kuitenkin viisaimmaksi turvautua vanhaan tuttuun keinoon, luikkia karkuun. Eräitten pienehköjen seikkailujen jälkeen hän sitten jälleen pääsi Tukholmaan tietoineen, ja teki vielä vuosina 1718 ja 1719 lyhyitä retkiä Suomen puolelle.

Ansioistaan sai Löfving ensin kapteenin ja myöhemmin majurin arvon sekä pienen eläkkeen. Asuinpaikaksi hänelle annettiin loppuvuosikseen Hommanäsin tila Porvoon pitäjässä. Tämä harvinaisen sitkeä seikkailija eli lähemmä 90 vuoden ikäiseksi ja kuoli vasta vuonna 1777. Hänen maineensa olisi ehkä säilynyt kirkkaampana, ellei hän sodan jälkeisinä vuosina olisi paljastanut todellista luonnettaan ryhtymällä neuvotteluihin ryssien kanssa mennäkseen heidän palvelukseensa siinä tapauksessa, että nämä maksaisivat hänelle paremman palkan kuin Ruotsin hallitus. Ryssät eivät todennäköisesti olleet siihen taipuvaisia, koskapa ukko sitten eleli viimeiset vuotensa eläketilallaan.

XIII.

BARBAARIT RAIVOAVAT.

Ken voisikaan paremmin kuvata kaiken sen pahan, mitä Suomessa riehuvat ryssä saivat Isonvihan aikana toimeksi, kuin henkilö, joka omin silmin on kaiken nähnyt, itse osaltaan kaiken kokenut. Gabriel Joosepinpoika Calamnius, Suomen surunajan lapsi, on vuonna 1720 kirjoittanut »Suru-Runot Suomalaiset» ja julkaissut ne yksitoista runoa käsittävänä kokoelmana. Tärkeimmät niistä antavat vainon ajasta niin elävän ja täydellisen kuvan, ettei historioitsijan ole syytä sitä enää kovastikaan korjata.

Ensimmäinen runo kertoo »venäläisten julmuudesta ensin tultuansa Pohjan maalle» sekä siitä »suuresta surkeudesta», mikä maassa vuosina 1714 ja 1715 vallitsi:

»Muukalainen muulta maalta,
Venäjältä vierahalta
meidän maalla matkustaissa
tuimuudella tultuansa,
söi siat sikiöinensä,
karitsat kapainensa,
kanat kaikki karisteli,
kukon pojat kurkisteli,
löysi lehmät, löysi leivät,
hävitteli härkälaumat,
veipä hevot heinikoista,
varsoinensa vainioista
pani kaikki kartanoissa,
peri puulle puhtahalle:
lapsi parat lattialta,
imeväiset istualta,
pojat äidin polven päältä,
piiat pienet tuolta täältä
otti oi! oi! orjiksensa,
ainoisiksi aljoiksensa;
vaimot vallitsi väkisin
kaunehimmat kaiketinkin,
sydämellä surkialla,
miesten mielellä pahalla;
vanhimmaiset valkiahan
pani pahoin paistumahan,

kädet köytti kiintiästi,
kapaloitsi kalvoisista,
rakens' raadon riippumahan,
heikon hengen heilumahan,
päältä vaattehet varisti,
aivan alkosen alasti,
seljän päälle singoitteli,
piiskallansa pingoitteli,
kysyi: kussa kukkarosi,
hohtavaiset hopiasi,
kussa kullat kirkkahimmat,
kussa kalut kallihimmat,
kussa kaikki kattilasi,
kussa tiskisi tinaiset,
kussa punainen pukusi,
varsin juhla-vaattehesi?
Veden keitti kiehuvaksi,
kuumana kurkkuhun kaasi,
silmät puhkoi puukollansa
taikka sotki sormen kanssa,
poltti raudalla rakoille
veitsellänsä viileskeli
selkänahat seitsemältä,
syyttömältä syntiseltä;
monta virutti vilussa
avoimessa avannossa,
talvisen taivahan alla
pakkaisessa parutteli,
monta uunissa urosta
paitsi niinkuin paistikasta,
että lohkeis luiden päältä,
liha, liukesi peräti,
suonet kaikki katkielit,
poies jäsenet putosit;
päähän solmesi poloisten
hamppunuoran haivalihin,
kusta kivulla kovalla,
kalikalla koivuisella
väänsi voipa väkevästi
iltakaudet ilkiästi,
väänsi kallon kallellensa
sillä, silmät siirollensa,
Oho suurta surkeutta!
Oho vaivaa vaikiata!

Veden vääntävi verisen
selkiöistä silmistäni,
hien hiuksista hijoopi,
poskipäästä pusertaapi,
muistuissa mieleheni
vihollinen venäläinen,
kuinka muodolla monella,
vaati aina vaivaisilta
tavarata taipumatta,
omaisuutta ostamatta;
mikä virkois vihdoin siitä,
mikä kuoli kurjan lailla.
Vaan kun loppui löytäminen,
ontuvilta ottaminen,
kavallieri Generali
pani postin ponnehille:
»Minä annan armon teille,
jälill' vielä jäänehille,
ainoastans' ahkerasti,
ulosteot uutterasti,
Tsaarille saattaisitta,
itsen alla annaisitta»;
johon mekin mielistyimme,
luulimme lujaksi hyvin,
niinkuin lupaisi lujalla,
maiskutteli makialla
suulla, suurilla sanoilla,
kirjoissansa kirjoitteli,
käski kätkömme käsihin
tuoda korvesta kotihin,
talutteli taarakaiset
saattamahan savulengit,
ollen ukko uskollinen
alamaisill' armollinen;
mutta kuule kuinka kävi,
kuinka julma juopotteli:
kuin oli veto vedetty,
kontributio koottu,
pani partian parahan
armottoman ajamahan,
joka vainiot vakosi,
pitkin peltoja samosi,
alle kulmin arvoillensa
arvosteli aivoissansa,

kussa kätköt kaikkinaiset,
talonpoikain tavarat?
Piirsi pellon penkereitä
ahkerasti ahteita,
kaikki kaiveli kamarit,
siirtelipä siltalaudat,
joutavasti juoksenteli,
niinkuin kumma kuljeskeli
läpi soiden, läpi maiden,
puetteli juuret puiden.
Kaikki aittamme avasi,
tynnyrimme tyhjenteli,
veipä viimein viimeisetkin
varat vaivan nähnehitten,
piiskais, paisti päälle vielä,
kiusaten kivisti heitä,
alttihiksi antamahan,
kamarihin kantamahan,
ainoatkin aarnihaudat,
pois kodosta komerot.
Näinpä muuttui mullin mallin
meille armo annettava,
korvessa oli kotomme,
maantiellä majasiamme,
kirkkotiemme kivistöllä
metsän petoin pesillä,
karhut kansa kumppanimme,
pyry päivänpaistehemme;
ei mieli mesiä tehnyt
kylki kuuta kasvattanut
pahan pakkasen käsissä
kovan ilman kouratessa,
päivissämme pahimmissa,
hengen hädäs, heltehessä,
moni heitti henkensäkin,
vaipui poijes varvikkohon,
kuoli korpehen kovahan,
kankahalle kaatui maahan;
ruoka oli ruumenista,
puista purtava kovista,
oljesta oma osamme,
petäjästä pellon siemen,
karvas leipä lehdiköltä,
mämmi männystä mäeltä,
suosta suolat, suurusjauhot,
varsin vehoista valitut,
vesi säätty särpimeksi,
sinukka sian lihaksi,
kulki kuolema kotahan,
kolokhinti kattilahan:
moni raukka raadot repi,
uudet vuodat vuoleskeli,
keitti kyllä kiiruhusti,
syödäksensä syölähästi:
täytyy nyt täsä pakossa
syödä toisten toisiansa,
kohden kuolleita kokia
raatelemaan ruumihia.
Viimein suostuit sudet meihin,
pyysiit päällemme poloisten,
monta pientä pehmukaista
vaivaista vaeltavaista
söivät lasta laitumella,
täytit täytten miesten päälle.
Viisi muuta vitsausta,
joit ei saattane sanoa,
oli meillä orpanoilla
Herran koston kovan alla.

Auta ainoa Jumala,
Päästä päivistä pahoista!»

Toisessa runossa kerrotaan »kirkkoin ja Herran huonetten hävityksestä» ja kuvataan, kuinka ryssä

»poltti kirkon Paltamosta,
muutoin muualla mulisti,
ryösti kaikki kaunistukset,
malmit, kirjat, maalaukset,
kellot maahan kengitteli,
tapuleista talutteli»,

eikä antanut kuolleittenkaan haudoissaan maata rauhassa, vaan aarteita kirstuista etsiessään

»kaikki kaivoi kauhiasti,
ylähälle ylpiästi,
riisti, ruhtoi rohkiasti,
sekä sulloi surkiasti,
että itkin iltakauden,
itkin äänellä isolla,
näitä töitä nähdessäni,
käärimässä käydessäni.»

Kolmannessa runossa taasen lauletaan »venäläisten menosta ja Pohjan maan vaivoista vuonna 1716.» Siinä kuvataan venäläisten veronkantoa ja Kajaanin linnan valloitusta, jonka päätyttyä ja

»saman linnan saatuansa
kivet koskehen kukisti,
tuvat tuimalla tulella
tuotti tuhaksi todella,
kuljetteli köyhät kurjat,
Turun taka turvattomat,
asujat alinomaiset,
parahimmat pakolaiset:
Toipa tuolta tutkuttoman,
saipa sieltä saamattoman,
riistan rikasten hoveista,
Paltaniemen pappiloista,
pitäjitä pitkin kulki
summattoman kalun sulki:
monta pilasi pahasti,
monta tappois taitavasti,
palas taasen paisununna
Kyrön kesäkorteerihin.»

Viides runo kertoo sitten »venäläisten julman menon muutoksesta vuonna 1717», ja kuudes Kaarle XII:n »tapaturmaisesta kuolemasta vuonna 1718». Seitsemännessä runossa kerrotaan, kuten sen otsikossakin sanotaan, »muutamista erinomaisista vaivoista samoina aikoina», ja varsinkin siitä, kuinka ryssät olivat saaneet käsiinsä Kyrön kappalaisen Andreas Affrenin Ruotsiin osoittaman valituskirjeen ja kuinka nämä senjohdosta

»kartanohon karkasivat,
ottamahan orjaksensa
pahan pisman piirtäjätä.»

Pastori pääsi kyllä aluksi karkuun, mutta sitten kasakat hänet kuitenkin tavoittivat ja kuljettivat Turkuun,

»kussa vaivoin vaivattihin,
piinattihin, piiskattihin;
kysyttihän kyllä taiten:
kulkenunna kuita maita,
kutka työstä tietänevät
ovat olleet osamiehet?»

Ja Affren todennäköisesti oli sen kertonutkin, koskapa

»tästä työstä tietäjätä
monta kääreepi käsihin,
monta pappia poloista,
monta muuta musikkata;

mitkä vaivuit vaivan alla
Turun kantsin kartanossa,
mitkä pääsiit piiskattuna
surkiasti suomittuna;

Vaasan tori todistaapi
verisaunasta sanoopi
pappi parkain poloisten,
muiden miesten muutamitten.»

Kerrottuaan sitten, että hän itsekin joutui samaan joukkoon istumaan vankina, Calamnius kuvaa pääsyytetyn kohtalon:

»Mutta Anders Afféreni
tuolla vihdoin tuomittihin,
kauhiahan kuolemahan,
hirsipuuhun heilumahan,

kanssa lukkarin katalan
kellonsoittajan Kyröstä,
jok' ol kanssa kahlehissa
mainituissa markkinoissa.»

Yhtä surkeata oli elämä kaikkialla Suomessa noina vuosina, jolloin barbaarit maassamme raivosivat. Vainon kauhuista kertoivat ryssien kynsistä pelastuneet lapsilleen ja lastensa lapsille, ja näin säilyi kansan suussa aina meidän päiviimme asti tarinoita. Niistä tuntuvat paraiten pysyneen muistissa ne, joissa vainoojille vuorostaan on käynyt hullusti, ja monikin kansantietouden kerääjä on kuullut esimerkiksi Laurikaisten tarinan, joka Simossa on kerrottu seuraavaan tapaan:

Simojoen suun lähellä saivat ryssät vangikseen Laurikainen-nimisen miehen, jonka pakoittivat opastamaan itseään jokivartta ylöspäin aina Simojärvelle asti. Tielle sattuneet talot ryöstettiin ja poltettiin, ja kiinnisaadut suomalaiset surmattiin armottomasti rääkäten. Ruokaa oli ryssillä rumasti ja juotavaa myöskin, mutta palaakaan eivät oppaalleen antaneet, vaan piiskan iskuin pakoittivat hänet edellään kulkemaan. Kun sitten lopulta päädyttiin Simojärvelle, arvelivat venäläiset, että opasta ei enää tarvita, ja hautasivat hänet elävänä Kultivaaran alla olevaan kiviraunioon. Tämän tehtyään soutivat he kaikin keskellä järveä olevaan saareen nukkumaan ja veivät mennessään myöskin erään vangiksi ottamansa talonpojan nuoren vaimon. Erään seuralaisistaan asettivat kuitenkin Kultisalmen korkeimpaan puuhun vahtiin, etteivät takaa-ajajat pääsisi yöllä yllättämään.

Vangitun vaimon mies olikin saanut kootuksi joukon talonpoikia ja nämä olivat lähteneet vainolaisia takaa ajamaan. Kultivaaralle saavuttuaan kuulivat he kivirauniosta valitusta ja löysivät sieltä Laurikaisen, jossa vielä henki pihisi. Virottuaan mies kertoi, mihin vainolaiset olivat menneet, tiesipä senkin, mihin olivat vahdin varmuudekseen asettaneet. Miesten mukana oli myöskin muudan vanha ja sokea ukko, joka matkaa jatkettaessa kyseli, oliko vihollisilla iso valkea. Kun sanottiin, että iso on valkea, kielsi ukko vielä matkaa jatkamasta. Tovin kuluttua ukko taas kysyi, ja kuultuaan, että valkea on vieläkin suuri, vaikkakin vaimenemaan päin, kehoitti vielä odottamaan. Vasta

kolmannella kerralla, kuultuaan, että nuotio on jo tyystin sammunut, kehoitti menemään eteenpäin.

Kultisalmella ammuttiin ensi töiksi puussa kyykkivä vartija, joka kuitenkin ehti hieman kiljua ennenkuin kuolleena alas kupsahti.

Eräs ryssä kuuli huudon ja herätti toverinsa. Nämä eivät siitä kuitenkaan välittäneet.

— Simonlintu siellä luihkaa, naureskelivat vain, ja jatkoivat untaan.

Kenenkään heräämättä saapuivat suomalaiset saareen, pelastivat vangitun vaimon, joka oli vainolaisten päällikön tuppivyöhön sidottu, kantoivat vihollisten kirveet ja aseet rannassa oleviin veneisiin ja työnsivät veneet Simojärven selälle. Viimeiseen veneeseen hyppäsivät itse.

Juuri silloin sattui eräs ryssä heräämään ja herätti porullaan koko miesjoukon. Kova syntyi poru saarella, ja nähtyään Laurikaisenkin veneessä alkoivat eräät rukoilla:

— A Laurikainen valkeapeä poika, a tuo sie vene! Huttuu, hyvää ruokaa keitetäh, kuiri omah käteh annetah, ruotsin voita silmäks pannah!

Mutta kun Laurikainen ei ollut maanitteluja kuulevinaankaan, kiljuivat toiset uhkauksia:

— A jos tuo Laurikainen käsih saataisih, kuuma tina kurkkuh valettaisih, suolet hongan oksall lapettaisih.

Eivät kuitenkaan saaneet ryssät Laurikaista käsiinsä, eivätkä venettä tavanneet. Yksi yritti uiden tavoittaa suomalaisten veneen ja koprasi jo purren laidasta, mutta hellitti otteensa kun kirveellä sormet poikki sipaistiin. Kaksi koetti uiden läheiseen Porosaareen, mutta heidät ammuttiin matkalla. Niin saivat kaikki ryssät surmansa saaressa, jota siitä lähtien onkin Venäläissaareksi nimitetty.

Vuoden 1879 Kaiku-lehden toisessa numerossa on J. Kyllönen kertonut seuraavanlaisen vainotarinan Mikanmäen seitsemästä veljeksestä:

»Eräänä kesänä tuli Pohjanmaalle taaskin huhu venäläisten tulosta. Mikanmäen talossa Puolangalla, puolen neljättä peninkulmaa kirkolta etelään, ei sattunut miesväki silloin olemaan kotona. Talossa oli seitsemän veljestä, kaikki isoja ja vahvoja uroita, talokin oli siihen aikaan varakas. Miehet sattuivat kuitenkin olemaan asioillaan Oulussa. Emäntä ehti aivan hätäisesti saada lapsiväen ja muut heikkovoimaiset metsään kätketyiksi; itsensä hänen täytyi varovasti olla kotosalla.

Oli kaunis kesäinen ilta, kun venäläiset suurella joukolla saapuivat taloon. Emäntä oli juuri lypsyllä. Hän lähti kiireesti kiidättämään alaspäin, miehille sanaa saattamaan, että tietäisivät kotia rientää. Venäläiset tiesivät jo edeltäpäin Mikanmäen varakkaaksi taloksi ja miehet väkeviksi. Niinpä he taloon mentyään ilkkuen kysyivät:

»Ollahko tässä isot Mikkaset kotona?»

Kun näkivät talon väestä tyhjäksi, mutta muuten täyteläiseksi, tuumailivat:

»Ei ollah isot Mikkaset koissa. Mitäpä ensin tehtänee, syötäneekö vai ruotsiako ruvettanee rapajamaan?»

Muutamat arvelivat:

»Syöden hyvä, syöden hyvä!»

Niinpä rupesivatkin syömään, juomaan ja mässäämään. Yhden kuitenkin pitivät aina varulla pirtin katolla vahtina.

Mutta Mikanmäen emäntä juoksi yhtenä kesäisenä yönä Vaalaan, jossa onneksi sattuivat miehetkin olemaan. Kiireesti lähdettiin kotia päin. Kun tultiin kotitalon kuuluville, varustivat miehet itselleen aseita. Lopuksi leikkasi jokainen oksaisen näreen suojakseen, ja niiden varjossa lähestyivät taloa. Mutta tämäkös katolla olevaa vahtimiestä oudostutti. Hän alkoi toisille lakeistorvesta pirttiin karjua:

»Mi se on, ku metsä lähenee? Mi se on, ku metsä lähenee?»

Mutta toiset vastasivat nauraen:

»Huimaksi tultiin — milloin se metsä lähenee?»

Jo meni yksi veljeksistä koetteeksi pirttiin. Venäläiset tuumailivat hänelle pilkallisesti:

»Jopahan tultih yksi Mikkanen, Jumalan kiitos!»

Meni toinen. Venäläiset sanoivat:

»Toini Mikkanen tultih, Jumalan kiitos!»

Sitä mukaa menivät kaikki veljekset toinen toisensa perästä pirttiin ja kaikille sanottiin samat sanat. Mutta kun viimeinen veli tuli, huudahtivat ryssät:

»Nyt tuli itse perkeleh!»

Hän oli puolen neljättä kyynärää pitkä ja muutenkin tukeva uros. Heti tulivatkin venäläiset sitten tietämään, »mi se on, ku metsä lähenee», sillä Mikanmäen uroot tappoivat lyhyessä ajassa kaikki, niin ettei muita jäänyt henkiin kuin katolla ollut vahti, joka huomaamatta pääsi karkuun.

Näin pääsi talo siksi vuodeksi vihollisista rauhaan, ja muutkin ahdistetut löysivät siellä suojan. Mutta seuraavana vuonna oli onni toinen. Eräänä yönä ihmisten maatessa karkasi suuri venäläisjoukko taloon. Ryssät tappoivat kaikki ihmiset, ryöstivät tavarat ja polttivat lopuksi talon. Eikä ole enää sille paikalle voinut kohota sellaista taloa kuin oli ennen hävitystä.»

Merkillepantavaa on, että useimmissa kansantaruissa ryssät pannaan puhumaan karjalan murteella. Tämä johtunee todennäköisesti siitä, että venäläiset käyttivät vienankarjalaisia tulkkeinaan.

Suomen paikkakuntain nimistö kertoo myöskin omalla tavallaan Isonvihan kauheista ajoista. Murhisaaria ja Murhikankaita on useampiakin, ja nimet lienevät syntyneet samasta syystä kuin Ilomantsissa

olevan Murhitorpankin nimi. Olivat nimittäin ryssät siinä torpassa eräänä sunnuntaisena aamuna surmanneet kuusi ihmistä ja kaameimmaksi merkiksi vierailustaan pistäneet pikku lapsen aidanseipääseen kuolemaan.

Kalajoen Eteläkylässä on Tapposuo, jossa rahvaan kerrotaan Isonvihan aikana kovasti kahakoineen ryssien kanssa. Suon keskellä olevalla kangassaarekkeella oli ensin oteltu ja viholliset ajettu pakosalle niin, että nämä olivat kaikki suohon hukkuneet.

Paavolassa, Kokon talon luona on Hautapakko. Siihen on kuulemma haudattu lukuisasti Isonvihan uhreja. Kerran oli sitä koettanut isäntä pelloksi kyntää, mutta kun aura oli ruvennut runsaasti luita kääntämään näkyville, oli jättänyt kyntämisen sikseen.

Edelläkerrottuun sisältyy vain lievä kuvaus kaikesta siitä, mitä kansamme sai ryssien, kalmukkien, tataarien ja kasakkain käsissä kärsiä. On säilynyt hyvinkin yksityiskohtaisia kuvauksia heidän pirullisen nerokkaista kidutustavoistaan, mutta kynä kieltäytyy niitä kirjoittamasta ja perusteellisemmin kuvailemasta. Kaikki se, mitä tässä on yhdeltä paikkakunnalta kerrottu, voidaan yleistää — kaikkialla maassa oli tilanne suunnilleen samantapainen, joka paikassa olivat ryssät tapaisiaan. Ylimmät päällikött kirjoittivat julistuksia ja lupasivat yhdeksän hyvää ja kahdeksan kaunista, mutta villiheimojaan he eivät jaksaneet niin kurissa pitää, että nämä olisivat noita lupauksia noudattaneet. Suomen kansa tapettiin miltei sukupuuton rajoille, mutta ryssät ja raakalaiset eivät tienneet, että ne harvat, jotka jäivät jälelle sukua jatkamaan, antoivat seuraavalle polvelle perinnöksi tulella ja verellä karaistun sisun — ainutlaatuisen suomalaisen luonteenominaisuuden.

XIV.

KEURUUN VELJEKSET.

Päättäväinen, rohkea ja voimakas mies voi aina saada enemmän aikaan kuin pienen pitäjän tarmoton miehinen väki, vaan jos sattuu niin, että kolme tällaista poikkeuksellista miestä ryhtyy yhteistuumin toimiin, syntyy tekoja, joista vielä satojenkin vuosien kuluttua kerrotaan ihaillen ja ylistellen. Vanhat keuruulaiset kertovat vielä tänä päivänäkin pitäjänsä isonvihan aikuisista sankariveljeksistä, Härpmanin pojista, jotka kävivät omaa ja pitkän aikaa voitokasta sotaansa vainolaisia vastaan.

Yrjö Härpman muutti Keuruun kirkkoherraksi Kuorevedeltä vuonna 1698, kansamme raskaimman ajan aattovuosina. Hänellä oli kaikkiaan kahdeksan lasta, joista kolme vanhinta veljestä, Johan, Daniel ja Anders, varttuivat parhaaseen miehiseen kuntoonsa juuri silloin, kun Suomessa eniten miehiä kaivattiin. Ei ole tiedossa, miksi heistä ei tullut kuninkaan sotureita, mutta ehkäpä he jo nuorukaisina huomasivat olevansa kotokulmilla suuremmaksi hyödyksi kuin kaukaisten maitten tappotantereilla. Rinnan he kaikki varttuivat, yhdessä pääsivät ylioppilaiksi ja samanaikaisesti myöskin vaihtoivat kirjansa tuli- ja teräaseisiin. Jo tätä ennen tunsi pitäjän kansa heidän tavattomat voimansa, sillä saattoihan kukin veljeksistä suorittaa voimannäytteen, johon muut paikkakuntalaiset eivät pystyneet, saattoi kevyen näköisesti vääntää naulanpainoisen hevosenkengän suoraksi pelkillä käsivoimillaan. Ja kun he sitten antoivat sanan kiertää, että piilopirteissä asustavat rohkeat miehet heihin liittyisivät, niin että ryssäkin vuorostaan saisi tuntea, miltä tuntuu vainottuna oleminen, kertyi väkeä joka puolelta.

Kesän alussa 1715 tekivät veljekset joukkoineen ensimmäisen tunnetun retkensä. He samosivat Längelmäelle, yhdyttivät siellä Vilkkilän ja Länkipohjan talojen paikkeilla suuren venäläisen kuormaston ja hyökkäsivät yllättäen sen kimppuun. Vartiojoukko sai surmansa viimeiseen mieheen, ja veljekset komean saaliin, jonka joukossa oli kolme kuormallista kuparisia plooturahojakin. Tämä retki, niin voitokas kuin se olikin, oli kuitenkin siitä onneton, että sai ryssälaumat tunkeutumaan Keuruullekin, sillä eiväthän he suinkaan aikoneet jättää karvasta tappiota kostamatta. Seudulle alkoi saapua tietoja tulossa olevista suurista vihollisjoukoista, ja suurin osa pitäjäläisiä valmistautui pakenemaan salojen kätköön. Mutta veljekset päättivät ryhtyä vastarintaan.

Keuruun maasto tarjoaa erinomaiset mahdollisuudet sissisodan käyntiin. Sen järvien pirstomat mäkiset maisemat suunnattomine korpineen, joihin outo helposti eksyi, tarjosivat mainioita väijytyspaikkoja, joissa saattoi pienin joukoin uhmata satalukuista vastustajaa. Varsinainen kirkon seutu muodosti taasen oivallisen puolustuskohdan. Se sijaitsi kolmisen kilometriä pitkällä ja parin levyisellä, Keuruunselälle pistävällä niemekkeellä, jonka toisesta päästään yhdisti mantereeseen salmen yli rakennettu puinen silta ja toisesta, luoteispäästä, vain kymmenen sylen levyinen kannas.

Kun veljeksille saatettiin sanoma, että vihollinen oli tulossa suurin voimin ja että sitä jo seuraavana päivänä voitiin odottaa kirkolle, ryhtyivät jättiläiset työhön ja kaivoivat, niin kertoo tarina, tuona yhtenä ainoana yönä syvän kanavan kannaksen poikki Tarhian puoleisesta lahdesta Ketveleenlahteen asti, ja ryhtyivät aamulla, ensin kirkon toiseltapuolen sillan hävitettyään, varustamaan kannasta lujaksi linnakkeeksi.

Tuskin oli puolustusasemat saatu vielä täysin valmiiksikaan, kun vihollinen jo ilmestyi näkyviin. Ryssät hyökkäsivät suurena, järjestettynä joukkona, mutta kanavan kohdalle heidän ryntäyksensä pysähtyi kuin seinään. Kerran toisensa jälkeen hyökkäys uudistettiin ja kerran toisensa jälkeen Härpmanin pojat miehineen iskivät vihollisen takaisin. Illan tullen vihollinen väsyi toivottomaan sotaansa ja perääntyi toisille paikkakunnille. Viikkokaupalla pidettiin sitten vielä kannaksella vahtia, mutta ryssä ei uudistanut yritystään. Ja niinpä kirkon seutu sitten säilyikin hävitykseltä täydellisesti. Keuruu on niitä harvoja Suomen paikkakuntia, joissa kirkon omaisuuskin, arkisto ja kirkkokalut, on koskemattomana säilynyt isonvihan tuhoisan ajan yli.

Sitten alkoivat taas veljesten sissiretket, ja heidän nimensä tunnettiin pian koko Suomessa. Ryssät heitä vihasivat katkerasti ja koettivat kaikin keinoin saada käsiinsä, mutta aina onnistui valppaitten veljesten väistää heidän väijytyksensä ja sensijaan itse asettaa ansoja vainolaisille.

Mutta kun eivät poikia saaneet ansaansa, ryhtyivät vainolaiset isää vaanimaan ja täytyi tämän eräänä yönä paeta kotoaan ja etsiä turvapaikka salojen keskeltä pahaisesta piilopirtistä. Jouluksi päättivät kuitenkin kaikki perheen jäsenet kokoontua rauhan juhlaa viettämään Ampialan taloon. Sinne kokoontuivat ensin kirkkoherra ja hänen kolme tytärtään, sekä vanhimman tyttären mies, Simon Solinius, ja varhain aattoaamuna ilmestyivät sitten veljeksetkin salaisilta retkiltään.

Joulurauha ei kuitenkaan ollut täydellinen, sillä vihollista oli aina vahdittava. Ampialan korkealta harjulta oli laaja näköala, ja täällä seisoi alituisesti mies tähyämässä kaikkiin ilmansuuntiin. Jos vihollinen ilmestyi, niin oli vartijan annettava merkki talossa olijolle. Sellainen merkinanto taasen kävi hyvin päinsä Ampialan mäen etelärinteellä olevalla jylkkykivellä, tai jylkkykellolla, niinkuin sitä myös nimitetään. Se on laaja, kolmikulmainen paasi, jonka toisesta päästä on lohennut toista korttelia paksu kappale. Tämän lohkareen alle oli asetettu pyöreä kivi. Kun sitten mies asettui lohkareen reunalle ja rupesi sitä heiluttamaan, syntyi niin kova kumina, että sen ääni tyynellä ilmalla kantoi peninkulman päähän.

Pyhät kuluivat kuitenkin rauhallisesti, eikä vihollisesta kuulunut mitään. Niinpä sitten vähitellen vartijain tarkkaavaisuuskin vaimeni, ja siitä johtuen pääsi kerran sitten tapahtumaan lopullinen vahinko. Mutta tässä tarinassa, kuten niin monen muunkin rohkean miehen tarinassa, oli lopullisessa onnettomuudessa myöskin petoksella osansa. Turun puolesta ryssät löysivät suomalaisen, joka rahasta suostui heidän kätyrikseen. Kuuliais-Tapaniksi tätä Efialtesta nimitettiin, ja hän tarjoutui opastamaan vihollisjoukon Ampialaan. Lieneekö petturin ajatukset vaikuttaneet vai muutenko vain Keuruun lukkari, joka oli kauan kulkenut veljesten kanssa yksissä, oli niin herkkä aavistamaan vaaran, että sanoi eräänä yönä nähneensä pahaa ennustavan unen. Hän kehoitti pitämään aivan erikoisen tarkkaa vartiota, sillä vanhat merkit eivät tavallisesti koskaan pettäneet. Mutta eivāthän aikuiset miehet mielellään ennuksiin uskoneet.

— Joka unia uskoo, se tuulia takaa ajaa, vanhin veljeksistä sanoi nauraen. Me miehet ainakin nukumme tuvassa kuten aina ennenkin.

Ja niin jäivät veljekset tuona kohtalokkaana yönä tupaan. Toiset, jotka enemmän luottivat vanhan lukkarin sanoihin, menivät saunaan yöksi. Kirkkoherra ei myöskään ottanut lukkarinsa enteitä vakavalta kannalta, vaan yöpyi vieraskamariin tyttäriensä kanssa. Itse meni ennuksenantaja tuvan ylisille.

Joulukuun 29:n päivän aamu ei vielä ollut sarastanut, kun jo pihalta alkoi kuulua kova huuto:

— Ryssät ovat täällä, ryssät ovat täällä!

Siellä huuteli mäellä oleva vartija, joka ei ollut nähnyt ryssiä ennenkuin nämä jo olivat aivan talon lähettyvillä. Ja ennenkuin hän oli juossut paikalle ja huutanut hälytyksensä olivat vainolaiset jo ehtineet ympäröidä talon joka puolelta.

Ensimmäiset ryssät hyökkäsivät tupaan juuri kun vanhin veljeksistä heräsi parhaimmasta unestaan. Hän hälytti toiset, mutta eivät ehtineet miehet siinä kiireessä saada aseikseen muuta kuin halkoja. Ja niin jättiläisvoimin kuin halkoja heilutettiinkin saivat venäläiset tuliaseineen kuitenkin lopulta voiton. Vanhin veljeksistä kaatui surmaavan luodin satuttamana, nuorin joutui tuvan eteisessä niin ahtaalle, että hänet saatiin elävänä köysiin, keskimmäinen kiipesi ullakon kautta katolle, mutta ei kuitenkaan päässyt sitäkään kautta pakoon pujahtamaan. Ryssiä oli joka puolella ja he ampuivat niin, että ilma oli kuulia sakeanaan.

Noiduttu näytti olevan tuo sankari, joka yksinään seisoi lumisella tuvan katolla luodeista vähääkään välittämättä, ja noidutuksi ryssien opas, Kuuliais-Tapani hänet selittikin, kehoittaen ampumaan hopeisella luodilla. Tämäkö lie sitten vaikuttanut vaiko vain se, että tappavan luodin täytyi pakostakin lopulta osua. Kuolleena hän viimein kierähti alas vainolaisten riemuissaan kiljuessa, kun olivat viimeinkin saaneet kaikki Härpmanin pojat vaarattomiksi.

Lukkaria ei vielä oltu huomattu, mutta kun ryssät tekivät tuvan permannolle tulen aikoen polttaa koko rakennuksen, ja lukkari sen pariin kertaan sammutti pudottamalla ylisiltä multaa, niin keksittiin hänetkin ja surmattiin armotta.

Kirkkoherran ja hänen tyttärensä ryssät myöskin ottivat vangeikseen ja lähtivät muutaman päivän kuluttua kuljettamaan etelää kohden. Hämeenlinnassa vangit saivat virua hyvän aikaa, mutta viimein heidät vietiin, niin kertoo tarina, aina kaukaiseen Siperiaan asti.

Tuohon tapaan kertovat kansantarinat Härpmanin urhoista ja heidän sissitoimintansa päättymisestä. Jokaisesta seikkailusta on olemassa lukemattomia toisintoja, mutta kertomukset viimeisestä taistelusta ovat niin yhdenmukaisia, että voimme todella olettaa kaiken tapahtuneen, kuten edellä on kerrottu. Mitään suurta ja lopullistahan eivät veljeksetkään pystyneet tuona aikana saamaan toimeksi, mutta heidän tarinansa oli omiaan vihollisellekin todistamaan, ettei Suomen kansan parhaita voitu ylivoimallakaan lopullisesti lannistaa, ja se on omiaan jälkipolville osoittamaan, miten todelliset miehet tuonakin aikana olivat valmiit verellään puolustamaan jokaista kämmenen leveyttä tätä kamaraa, jota me nyt saamme nimittää omaksemme.

XV.

IHMISPOLOISTEN KOHTALOITA.

Tuhannet ja jälleen tuhannet suomalaiset joutuivat vainon aikana näkemään kurjuuden silmästä silmään ja kokemaan sellaista, mitä ei yhdenkään kuolevaisen luulisi jaksavan kestää. Jotkut heistä ovat kaiken onnettomuuden jälkeen jaksaneet vielä merkitä muistiin kokemuksensa ja säilyttää jälkipolvia varten kuvauksen kansansa koettelemuksen ajasta. Kuten jo aikaisemmin on mainittu, ovat tällaiset henkilökohtaiset muistelmat liian arvokkaita muuteltaviksi tai korjailtaviksi, joten tämäkin luku vastaa parhaiten tarkoitustaan, kun siihen sisällytetään pari tuollaista korvaamatonta kertomusta. Seuraavan koruttoman tarinan on rovasti Jaakko Carlqvist pannut paperille niistä kauhuista, joita hän perheineen joutui kokemaan:

»Joulukuun kuudentena päivänä ei minun sattunut paremmin kuin että vaimoineni ja lapsineni onnettomuudekseni jouduin raakamaisten kasakkain käsiin Limingan pitäjän Tyrnävän kappelissa. Minut, vaimoni ja lapseni riisuttiin paitaa myöten, ja se vähä, mikä vielä sattui olemaan jäljellä ynnä hevoset ja valjaat otettiin minulta pois, niin ettei kukaan maailmassa voinut olla surkeammassa tilassa kuin minä ja onnettomat omaiseni. Eikä siinä kyllin, että tuo julma joukko ryösti minut, vaan he ottivat vielä minut sekä yhden poikani ja tyttäreni vangiksi, jättäen köyhän vaimoni ja neljä pienempää lasta kylään. Minut he käsistä ja jaloista sidottuna raastoivat mukanaan viisi uutta neljännestä Rantsilan kappalaistaloon, josta Jumalan armon avulla puoliyön aikaan molempine lapsineni aivan alastomana pääsin karkuun ja tulin takaisin samaan talonpoikaistaloon, jossa minä onneton olin ollut, ja tapasin vaimoparkani ja muut lapset itkemässä vilussaan ja nälissään.

Kun olin sellaista vaivaa kestänyt perheineni kolme yötä ja kaksi päivää, tuli vihdoin talon isäntä kotiin metsäpirtistään ja antoi meille ruokaa. Vielä samana yönä sain hartaitten pyyntöjeni kautta aikaan sen, että minut kuljetettiin siitä kovan onnen kylästä talonpojan vaatteissa toiseen kylään, jossa sama venäläisjoukko oli lyönyt kuoliaaksi 11 henkeä; kahdestoista uhri oli apulainen herra Henrik Lithovius, jonka he olivat polttaneet, niin että hän ei enään ollut ihmisen näköinenkään, vaan muistutti pikemminkin nautaa, joka on kuumassa uunissa paistettu ja poltettu.

Sieltä minut toimitettiin paremmalla tavalla muutamia peninkulmia eteenpäin, kunnes olin päässyt Paltamon rajalle saakka, mutta vielä Oulun pitäjässä, missä tapasin Muhoksen kappalaisen Juhana Palmannuksen, joka oli ollut samassa kadotuksessa kuin minäkin. Hänen kanssaan vietin yhdessä kaksi vuorokautta, jolloin vihdoin kaksi Oulun talonpoikaa saapui, tuoden venäläisen kenraaliluutnantti Robert Brucen julistuksen, missä tämä samalla tavoin kuin ruhtinas Golitsyn Hämeessä pyysi paloveroa koko Pohjanmaalta antaen suloisia lupauksia, että jos maakunta sen hyvällä suorittaisi, niin ei heillä olisi mitään pelättävää hänen suur-tsaarillisen majesteettinsa sotaväen puolelta, vaan jokainen voisi esteettömästi elinkeinoaan harjoittaa kuten ennenkin Ruotsin vallan aikana. Mutta hän piti sanansa niinkuin venäläinen, sillä niin pian kun tämä palovero oli suoritettu, niin se pikemminkin ärsytti häntä tyranniuteen ja julmuuteen kuin lempeyteen ja sääliin, kuten monen tuhannen viattoman miehen ja naisen surkea kuolema ja rääkkäys kyllin osoittaa. Minä, joka olin joutunut suurimpaan kurjuuteen ja nyt uskoin kaiken kääntyvän hyvään päin, uskaltauduin Salon kappeliin, peninkulman päähän Oulun kaupungista, joulunpyhien ajaksi saarnaamaan.

Kolmantena joulupäivänä tuli sinne eräs kapteeni sadan kasakan kera. Sillä kertaa ei tehty kenellekään pahaa, he vain hyvin tiukasti tiedustelivat pappia, joka kahtena edellisenä päivänä oli saarnannut; hänet oli saatettava kenraalin luo. Ymmärsin asian liiankin hyvin ja läksin senvuoksi metsään pysytellen siellä kaksi vuorokautta. Kun en enää voinut sietää nälkää ja vilua matkustin meren yli Hailuotoon, jossa saarnasin uudenvuodenpäivänä ja sen jälkeisenä sunnuntaina. Mutta rauhaa en saanut pitemmäksi ajaksi kuin kolmeksi yöksi, sillä tammikuun kolmantena päivänä tuli taas kaksisataa kasakkaa saarelle kamalaa väkivaltaa tehden. Yhdessä muutamien talonpoikien kanssa läksin taas silloin erääseen metsäpirttiin, jossa luulimme olevamme turvassa. Mutta kun paraillaan istuimme pirtissä niin aivan äkkiä, ennenkuin aavistimmekaan, olimme joutuneet saarretuiksi, eikä silloin auttanut muu kuin vapaaehtoisesti mennä ulos vastaanottamaan vihollista. Siitä tuli, Jumala paratkoon, kuuma kylpy, sillä niin pian kuin olimme tulleet ulos antautuen vihollisen armoille, alkoivat

kasakat löylyyttää meitä keihäillään, ja pistivät heti kuoliaaksi neljä nuorta miestä. Samassa kahakassa sain minäkin kahdeksan vaikeata haavaa, kolme vasemmalle puolen rintaan, kolme vasempaan käsivarteen, yhden selkään ja yhden oikeaan olkapäähän. Kiistellessäni siinä heidän kanssaan sain vihdoin yhden lurjuksen käsistä kiskotuksi hänen keihäänsä. Sillä puolustin itseäni niin, ettei kukaan enää uskaltanut tulla minua lähelle. Kun he näkivät, että kuoleman katkeruus oli vimmastuttanut minut puolustamaan itseäni viimeiseen hengenvetoon asti, niin he menivät pois minun luotani. Kun vihdoin puolenyön aikaan pääsin konttaamalla majapaikkaani ja sain pestä sekä sitoa haavani, sain maata talonpojan hoidossa tammikuun 13:een päivään asti, jolloin saarelle taas tuli 500 kasakkaa menetellen vielä julmemmin kuin edellisellä kerralla. Kun he koko päivän olivat piinanneet, polttaneet ja lyöneet kuoliaaksi paljon ihmisiä ja ryöstäneet talot sekä vieneet pois mitä käsiinsä saivat, niin tuli yöllä taas neljä roistoa vaatimaan rahoja, kultaa ja hopeaa minulta, joka Latsaruksen tavoin makasin pirtin nurkassa haavoissani, surkeana ja kurjana. Vaikka puolustinkin itseäni sillä, ettei minulla mitään ollut ja että, niinkuin he itsekin näkivät, olin sairas, ei se kuitenkaan mitään vaikuttanut. He vetivät minut tukasta vuoteeltani ja veivät kylmään tupaan. Siellä he riisuivat minulta paidan, niin että olin aivan alaston kuten äitini kohdusta lähtiessäni, sitoivat käteni selän taakse hienolla nuoralla ja vetivät minut ylös kurkihirteen, jossa heidän ilveekseen riipuin puoli tuntia. Sillä välin seisoi kaksi venäläistä, yksi kummallakin puolellani, ruoska kädessä pieksäen minua surkeasti. Yksi piti päresoihtua ja toinen seisoi paljastettu miekka kädessään, painoi välillä sen kärjen rintaani, väliin kaulakuoppaani vasten kehoittaen:

— Sano rahas!

Minä, joka en voinut muuta uskoa kuin että kyseessä oli viimeinen hetkeni, jätin sieluni Jumalan huomaan ja huusin:

— Usko minull' luja lainaa päälles, puhdas Jeesu!

Silloin he rupesivat nauramaan ja sanoivat:

— Jaa, Herra Jeesus tulee nyt sinua ottamaan!

Siihen vastasin rohkeasti:

— Jeesuksen nimessä kuolen!

Tähän huomautti taas muudan roistoista:

— Ei ole pakko siunata, sano vain rahasi!

Kun silloin vihdoinkin lupasin heille rahaa, laskivat he minut alas, jolloin yksi lurjus hyvästiksi antoi minulle kirveen kamaralla sellaisen iskun oikeaan olkapäähän, että olin vähällä mennä tainnoksiin, mutta toinnuin kuitenkin. Ylistetty olkoon Korkein Jumala, joka niin suuressa tuskassa minua vahvisti ja auttoi minut heidän käsistään, kun en enää uskonut mitään lunastusta olevan.

Matinpäivän jälkeinen päivä, joka oli perjantai, oli taas Hailuodossa surkea päivä, jota talonpojat rupesivat nimittämään murhaperjantaiksi. Silloin minutkin vietiin vangittuna vahtikapteenin luo. Tämä kysyi minulta, missä Suomen armeija oli, ja minä vastasin, että Torniossa. Sitten hän pyysi saada tietää, missä Hailuodon kirkkoherra oli. Vastasin siihen, että hän seuraa armeijaa. Silloin eräs kasakka osoitti minua, ja minut heitettiin arestiin.

Olin arestissa kokonaisen viikon, siihen asti, kunnes eräs Hailuodon kuudennusmies antoi todistuksen, että minä olin Taneli Marttisen poika Hailuodosta ja että minua sanottiin Isoksi-Jaakoksi. Pääsin sitten arestista. Mutta koska minua kuitenkin epäiltiin, täytyi minun jäädä paikalle ja tehdä kapteenille töitä, jauhaa, hakata puita j.n.e. Maaliskuun 30 päivänä, jolloin käskyn mukaisesti olin viemässä heiniä kapteenin hevosille, läksin matkaani ja tulin samana yönä Hailuotoon, josta heti läksin suksilla meren poikki Oulun puolelle. Sieltä talonpojat saattoivat minua metsien ja soiden halki, niin että huhtikuun 5 päivänä tulin vaimoni ja lasteni luo Pudasjärvelle, hiihdettyäni 34 peninkulmaa heidän jälkeensä.»

Samantapaista oli elämä kaikkialla Suomessa. Sotkamon kirkkoherra Juhana Frosterus, joka syntyi Ison vihan viimeisenä vuotena, on merkinnyt muistiin sukunsa vaiheita noina raskaina aikoina. Kerrottuaan ensin Sarkasodan aikuisista kärsimyksistä hän kuvaa, kuinka pakolaisia kohdeltiin Kajaanin valloituksen jälkeen ja mitä he joutuivat kokemaan matkatessaan vankeina Suomen halki. Näin hän kuvaa tuota vaellusta:

»Kaikki, jotka olivat olleet Kajaanin linnassa, otettiin vangiksi. Ensin saivat he lähteä ulos pohjoisesta portista ikäänkuin olisivat päässeet vapauteen, mutta päästyään kappaleen matkaa portista ulos mäelle, kutsuttiin heidät takaisin ja vietiin venäläisten leiriin, joka oli lammen rannalla nykyään Armeijaksi sanotulla niityllä. Venäläinen kenraali Tsekin tahtoi teloituttaa heidät, mutta eräs saksalainen eversti oli, niinkuin sittemmin saatiin kuulla, pannut vastalauseensa sellaista toimenpidettä vastaan.

Vaarini ja kaikki muut papit omaisineen ja lapsineen olivat siinä saarrettuina erilleen vietäviksi ja teloitettaviksi. Kaikkien puolesta lankesi vaarini polvilleen ja rukoili, että heidän henkensä säästettäisiin. Vihdoin viimein oli kenraali vastannut:

— Mars, Turkuun!

Vaarini oli silloin 56 vuoden ikäinen, kun tämä murheen kohahdus kulki hänen ylitseen. Hänet vietiin sitten pois samoinkuin hänen vaimonsa ja kaikki sukulaisensa ja niinikään muut Paltamon papit. Useita ihmisiä syydettiin rekeen ahtaasti ja hyvin huonosti vaatteilla varustettuna pakkasen varalle. Vaarini istui talonpoikaislapaset käsissään äänetönnä ja kärsivällisesti katsellen omaa ja muiden kovaa

kohtaloa. Hän heitti siten hyvästit syntymäseudulleen, jota ei enää koskaan saanut nähdä.

Elatus, yölepo ja kaikki muukin matkan varrella oli mitä surkeinta. Useimmissa paikoissa, missä he olivat yötä, täytyi heidän viettää yönsä kylmissä huoneissa istuen penkillä tai lattialla, ja monissa paikoin makasi kuolleitten ruumiita hautaamattomina. Kaikissa paikoissa, joitten kautta he kulkivat, vallitsi kurjuus ja surkeus ja näkyi julman vihollisen menettelyn merkkejä, niin että sydän oli pakahtua. He näkivät murhattuja seivästettyinä aitoihin, tai poltettujen ja rääkättyjen ihmisten ruumiita.

Sillä tavoin he vihdoin tulivat Turkuun, jossa heidät pantiin linnaan ja jätettiin epätietoisiksi siitä, lähetettäisiinkö heidät vielä etemmäs, Venäjälle, tai eroitettaisiinko heidät toisistaan, niinkuin sitten useimmille noista Kajaanista otetuille vangeille tehtiinkin, että saivat matkata Turusta Venäjälle. Tullimies Svahn perheineen vietiin Pietariin, nimismies Daniel Cajanus taasen talonväkineen Astrakaniin.

Äitini isä omaisineen oli Turun linnassa kaksi vuotta. Jauhoja heille annettiin elatukseksi, mutta ne olivat homeisia ja pahentuneita, joten monet saivat niistä pahan keripukin, niin että jalat ja kädet käpristyivät. Se ei ollut ruhtinas Golitsynin syytä, vaan omanvoitonpyytöisten alempien virkamiesten. Lopulta tsaari anomuskirjan johdosta asian korjasikin.»

Kertomuksia on arkistojen kätköissä useampiakin, mutta suurin piirtein ne kaikki muistuttavat toisiaan jo siinäkin mielessä, että ne enimmäkseen kuvaavat pappismiesten kohtaloita. Oppimattoman kansan keskuudessa ei ollut kirjoitustaitoisia, mutta me saatamme aavistaa, millaista hätää ja vainoa he kärsivät, kun eivät parempiosaisetkaan, joitten mahdollisuudet sentään olivat paremmat, pelastuneet kidutukselta, kuolemalta tai vankeudelta.

XVI.

KODITTOMAT JA SUOJATTOMAT.

Tammikuussa vuonna 1711 kuningas oli kirjoittanut Nierohtille, »ettei asukkaita ole jätettävä vihollisen vallanalaisuuteen, vaan ne, joita ei käytetä puolustukseen, on ajoissa vaadittava muuttamaan tavaroineen kauemmaksi sisämaahan armeijan taakse sekä jättämään maan autioksi jälkeensä, jottei vihollinen voisi saada mitään elatukseen.»

Ei voida sanoa, että tämä kuninkaan määräys olisi suorastaan pannut alulle sen lumivyörymäisen pakolaistulvan, joka johti tuhansien nälkäkuolemaan, sillä olivathan Inkerin asukkaat jo silloin saaneet jättää kotiseutunsa. Se antoi sille kuitenkin voimakkaan sysäyksen, varsinkin kun sitä tehosti vielä kuninkaan neuvostolleen kirjoittama samansuuntainen kirjelmä, jossa hän muun ohessa sanoo, ettei »hän aio sallia Viipurin porvarien omaisten mennä vihollisen huomaan, vaan heitä on sopivalla tavalla kehoitettava sekä Viipurista että muista vihollisen valloittamista paikoista lähtemään Ruotsinvallan turviin.»

Virkamiehet tottelivat ensimmäisinä kuninkaan määräystä, ja heitä seurasivat vähitellen kaikki, jotka suinkin kynnelle kykenivät. Varakkaimmat, jotka olivat ajoissa saaneet edes osankin omaisuuttaan talteen, saattoivat pakolaisuudessakin elää kutakuinkin siedettävissä oloissa, mutta kurjimpia olivat ne, joilla ei lähtiessäänkään ollut muuta ollut kuin vaillinainen verho vaivaisen ruumiinsa yllä. Ja tällaisia oli valtava enemmistö, sillä suurin osa pakolaisista lähti liikkeelle vasta ryssien hirmutöistä tiedon saatuaan tai viime hetkessä, kun jo vainolainen kurkisteli kantapäillä. Tällaisissa oloissa ei omaisuuden mukaanottoa saattanut ajatellakaan, ja niinpä olivatkin sekä kau-

pungit että kylät tulvillaan kurjia, jotka kerjäsivät parempiosaisilta leipäpalasta henkensä pitimiksi. Idästä länteen ja etelästä pohjoiseen vievät tiet olivat nälkään ja rasituksiin kuolleitten, pakkasen palelluttamien onnettomien ruumiilla viitoitetut.

Pakolaistulva oli kansanvaelluksen tapainen. Jo sodan ensi vuotena siirtyi Inkerin asukkaita Itä-Suomeen, ja kun sen vuoro sitten oli joutua venäläisten haltuun, saivat he taas aloittaa taivalluksensa, ja nyt yhtyi heihin uusi, valtava joukko, joka pyrki turvaan länttä kohden. Helsingin valloitus antoi pakolaislaumalle uuden suunnan, virta kääntyi pohjoista kohden. Niin moni kuin suinkin yritti meritietä päästä Pohjanlahden yli turvaan, mutta vain murto-osa siinä onnistui. Useimpien täytyi lähteä kuolontaipaleelle harvaanasuttujen erämaitten halki Pohjanlahden ympäri.

Entä odottiko autuus sitten niitä harvoja, jotka paossaan onnistuivat ja pääsivät vihdoin voimansa loppuun kulutettuaan emävaltakunnan turviin? Katsokaamme, millainen oli erään säätyläisperheen osa, saadaksemme edes kalpean käsityksen siitä, mikä tavallisia yksinkertaisia pakolaisia odotti. Sotkamon kirkkoherra Juhana Frosterus, jonka muistelmia olemme juuri edellä tarkastelleet, on kirjoittanut elävän kuvauksen siitä, mitä hänen vanhempansa joutuivat kestämään pakolaisaikanaan Ruotsissa.

»Helmikuun 19 päivänä 1714 oli Isonkyrön taistelu», alkaa hänen kertomuksensa ja jatkuu: »Senjälkeen vetäytyivät venäläiset takaisin ja Armfelt jäi Pohjanmaalle siksi kunnes neuvosto syyskuussa määräsi hänet vetäytymään takaisin Länsi-Pohjaan. Vuonna 1714 Antinpäivän aikaan tulivat venäläiset Ouluun. Vanhempani olivat Oulusta matkustaneet pois Kemiin, ja olivat silloin Kemin pappilassa, jossa oli yhteensä yksitoista perhettä. Kun he vasta äskettäin olivat taloutensa perustaneet, niin he lähtivät matkalle köyhyydessä, huonosti varustettuina pakkasta vastaan, ja kuviteltakoon niitä vastuksia ja puutteita, joita ahdingon, paon ja sodan aikana sattui.

Kaksi lasta oli vanhemmilla silloin mukanaan, Jaakko, joka oli syntynyt 1711 ja Abraham, joka oli syntynyt helmikuussa 1714. Joulun aikaan he olivat Kainuussa ja matkustivat sieltä Piitimeen. Kun he lähtivät pakomatkalleen ilman rahoja ja muita varoja, niin oli heillä puute kaikesta. Kauppias Gabriel Lithovius oli heille kuitenkin hyvin avulias. Piitimessä oli sairaalloista, ja paljon ihmisiä kuoli. Siellä sairastui äitini kovaan kuumeeseen ja makasi neljä viikkoa kuoleman kielissä. Kun hän alkoi tulla tajuihinsa, sai hän kovan rintapaiseen, joka häntä kauheasti vaivasi kuuden viikon ajan, niin että rinta lopulta halkesi kahtia niinkuin paleltunut nauris. Siten kului häneltä kymmenen viikkoa taudissa. Niin pian kun kesä tuli matkustivat vanhemmat takaisin Kemiin.

Heinäkuussa 1715 he matkustivat Tukholmaan, jossa asuivat yh-

teensä kuusi vuotta. Tänä aikana ei heillä ollut mitään omaa mistä elää, vaan teki isävainajani papillista palvelusta niille harvoille oululaisille, jotka silloin olivat Tukholman kaupungissa. Useimmat olivat Ruotsin puolella hajallaan. Harvoilta saapuvilla olevilta hän sai rahaa. Hän saarnasikin joskus samana sunnuntaina kahdessa paikassa. Jonkun aikaa hän oli myöskin saarnaajana eversti Rålambilla, jonka luona hän söi saarnapäivänä ja ansaitsi jonkun markan. Myöskin saarnasi hän ylimaaherra Tauben luona niin kauan kuin tämän kaupunginpappi oli poissa.

Niin ansaitsi hän jotain itselleen ja taloudelleen, mutta viimeisenä vuonna hän sairastui Maarianpäivän aikaan tai maaliskuussa ja oli makuulla aina kesäkuuhun, jolloin vihdoin alkoi tointua. Tukholman kaupunginlääkäri, tohtori Sohm, isäni hyvä ystävä, joka kävi hänen luonansa, oli neuvoton, miten koettikin auttaa. Muun muassa oli köyhyys vaikea, ja puute talonväen, vaimon ja lasten elatukseen nähden suuri ja huolestuttava. Äitini valvoi sairaan kanssa, joka ei saanut unta, ja uuvutti itsensä. Kaikki oli Tukholmassa kallista. Luottoa ja lainoja ei ollut saatavissa, kun isäni makasi kuoleman kielissä.

Eräänä aamuhetkenä, kun sairas oli vähän nukahtanut, ja äitinikin lattialla torkahti paljosta valvomisestaan, hiipi joku hiljaa huoneeseen ja pani muutamia plootuja isäni vuoteeseen. Ei kukaan tiennyt, kuka se oli, sillä herättiin vasta siihen, kun hän sulki oven poistuessaan.

Toisen kerran tuli tuntematon palvelija kantaen säkkiä, joka oli ahdettu täyteen hienoja jauhoja ja jossa sitäpaitsi oli 12 taalarin plootu. Hän kysyi, asuiko talossa joku pappi, jolloin äitini meni häntä tapaamaan. Äiti ilmoitti nimensä ja kysyi, kuka tavarat oli lähettänyt ja olivatko ne todellakin aijotut hänelle. Tyttö vakuutti vain, että ne olivat hänelle ja hänen sairaalle miehelleen, mutta ei tahtonut sanoa, kuka ne oli lähettänyt, vaan pyysi häntä kiittämään Jumalaa.

Hurskas kauppias Gabriel Lithovius osoitti vanhempiani kohtaan erinomaista rakkautta ja auttoi heitä usein sekä ruualla että rahalla, antaen lahjaksi ja lainaksi. Kun hän kuuli, että isäni makasi huonona sairaana, tuli hän Tukholmaan maalta, jossa asui, sairasta katsomaan. Saatuaan kuulla, että sairas muun muassa valitti rottien toisinaan häiritsevän ja purevan itseään, hän neuvotteli Tukholmasta lähdössä olevan kauppias Fagerholmin kanssa, ja tämä luovutti vanhemmilleni Katarinan kirkon luona olevan talonsa, jossa hän oli asunut vuokralla, ja koska vuokra-aika ei vielä ollut kulunut loppuun. Ensi yönä uuteen taloon tulonsa jälkeen isäni alkoi saada unta ja rupesi tointumaan. Tämä olkoon esimerkkinä oikeasta kristillisestä rakkaudesta uskossa.

Siihen aikaan jaettiin köyhille pakolaisille Tukholmassa pakolaisrahoja. Niistä isäni sai 30 taalaria, mutta monet varakkaammat, kuten Pyhäjoen rovastin rouva, 100 taalaria.

Isäni sairastaessa oli äidilläni, kun hän oli jo myynyt ja pantannut

parhaat vaatteensa, vielä punainen hame, jonka hän vei eräälle rikkaalle leskelle, tarjoten sitä pantiksi kuudesta vaskitaalerista. Mutta vaikka tämä nainen oli Oulusta ja isäni seurakunnasta, ei hän kuitenkaan apua antanut, sillä ei sanonut itselläänkään olevan.

Mutta Jumala antoi toisen avun. Välikappaleena oli eräs halpa mies, Eerik Kakkonen nimeltään, joka oli syntynyt Oulussa ja ollut poikasena palveluksessa isoisälläni ja taluttanut häntä, kun hän vanhuudessaan oli sokea. Tämä oli tullut palvelukseen eräälle englantilaissyntyiselle, Kummer-nimiselle kauppiaalle, ja hän kävi tuon tuostakin vanhempiani katsomassa. Niin ahtaalla oltiin, että äiti antoi hiusneulansa kaljasta ja valitti Kakkoselle, joka nimitti itseään Kaupmaniksi, ettei hän enää tiennyt, mitä tehdä. Silloin Kaupman lupasi pyytää isännältään palkkaansa vastaan kaksi tynnyriä rukiita ja tynnyrin maltaita. Hän menikin isäntänsä luo ja kuvaili heille vanhempieni tilan. Äitini meni myös kauppiaan luo saamaan häneltä osoitusta, jolla hänen piti saada vilja ja maltaat kauppiaan juuri saapuneesta laivasta. Hän odotti porttikäytävässä siksi, kunnes sai osoituksen. Mutta kun siihen oli kirjoitettu, että tavarat olivat lahjaksi, hän meni sisään ja kiitti kauppiasta, joka sangen kohteliaasti ja kristillisesti lohdutti häntä. Tämän lisäksi hän vielä lähetti kaksi apulaistaan kantamaan vanhemmilleni ulkomaan kalaa ja muuta virvokkeeksi.

Kun isäni oli tointunut ja rupesi kävelemään ulkona, tapasi hän kauppias Kummerin laivasillalla ja kiitti häntä osoitetusta avusta. Kauppias kutsui isäni luokseen konttoriinsa ja antoi siellä hänelle vielä 200 taalaria. Sanoi usein nähneensä isäni, mutta ei osanneensa kuvitellakaan, että tämä oli ollut niin vaikeassa asemassa, sillä isäni käytös oli aina ollut hienoa, sivistynyttä ja vaikuttavaa. Saman kauppiaan rouvalta, jolle äitini oli myynyt kaksi lakanaa saadakseen itselleen matkarahoja, sai äitini lahjaksi hienon verkahameen. Niin olivat vanhempani joutuneet neljän lapsensa kera mitä suurimpaan köyhyyteen, mutta saivat kuitenkin senkin aikana kokea Jumalan ihmeellistä ja isällistä huolenpitoa, joka hankki avun suurimmassa hädässä.

Äitini isä oli Paltamon kirkkoherra ja rovasti, jolla oli rikkautta ja yltäkylläisyyttä siksi, kunnes vihollinen riisti hänet tyhjäksi. Hän oli nyt venäläisten vankina Turussa, eikä toinen voinut toistaan auttaa.

— — —

Kun asiat näyttivät kallistuvan rauhaan päin, niin lähtivät vanhempani paluumatkalle kotiseudulle 1720 matkustaen Tukholmasta eräällä torniolaisella laivalla. Se oli vanha ja huonosti varustettu; purjehdus oli äärimmäisen vaarallista myrskyssä ja sumussa. Kun he tulivat maan läheisyyteen, luulivat he olevansa Vaasan luona, jossa venäläiset vielä silloin olivat, mutta sitten he huomasivatkin olevansa Simossa, jossa laiva kulki karien sivuitse. — — Vihdoin he tulivat Ke-

miin, josta isäni matkusti edeltäpäin Paltamoon ja äitini tuli perässä noin lokakuun alussa. Ilma oli ollut varsin kylmä, ja äitini huonosti vaatteilla varustettu. Hänellä oli vain ohut karttuuniröijy yllänsä. Oulunjoen koskien sivu täytyi hänen itsensä kantaa ontuvaa poikaansa Abrahamia, ja oli hän silloin siinä tilassa, että minä pari kuukautta senjälkeen synnyin maailmaan. Kaikkialla oli puute ihmisistä, ruuasta ja vaatteista. Niinkuin vedenpaisumuksen jälkeen, samoin tuon pitkällisen sodan ja jumalattoman hävityksenkin jälkeen.»

Tämä yhden perheen osalta, joka ei suinkaan kuulunut onnettomimpiin. Kaikkialta Suomesta tulvi pakolaisia Ruotsin puolelle. Ruotsin hallitus lähetti vuonna 1715 laivoja hakemaan hätään joutuneita ahvenanmaalaisia saariltaan, ja nämä laivat toivat tullessaan muutamia satoja »niin vaivaisia, huonoja ja lopen köyhiä, etteivät edes kerjäämällä kykene henkeänsä ylläpitämään.» Maaherra Stiernstedt, joka näin heitä kuvaa, selittää tämän johtuneen siitä, että vihollinen oli kiusaamalla ja polttamalla piinannut heitä niin, että heidän oli täytynyt pakkasessa hakea turvaa mereltä ja metsistä.

Kun tiedämme, että yksinomaan Länsi-Pohjaan oli jo vuonna 1714 saapunut yli kahdeksantuhatta pakolaista Suomesta, niin käsitämme, että näitten kurjien avustamisesta huolehtiminen oli vaikeaa, vaikka hyvää tahtoakin olisi riittänyt. Tukholmassa toimi erikoinen pakolaiskomissionikin, mutta sen työn toivottomuus osoittautuu parhaiten siinä, että komiteaan täytyi alinomaa hankkia uusia jäseniä, kun entiset pyysivät eronsa tästä toivottomasta työstä.

Tavallaan ainutlaatuinen on erään kansanmiehen kertomus kokemuksistaan pakolaisvuosinaan Ruotsissa, vaikkakaan se ei ole hänen itsensä paperille merkitsemä. Luultavasti jälkeläisten polvesta toiseen kertomana eli »Munsalan vaarin tarina» kansan suussa aina vuoteen 1865 asti, jolloin se Österbotten-lehdessä julkaistiin. Varsin sattuvasti on siinä kuvattu ne ikävyydet, jotka kauan kotoa poissa olleita kohtasivat, kun he viimein kovien kokemuksien vanhentamina saapuivat takaisin isiensä maalle. Seuraava, lyhennetty suomennos antanee osaltaan käsityksen tavallisen yksinkertaisen pohjalaisen pojan kokemuksista.

»Napuen onnettoman tappelun jälkeen hävittivät venäläiset julmasti Pohjanmaata. Olin silloin vain 12 vuoden käinen, mutta muistan vielä varsin hyvin ne surun päivät. Olin omin silmin näkemässä, miten isäni surkeasti surmattiin ja talomme poltettiin. Itse olin mennyt uunille piiloon, mutta kun talo sytytettiin, täytyi minun tulla esille. Vaivaisuuteni tähden — olin huonosti parantuneen luunmurtuman vuoksi raajarikko — kasakat säästivät henkeni. Etsin turvaa läheisestä metsästä ja harhailin siellä talven kylmyydessä. Joskus osuin metsäpirtteihin, joita pakolaiset olivat itselleen rakentaneet. Ja vaikka pakolai-

silla ei ollutkaan enemmän kuin mitä itse välttämättä tarvitsivat, oli yhteinen hätä kuitenkin tehnyt heidät avuliaiksi toisia kohtaan.

Kevään tullen oloni helpponi huomattavasti, kun saatoin oleskella taivasallakin. Näillä retkilläni tapasin erään isäni vanhan ystävän, joka otti minut orvon seuraansa. Yhdessä jatkoimme sitten kulkuamme. Usein olimme päiväkausia ruuatta, mutta kun hätä kävi suurimmaksi, löysimme aina jonkun palan, jolla saatoimme pahimman nälkämme tyydyttää.

Niin kului vuoden 1714 kesä. Syksyllä kuulimme sen kauhean uutisen, että Ruotsin armeija vetäytyy pois ja jättää koko Suomen vihollisen valtaan. Hirveätä oli jäädä vihollisen jalkoihin. Pakoon pyrki jokainen, ken kynnelle kykeni. Olimme kuulleet, että paljon pakolaisia oli lähtenyt Ruotsin puolelle maitse, Tornion kautta, mutta sitä tietä emme me voineet ajatella osaksi minun raihnaisuuteni takia, osaksi siksi, että suojelijallani oli vaimo ja kaksi pientä lasta. Meillä ei siis ollut muuta neuvoa kuin pyrkiä meren rannalle toivossa, että sieltä pääsisimme muiden pakolaisten kera Merenkurkun yli Ruotsin puolelle. Sitä varten täytyi meidän kulkea puolitoista peninkulmaa halki metsien ja soiden ainaisessa pelossa joutua venäläisten käsiin. Matkalla jouduimme kulkemaan entisen kotitaloni sivu, enkä voi sanoin selittää, millä mielellä sen raunioita katselin.

Meren rannalle pääsimme kuitenkin ilman enempiä seikkailuja, ja saaristolaiset veivät meidät yötä myöten ulkosaareen, josta merimatka piti aloitettaman. Siellä oli ahtaissa kalastajamajoissa surevia ja vaikeroivia pakolaisia ja parkuvia lapsia, jotka pyysivät äideiltään leipää. Vastatuulen vuoksi oli meidän useiksi päiviksi jäätävä sinne lähtöä odottamaan.

Eräänä syyskuun loppupuolen yönä kääntyi tuuli itäiseksi, ja silloin oli lähdettävä. Pian olivatkin vähät tavaramme veneissä. Haikea oli ero syntymämaasta, ja harras rukous sen puolesta nousi sillä hetkellä huuliltamme Jumalan luo. Niin kauan kuin Suomen ranta häämöitti, olivat silmämme siihen kiinnitetyt. Kun viimeinenkin viiru siitä katosi yön hämäryyteen, tunsimme itsemme vasta oikein kodittomiksi ja turvattomiksi. Keinuimme avaralla Pohjanlahden selällä kahdessa pienessä veneessä kuin lastuina laineilla. Tuuli oli suotuisa aluksi, mutta päästyämme Merenkurkun keskivaiheille kääntyi se koilliseksi ja kiihtyi aika tavalla, niin että miehillä oli täysi työ pitää raskaassa lastissa olevat veneemme vedestä vapaina. Kastuimme kaikki likomäriksi. Vihdoin pääsimme kuitenkin onnellisesti Uumajaan. Toinen vene joutui myrskyssä meistä erilleen, emmekä sen kohtalosta kuulleet myöhemminkään mitään.

Tuskin olimme saapuneet Ruotsin mantereelle, kun meidät kohtasi se masentava tieto, että vihollinen oli hävittänyt myöskin toivotun turvapaikkamme Uumajan. Kaupunki oli savuavina raunioina. Muu-

tamat venäläiset soutulaivat olivat äkkiä hyökänneet sinne ja ryöstäneet ja polttaneet kaupungin. Vastatuuli, joka harmiksemme oli myöhästyttänyt matkaamme toista viikkoa, oli Jumalan sallimasta pelastanut meidät joutumasta Uumajaan sen hävityksen ajaksi.

Uumajan asukkaat, joilla itsellään ei ollut kattoa päänsä päällä, eivät tietenkään voineet majoittaa sinne tulvaavaa pakolaisjoukkoa. Pohjoiseen ei ollut yrittämistä, sillä sieltä tuli laumoittain Tornion kautta panneita suomalaisia, jotka tiesivät kertoa sen puolen suuresta köyhyydestä. Etelään päin piti rannikkoa seuraten yrittää.

Kun olimme siten tulleet Nordmalingin pitäjään, kohtasi uusi onnettomuus. Kasvatusisäni, joka oli minusta pitänyt huolta, sairastui liikarasituksesta ja puutteesta ja kuoli muutaman päivän kuluttua. Leski lapsineen jäi taloon, jossa mies kuoli, mutta minun täytyi vaeltaa eteenpäin. En koskaan senkoommin heitä tavannut, ja kaiketi hekin niin monen muun tavoin saivat hautansa vieraalla maalla.

Sydäntäni ahdisti, kun raajarikkoisena raukkana jatkoin vaellustani etelään päin ja kerjäsin ruokaani. Minulla oli hyvä lauluääni, ja hellyttääkseni ihmisiä lauloin erään pohjalaisen pakolaisen sepittämää surulaulua. Monen sydän heltyikin, ja monen silmistä vuosivat kyyneleet. Pienistä varastoista annettiin minullekin, mitä liikeni.

Erään sorvarin luona olin talven, ja siellä opin valmistamaan rukkeja. Sillä taidolla olen monta riksiä ansainnut ja olen sen myös lapsillenikin opettanut.

Keväällä 1715 jatkoin matkaani ja pysähdyin vihdoin Hernösandin piispantaloon. Kun nälkäisenä ja väsyneenä tulin taloon, heräsi piispan sääli, ja hän otti minut palvelukseensa. Viivyin sitten hänen luonaan kuusi vuotta. Piispa vaati paljon ja valvoi itse töitämme, mutta mitäpä minä siitä huolin, kun minulla kuitenkin oli ruokani. Talvisin olin kuskipoikana ja kesällä kalastajana, väliin tein myös töitä pelloilla ja niityillä.

Toukokuun lopulla 1721, kun rantavahteja ei vielä ollut asetettu, purjehti venäläinen laivasto Hernösandin satamaan, ja pian oli kaupunki liekkien vallassa. Myöskin Säbrån kirkko, piispantalo ja kaikki rannikon kylät poltettiin. Niin sain nähdä toisen kotini joutuvan saman kohtalon omaksi kuin ensimmäinenkin.

Nyt nousi kysymys siitä, että minun pitäisi jättää paikkani, kun piispalla itselläänkään ei ollut kattoa päänsä päällä. Turvattomuuttani säälien hän kuitenkin antoi minun jäädä palvelukseensa.

Seuraavan syyskuun alussa saapui kauan kaivattu tieto, että rauha oli solmittu, ja Suomi Viipurin lääniä lukuunottamatta annettu takaisin Ruotsille. Ilosanoma kaikille ja myöskin minulle oli, että nyt saatoin palata takaisin Suomeen. Sinne paloi mieleni, vaikka tiesinkin, ettei minulla siellä ollut omaisia, ystäviä eikä kotia. Muutamassa päivässä kokoontui Hernösandiin joukko suomalaisia pakolaisia, jotka

syysmyrskyjen uhallakin tahtoivat lähteä vaaralliselle matkalle Pohjanlahden yli. Minä yhdyin heihin. Ostimme veneen ja purjehdimme sillä ensin Uumajaan, joka sekin taas oli äskettäin kahteen kertaan hävitetty. Sieltä suuntasimme kulkumme itää kohden, mutta saimme vastatuulen takia pysähtyä muutamiksi päiviksi Holmön saareen. Suotuisan tuulen tultua purjehdimme nopeasti meren poikki ja laskimme maihin Vesteröhön Vöyrin saaristossa. Siellä tapasimme muita pakolaisia, jotka tiesivät kertoa, että se venäläinen soutulaivasto, joka oli hävitellyt Ruotsin rannikkoa, oli joutunut haaksirikkoon saaren päässä. Saarella oli harmaakivisiä leivinuuneja, jotka luultavasti olivat venäläisten haaksirikkoisten rakentamia.

Mantereelle saavuttuamme kohtasi meitä vaikeus, jota kukaan ei ollut aavistanut. Venäläisvallan aikana oli sisämaasta muuttanut suomalaisia näille seuduin ja asettunut monelle autioksi jääneelle tilalle asumaan. He eivät tietenkään halunneet korvauksetta poistua, ja monen palaavan pakolaisen olikin vaikeata paperilla todistaa omistusoikeuttaan. Useissa tapauksissa jäi siten entinen omistaja ilman taloaan.

Paikoin otettiin talot väkisin takaisin. Niin kävi Kantlahden kylän Skytten talossa. Tilan omistaja oli ollut hyvä kyttä eli metsästäjä, joka hurjan luonteensa tähden oli ollut koko seudun kauhistus. Kerrottiin hänen vuonna 1714 tehneen murhan, mutta kun hän muiden mukana pakeni Ruotsiin, ei kukaan näinä laittomina aikoina siitä välittänyt sen enempää. Hänen taloonsa oli sitten asettunut muudan hiljainen ja hyväluonteinen suomalainen talonpoika, joka peläten ja vavisten kuuli puhuttavan kytän julmuuksista. Kun pakolaiset alkoivat palata, pelkäsi hän tuon hurjan miehen tulevan muiden mukana. Eräänä päivänä, kun suomalainen istui juuri syömässä päivällistään, kuuli hän pihalta pyssynlaukauksen. Hän meni ikkunaan ja näki, että ulkona seisoi mies pyssy kädessä ja katseli pihakoivusta ampumaansa harakkaa. Talonpoika ymmärsi heti, että pelätty kyttä oli saapunut. Tupaan tultuaan kyttä tarttui uutta isäntää kaulukseen ja heitti hänet muitta mutkitta ovesta pellolle. Vaimo riensi käskemättä perässä. Sellaista väkivaltaisuutta muut paosta palanneet eivät hyväksyneet, mutta asianomaisen kuullen ei kukaan uskaltanut mitään hiiskahtaa. Talolla on vielä entinen nimensä.

Västin taloon Monon kylässä palasi vain muudan nuori tyttö, jonka vanhemmat ja muut omaiset olivat kuolleet Ruotsin puolella. Lähtiessään oli tyttö ollut niin pieni, että hänen palattuaan täytyi toisilta kysellä, mikä oli hänen kotitilansa.

Minun kotitaloani, joka oli kauempana ylämaassa metsän keskellä, ei kukaan ollut ottanut haltuunsa. Talon surkeata tilaa tuskin voi sanoin kuvata. Aidat olivat kumossa, niityillä ja pelloilla kasvoi metsää. Pimeältä näytti 19-vuotiaasta nuorukaisesta, kun piti yksin ruveta raivaamaan viljelykselle sellaista erämaata. Ensimmäinen tehtäväni

syksyllä oli hirsikodan rakentaminen talviasunnoksi. Sitten ryhdyin kuokkimaan auki vanhaa peltoa voidakseni keväällä kylvää. Talvella raivasin niittyä ja kaasin hirsiä. Keväällä kylvin vähän kauraa siemenellä, jonka olin ostanut pienillä Ruotsissa tekemilläni säästöillä. Hevosen sain velaksi, ja kun keväällä näin vihannat touot, syttyi uusi elämänrohkeus sydämessäni, ja harras kiitos Jumalalle nousi sydämeni syvyydestä.»

On ymmärrettävää, että monien vieraalla maalla elävien pakolaisten mieleen tuli hyljätty kotiseutu, ja kohosi kodin kuva kuten kertojallekin, ja kun sitten alkoi liikkua itsepintaisia huhuja siitä, etteivät olot Suomessa enää niin kurjat olleetkaan, he suurin joukoin pyysivät päästä takaisin kotiin. Lupia anottiin sekä hallitukselta että pakolaiskomissionilta, mutta nämä eivät kuitenkaan uskaltaneet sitä antaa kuningasta kuulematta. Kaarle kuningas taasen antoi kyselyihin jyrkän kiellon määräten vain, että pakolaisista oli pidettävä hyvää huolta ja luvattava heille paluu kotiseudulleen vasta sitten, kun rauha oli palannut.

Kaikki suomalaiset eivät kyenneet lähtemään pitkälle pakomatkalle Pohjanlahden toiselle puolen, mutta heidänkin oli monasti jätettävä asutut seudut vihollisen saapuessa ryöstöretkilleen. Metsät tuntuivat turvallisilta, ja sinne salojen sydämiin syntyi noina vuosina lukemattomia piilopirttejä. Koettakaamme kansantarujen mukaan kertomalla luoda kuva siitä, millaista elämä noissa yksinäisissä asumuksissa oli.

Lähellä Ylikannuksen kirkkoa pistäytyy Rauman jokeen vähäinen niemeke, joka ammoisista ajoista lähtien oli kasvanut oivallista heinää. Tällä niemekkeellä oli Isonvihan aikana talo, joka paikkansa vuoksi oli saanut nimekseen Heinäniemi. Taloa asui Olavi-niminen kirkonisäntä, ja kun kasakat alkoivat epäilyttävästi parveilla lähitienoilla, vei Olavi-ukko koko talonsa väen, kolmekymmentäseitsemän henkeä, viiden virstan päähän sisämaahan päin, Vipusalon pohjattoman nevan keskellä olevalle saarekkeelle. Itse kantoi hän arvokkaimman kantamuksen, kirkon kalleudet, ja kätki ne saarella olevaan luolaan, tukkien vielä luolan suunkin kivillä. Muut tavarat ja talon kalleudet hän oli pannut vaskiseen kattilaan, ja haudannut sen sitten syvälle maahan Ypyänojan varrelle.

Moinen talonväki tarvitsi runsaasti ruokaa, ja vaikka sitä koetettiinkin metsällä käyden ja kalastaen hankkia, niin tahtoi puute väkisinkin tulla vieraaksi. Niin sattui taas kerrankin, että syötävä oli huvennut melkein olemattomiin, mutta talon lähistöllä käyneet olivat nähneet, kuinka siellä sensijaan ryssät suuresta kuormastostaan kantoivat pirttiin hyvää ja parasta ja elämöivät kuin viimeistä päivää. Rohkeimpien kesken syntyi silloin tuuma lähteä hieman verottamaan näitä kutsumattomia vieraita.

Illan pimettyä läksi miesjoukko varovaisesti liikkeelle ja kulki vaaratta yli suon, johon outo olisi yhdenkin harha-askeleen ottaen saattanut näkymättömiin vajota. Kuten oli odotettukin, oli pihalla pitkä jono täyteen ahdettuja rekiä. Sisältä pirtistä kuului tavaton meka, sillä ryssät olivat taas rakkaan viinansa kimpussa, ja nauttivat sitä niin, kuin kunkin nahka suinkin saattoi sietää. Vahtimies oli nähtävästi sietänyt vähiten, sillä hän kuorsasi pirtin kynnyksellä hurskaassa unessa. Miehet antoivat hänen rauhassa jatkaa uneksumistaan Donin kultaisista kentistä, ja ryhtyivät itse ripeästi puuhaan. Kuormista valittiin parhain ja arvokkain osa tavaraa ja sitä otettiin niin paljon kuin suinkin uskottiin jaksettavan piilopirtille kantaa. Paluumatka raskaitten taakkojen kanssa olikin jo hyvällä alulla, kun erään päähän pälkähti, että synti olisi jättää ryssät hyvästiä sanomatta. Hän sai eräitä huimapäitä yhtymään ajatukseensa ja niin hiipivät miehet vielä kerran tuvalle, aukaisivat oven ja pamauttivat kaikuvan yhteislaukauksen pirtin perällä mekastavia ryssiä kohden. Siellä syntyi tietysti hirvittävä hämminki ja huuto, mutta sen kehittymistä miehet eivät enää katsoneet olevan tarpeellista seurata, vaan juoksivat kiireimmän kaupalla kantamustensa luo ja samaa tietä jatkoivat matkaa nevan turvalliselle saarekkeelle.

Mutta tähän ei juttu kuitenkaan päättynyt, sillä ryssät tahtoivat kostaa, ja pienehkö partio heikäläisiä löysikin viimein suon keskellä olevan saarekkeen. Mutta se oli samalla heidän surmansakin, sillä kun piilopirtin miehinen väki aloitti ampumisen, tuli vainolaisille niin kiire karkuun, että ne, jotka eivät saaneet luodeista surmaansa, hukkuivat suohon.

Raskasta oli kuitenkin heinäniemeläisten elämä, sillä tarina kertoo, että piilopirtillä kuoli vähitellen nälkään ja rasituksiin kaikki muu väki, paitsi kolme henkeä. Eloon jääneet olivat Olavi-ukon poika ja kaksi tytärtä. Poika joutui sitten jollain retkellään ryssien vangiksi, ja nämä kuljettivat hänet Turkuun, josta vasta vihan loputtua pääsi takaisin kotiseudulleen, aikoen ruveta taloaan asumaan. Mutta paikalle oli jo saapunut uutta väkeä, jotka eivät poikaa tunteneet tai eivät olleet tuntevinaan, eivätkä suostuneet taloa luovuttamaan. Epäilivätpä vielä sitäkin, oliko poika koskaan pakkakunnalla käynytkään.

— Sen minä sentään saatan todistaa, oli poika sanonut. Kun ryssät saapuivat, niin kaikki kätkivät tavaransa. Silloin minäkin pistin ainoan esineeni, hopeasormuksen, Suolasalmen nevalla kasvavan hongan oksaan, jonka olin vuollut teräväksi.

Sieltähän sormus löytyikin, mutta nuori mies ei kuitenkaan saanut Heinänientä takaisin. Hänen oli samottava jokea ylöspäin ja vallattava sieltä itselleen uudet maat viljelykselle. Niin syntyi sitten sinne uusi talo, jolle annettiin nimeksi Vähäheinäniemi.

Niin kertovat muistitiedot tämän pakolaistarinan, ja sangen mo-

nissa muissakin taruissa ilmenee se seikka, etteivät piilopirttienkään asukkaat suinkaan aina saaneet olla rauhassa. Mikä lie ryssät ohjannutkin kaukasimpiinkin korpiin, mutta aina heitä vain ilmestyi milloin tuon, milloin tämän pirtin lähistölle pillojaan tekemään. Niinpä he eksyivät Ilomantsissakin Öllölän ja Konnunniemen kylien väliseen jylhään ja sankkametsäiseen sydänmaahan, jonne Konnunniemen asukkaat olivat sotaa paenneet ja rakentaneet itselleen vaaran rinteeseen piilomökiksi nimetyn saunan. Toisen vaaran rinteeseen, joka siitä sai nimekseen Piilovaara, rakensivat Öllölän kylän asukkaat oman saunansa.

Eräänä iltana, kun Konnunniemen pirtti oli täynnä rahvasta ja joukossa kaksi karjalaistakin, joita venäläisiksi sanottiin, alkoivat pirtin vanhukset aavistella, että taitaa olla vainolainen tulossa.

— Jokohan tänä yönä tulevat? kyseltiin miehissä venäläisiltä, joita pidettiin niissä asioissa viisaimpina.

— Puksuta saapi maata, vastasi toinen venäläinen rauhallisesti ja tarkoitti sillä, että ei kuulu yöllä ampumista.

Mutta tuskin oli keskustelusta tiimaakaan kulunut, kun jo ryssät piirittivät saunan. Vanhempi venäläinen, iso ja kookas uros, sieppasi silloin nurkasta suuren nuijan ja ryntäsi ulos. Ryssät häkeltyivät niin tämän urhon ilmestymistä, että eivät älynneet häntä ampuakaan, vaan hän pääsi haavoittumatta juoksemaan Piilovaaran saunan asukkaita varoittamaan. Sieltä livistivät kaikki pakoon, ja säilyivät, mutta Konnunniemen saunalaisille kävi huonosti.

Ryssät riehuivat kuin villit konsanaan eivätkä ketään säästäneet. Sattui kuitenkiin niin, että kun kasakka iski keihäänsä Simo Pesoseen, niin keihään kärki osui kupeella riippuvan tuliraudan silmukkaan. Pesonen ei edes haavoittunut, mutta oli kuoliaana kaatuvinaan toisten vainajien sekaan. Ryssien mentyä hän sitten kömpi pystyyn ja tuijotti kauhistuneena kuolon tuhoa ympärillään. Useimmat olivat jo vaijenneet, vain eräs vaimo, jonka suolet riippuivat ulkona, huusi surkealla äänellä juomista.

Rauhan tultua Pesonen asettui asumaan Hartiavaaralle, ja kerran sitten, vuosien kuluttua, saapui hänen taloonsa vanha venäläinen sotilas, joka kädellään Murhivaaraa kohden osoittaen sanoi:

— Tuolla, tuolla vaarassa minä ennen Ruotsia rutjustin!

— Vai sinäkö se oletkin, Pesonen huudahti, joka isäni ja äitini tapoit ja minuakin yritit maahan pistää. Maltahan, maltahan, nyt sinut saakeli ottaa! Minä tapan sinut.

Pesonen sieppasi seipään ja alkoi vimmoissaan sillä pieksää ryssää, eikä kuullut, vaikka tämä rukoilikin:

— Eihän siitä enää mitä, hyvä veli, a sotoa soan aikana!

Mutta on toinenkin kertomus tallella tuosta edellämainitusta Öllölän kylästä, tarina, joka kertoo Suomen kansan sitkeydestä. Kylässä

asunut Rautiaisen emäntä joutui imevän lapsensa kanssa pakenemaan ryssiä erääseen Otmannenjärven niemeen. Rukiita hän sai mukaansa, mutta välineitä ei ollut, jolla sen olisi jauhoiksi saanut. Kuusi viikkoa hän elätti lastaan jauhamattomista rukiista keitetyllä liemellä, ja niin ristiä ja vaivoja täynnä oli elämä, että paikkaakin on siitä lähtien ruvettu kutsumaan Ristiniemeksi. Sitten saatiin eräpirttiin hankituiksi jauhinkivet, ja kappaleita niistä lienee siellä vieläkin nähtävänä. Mutta rukiinliemellä elätetty poika, Rautiainen, eli sitten sadan vuoden ikäiseksi.

Usein osuivat ryssät, kuten sanottu, ikäänkuin sattumalta kaukaisimmillekin piilopirteille, mutta usein sattui myöskin niin, että he tyhjilleen jätetystä kylästä tapasivat jonkun, jonka pakottivat opastamaan itsensä asukkaitten piilopaikkaan.

Niinpä kertoo tarina, että Utajärvellä oli erään talon väki lehmineen päivineen paennut Pilkkasuvannolle. Venäläiset saivat kuitenkin kylällä käsiinsä erään Meri-Elliksi nimitetyn vaimoihmisen, sitoivat tämän hevosen selkään ja pakoittivat lyöden ja kiusaten opastamaan joukon piilosaunalle. Kylässä sattui kuitenkin olemaan eräs toinenkin, joka kuuli tapauksen.

Olivat nimittäin ryssät saaneet käsiinsä erään vanhan talon isännän, Paavolan Eran, ja sitoneet hänet orteen roikkumaan polttaakseen siinä oljilla, niinkuin heidän tapoihinsa kaikkialla kuului. Isäntä lienee kuitenkin pyörtynyt ja ryssät luulivat hänen kuolleen. Kuolleen piinaamisesta ei heille olisi ollut mitään nautintoa, ja niinpä he lopettivatkin leikkinsä kesken. Ryssien poistuttua talosta keinotteli isäntä itsensä alas ja läksi kiireimmän kaupalla oikotietä viemään ryssien tulosta sanaa piilopirttiläisille. Piinan jäljiltä olivat kädet vielä niin kipeinä, että ukko ei voinut hiihtäessään sauvoja käyttää lainkaan, mutta hän pääsi kuitenkin ajoissa perille. Eivät olleet ensin tahtoneet pirtillä uskoa Eran puheita, mutta ottaneet ne kumminkin lopuksi todesta ja paenneet. Ja kun ryssät sitten olivat saapuneet, eivät olleet muuta löytäneet kuin kuolleen lampaan.

Talonväki pelastui ja karja myöskin, mutta kasakat, jotka luulivat Meri-Ellin heidät harhaan kuljettaneen, surmasivat tämän armotta.

Tarinoita tuon ajan piilopirteistä on paljonkin, mutta vaikea on monasti mennä niistä sanomaan, koskevatko ne juuri Ison vihan aikaa, sillä monastihan vainolainen muulloinkin on Suomessa kulkenut ja sen kansaa ahdistanut. Piilopirttien asukkaat eivät kyenneet kärsimystensä historiaa kirjoittamaan, ja kun elämä alkoi uudelleen, kuuli seuraava sukupolvi vain muistitietoja vainovuosilta. Ne tuntuivat silloin unilta, joita oli mukava edelleen tarinoida, mutta joihin ei ollut syytä liittää sen tarkempia aikamääräyksiä.

XVII.

KAHDEN TULEN VÄLISSÄ.

Olemme jo aikaisemmin kertoneet sisseistä, erämaan rohkeista sotureista, jotka uskomattomia vaaroja uhmaten kävivät omaa sotaansa venäläisten valloittamassa maassa. Heidän joukossaan oli miehiä, joille voi joka suhteessa antaa miehen nimen ja jotka taistelivat periaatteen vuoksi. Mitään enkeleitä eivät kuitenkaan hekään olleet, ja sen lisäksi liittyi sissijoukkoihin vuosien kuluessa ja olojen käydessä yhä mielivaltaisemmiksi, runsasti hylkiöitä, jotka katsoivat elämän siten tulevan itselleen kaikkein mukavimmaksi, ja jotka yhtä säälimättömästi kävivät omien kansalaisten kuin vihollistenkin kimppuun.

Säännöllisetkin sissijoukot, jotka esiintyivät laillisen Ruotsin vallan edustajina, aiheuttivat kansalle runsaasti kärsimyksiä. He vaativat esivallan miekan voimalla itselleen hallitukselle kuuluvia veroja ja pakoittivat antamaan kyydityksiä, majoitusta ja muonaa. Ja jos eivät hyvällä saaneet, käyttivät väkivaltaa ja menivät joskus julmuudessaan yhtä pitkälle kuin villit kasakatkin. Kansa pelkäsi heitä toisestakin syystä, sillä onhan jo aikaisemmin tullut kerrotuksi, millaisia julistuksia venäläiset vallanpitäjät antoivat ja mitä kaikkea he uhkasivat, jos joku suosii näitä sissejä. Kymmeniä, ehkä satojakin taloja Suomessa hävitettiin ryssien toimesta yksinomaan sen vuoksi, että talojen asukkaiden epäiltiin antaneen suojaa kivekäsjoukoille. Sissijoukkojen pesäpaikoiksi muodostuivat ennenkaikkea Pohjois- ja Itä-Pohjanmaan pitäjät, ja varsinkin näiden seutujen asukkaat olivat heidän vuokseen helisemässä. Varsin oloja kuvaava on tässä suhteessa muudan valituskirja, jonka Pudasjärven talonpojat vuonna 1717 toimittivat Torniossa käymässä olleelle ruotsalaiselle maaherralle Maunu Cronborgille.

»Hätämme ja se surkea tila, johon olemme joutuneet, pakottaa meidät, hänen majesteettinsa armollisimman kuninkaan köyhät alamaiset, tuomaan esiin nöyrimmän valituksemme herrojen kapteenien Longströmin ja Kärjen väestä, joka liikkuu keskuudessamme kovin säälimättömästi, pieksämällä, ryöstämällä ja riistämällä meiltä kaiken omaisuutemme, ravintomme ja vaatteemme, vaivaavat meitä tarpeettomilla kyydeillä, ja niin meitä pitelevät, että meidän täytyy lähteä kotoamme ja konnultamme surkeaan pakoon, ellei korkea esivalta tule avuksemme ja armossa ja oikeudessa vapauta meitä niin kauheasta ja julmasta menettelystä.»

Näin alkaa tämä valituskirja, jossa sitten yksityiskohdittain luetellaan kaikki ne vaivat, joita sissit aiheuttavat, ja kerrotaan, että ensinnäkin täytyy heidän silloin, kun joukko-osasto majailee paikkakunnalla, majoittaa jokaiseen taloon neljä tai viisi, jopa seitsemänkin miestä ja elättää heidät. Kun tämän lisäksi paikkakunnalla on myöskin runsaasti pakolaisia, joita ei myöskään raaski jättää nälkään kuolemaan, on liikoja suita enemmän kuin paikkakunta kestää.

Jos sitten pääjoukko lähteekin sissiretkilleen, niin taloihin jätetään kuitenkin muutamia miehiä, jotka päällikköjen poissaollessa esiintyvät suorastaan hävyttöminä herroina, ottavat kaikki, mitä talonpojalla on.

»He polttavat alituiseen viljaa viinaksi niin suuressa määrässä, että on olemassa suuria mäskiläjiä, joita heidän sikansa eivät ole ehtineet syödä ja kuluttaa», kerrotaan edelleen ja luetellaan vielä eri pykälissä kaikki muutkin sissien pahat teot. Ja lopuksi sanotaan:

»Tätä ynnä muuta täytyy meidän köyhän väen, jotka vihollinenkin suureksi osaksi on ryöstänyt ja jotka hänen lähdettyään olemme suojeluksetta jääneet, nöyrimmästi valittaa teidän ylhäisyydellenne, rukoillen, että me tästä julmasta väestä, joka ei osoita mitään sääliä ja laupeutta, vapaaksi pääsisimme. Me haluamme mieluummin, alistuen Jumalan armolliseen tahtoon, antautua joihinkin seikkailuihin vihollista vastaan ja koettaa itse puolustaa itseämme, ennenkuin alituisesti kärsimme tämän väen ylimielistä ja mielivaltaista kohtelua ja liian vaikeata pahoinpitelyä, joka meille käy sietämättömäksi kuormaksi, niin ettemme sen alla voi kestää, vaan täytyy meidän joko odottaa kuolemaa tai jättää kerrassaan kaikki ja turvautua kerjuusauvaan.»

Sen verran tästä valituskirjeestä oli apua, että maaherra Cronborg antoi pudasjärveläisille suojeluskirjeen, jossa sissejä ankarasti kiellettiin tekemästä minkäänlaista väkivaltaa onnettomille talonpojille, mutta mikäli sissien tapoja tunnemme, voimme kyllä päätellä, etteivät he tuollaiselle paperille antaneet suurtakaan merkitystä.

Paltamolaiset lienevät kuulleet naapureiden valituksesta, sillä samana vuonna laativat hekin kirjelmän, jossa tuotiin julki sissien Kajaanin seuduilla aikaansaamia vahinkoja.

»Herra Kapteeni Longström rasittaa meitä niin ankarasti», siinä

muun muassa huomautettiin, »ettei hän ainoastaan ota meiltä verorahoja, kymmenyksiä ja maksuja, vaan myös jumalattomalla kiristämisellä ja pieksämisellä antaa lähettiläittensä ottaa meiltä mitä talosta löytävät, kaikki taltemme metsistä, vaatteet yltämme, vaikkeivät itse tarvitsekaan, kaikki heinät, kaikki reet ja ajokalut. Ainoat lehmämme ja lampaamme sekä elomme hän syö taikka myö. Vastoin vapauskirjaamme hän kahlehtii ja vie väkivaltaisesti ainoat miehemme ja kokoaa naapuripitäjistä pieniä poikia ja aikuisia miehiä, joille syöttää ainoat ruokapalamme.»

Erikoista tässä valituksessa on se, että siinä sanotaan Longströmin väkivalloin ottaneen miehiä väkeensä. Tiedossa on kyllä, että Kajaanin seuduilta värvättiin runsaasti miehiä sissijoukkoihin, mutta pakkootosta eivät viralliset asiakirjat kerro.

Vuoden 1717 käräjissä tutkittiin eräitä yksityisiä tapauksia, ja silloin esiintulleet seikat todistavat, että ainakin eräät yksityiset sissit ja alipäälliköt olivat esiintyneet suorastaan roistomaisesti. Niinpä palveli Longströmin joukoissa eräs Mäiväläinen-niminen mies, jonka syntiluettelo ei ole kaikkein kirkkaimpia.

Tämä Mäiväläinen oli kerrankin joukkoineen saapunut Abraham Mytän taloon Sotkamossa, tiukannut rahaa ja ruokaa, ja kun ei heti saanut niin paljon kun arveli talossa olevan, sulkenut talon isännän ja emännän lukkojen taakse ja uhannut päästää pois vasta sitten, kun talon kaikki aarteet olisi hänen eteensä kannettu. Talon pienet lapset pelästyivät sissin julmaa esiintymistä siksi pahoin, että piiloutuivat metsään ja värjöttelivät siellä niin kauan, että nuorin paleltui kuoliaaksi. Sama Mäiväläinen oli ollut syynä siihenkin, että talollinen Antti Haapalaisen tytär oli kauhuissaan piiloutunut metsään ja paleltunut sinne.

Mäiväläinen hukkui sitten koskeen, mutta hänen rötöksensä tulivat vielä kerran käsitellyiksi kun hautaamisen yhteydessä tiedusteltiin Armfeltilta, voitaisiinko hautaus suorittaa kunniallisesti, koska Mäiväläsen tiedetään eläneen huonosti. Hänen rötöksistään ei, merkillistä kyllä, pidetty edellämainittuja karkeimpina vaan sensijaan painostetaan erikoisesti, että hän ei kolmeen vuoteen ollut käynyt ripillä ja kaiken muun lisäksi oli vielä erinäisiä kertoja harjoittanut huoruuttakin.

Kun valituksia alkoi saapua yhä enemmän, määräsi Armfelt majuri Salomon Enbergin toimittamaan asiassa tutkimuksia. Tuomarivalinta lienee kuitenkin osunut hieman vikaan, sillä pari vuotta myöhemmin pidetyissä käräjissä talonpojat valittavat, että Enberg on itse käyttäytynyt aivan samalla tavoin kuin hurjimmat sissit. Tutkintoja toimittaessaan oli hän sivutöikseen keräillyt ylimääräisiä veroja ja vaatinut muitakin etuisuuksia.

Pohjalaiset huokasivat helpotuksesta, kun Longström joukkoineen

komennettiin mukaan Armfeltin Norjan retkelle. Kärki ja Häikäläinen jäivät kuitenkin edelleenkin sinne, ja niin oli paikkakuntalaisilla yhä edelleenkin valittamisen aihetta. Eräässä valituksessa onnettomat sanovatkin, että »heidän käy samoinkuin monen sadan on käynyt, heidän täytyy sulan nälän tähden uhrata henkensä tai, mikä olisi sangen surkeata, paeta, kuten joidenkuiden on ollut pakko tehdä, venäläisten turviin, varsinkin kun monet eivät saata muuta huomata kuin että tuo joukkokunta on ottanut tehtäväkseen kokonaan saattaa maan autioksi ja hävittää sen.»

Parhaimpana todisteena siitä, että valittamiseen oli todella aihetta, on edellämainitun Enbergin oma lausunto, jossa hän sanoo, etteivät Kärjen ja Häikäläisen miehet saata tulla toimeen kauemmin kuin kesäkuuhun 1718, koska seutukunnalla ei ole enää kupillistakaan viljaa saatavissa.

Paljon on varsinaisten sissijoukkojen tilille kuitenkin pantu sellaista, johon ovat syypäitä olleet armeijasta karanneet sotamiehet ja muut epämääräiset ainekset. Tällaisista muodostettu lienee muun muassa ollut sekin joukko, joka Kiteellä kulki vuonna 1719 ruotsalaisen sissijoukon nimellä ja ryösti m.m. lautamies Oikariselta viljaa, rahaa ja veneen. Samoin joutui Savonlinnassa vangiksi 24-miehinen partio, jonka päällikkö kyllä selitti, että he olivat toimineet kapteeni Kärjen käskystä, mutta joka ei kuitenkaan voinut näyttää väitettään toteen.

Kansa-raukka eli todella kuin kahden tulen välissä, eikä se monastikaan voinut päätellä, kumpaa herraa palvelemalla olisi vähemmällä tuskalla päässyt. Sissit olivat omia miehiä, mutta esiintyivät monasti kuin vainoojista pahimmat — ryssät taasen olivat ikivanhoja vihollisia, mutta heidänkin joukossaan oli kunnon miehiä, jotka voittivat kansan mielen puolelleen. Sitä todistaa m.m. seuraava muistelma, joka ensimmäisen kerran on julkaistu Åbo Tidningenissä vuonna 1791, ja joka kertoo erään kasakkaupseerin seikkailuista Oulun seuduilla.

»Alussa vuotta 1719 ja senjälkeen, kun armeija oli tullut takaisin Norjasta, vetääntyi joku määrä ratsuväkeä Pohjanmaan pohjoisimpaan osaan ja erään vänrikin johtama osa jalkaväkeä sijoitettiin Ouluun. Kun venäläiset sen kuulivat, komennettiin sinne eräs rakuunakapteeni Kitroff 180 rakuunan ja 500 kasakan kanssa ajamaan ruotsalaisia pois. Vänrikki Järnefelt ja 7 sotamiestä joutuivat Oulussa vangiksi. Kasakat ratsastivat Kelloon, jossa kohtasivat ruotsalaisen ratsuväen erään sillan luona. Senjälkeen, kun pimeässä oli vaihdettu muutamia laukauksia, kääntyivät kasakat pois menetettyään johtajansa kasakkamajuri Antamon Antonevitsin. Kun nimittäin hänen hevosensa, satula tyhjänä, ilmestyi kasakoiden joukkoon, eivät nämä osanneet muuta päätellä kuin että johtaja oli kaatunut.

Majuri oli kuitenkin vain pudonnut hevosen selästä, hevosen kaatuessa ojaan, ja senvuoksi vetäytynyt tiepuoleen pensaan taakse niin,

ettei ruotsalainen ratsuväki häntä huomannut. Sitten kun vihollinen oli ratsastanut ohitse, läksi majuri liikkeelle ja kulki jalkaisin Kellosta Hailuotoon avopäin. Talonpojat kuljettivat hänet ruotsalaisten tiedustelijain ohi Lumijoelle. Sieltä hän sai kyydin Siikajoelle ja edelleen Kalajoelle, jossa tapasi oman komennuskuntansa. Se oli pysähtynyt sinne, koska oli tullut määräys, että juuri sen osaston pitäisi hävittää Oulun kaupunki maan tasalle sekä tehdä sama kaikille kylille aina Torniota myöten. Kaikki työkykyinen väki oli vangittava ja kuljetettava etelään lapsineen. Vanhat ihmiset piti tarpeettomina surmata. Kasakkamajuri, joka tiesi, että tuo murhaaminen ja polttaminen tulisi juuri hänen osakseen, ei olisi kuolemakseenkaan halunnut siihen ryhtyä, sillä hän muisti kiitollisena, kuinka hän saman seudun asukkaiden hyväntahtoisuuden vuoksi oli pelastunut. Hän pyysi rakuunakapteenilta lomaa matkustaakseen Pietariin, ja kapteeni Kitroff, joka ei myöskään ollut erikoisen murhanhaluinen herra, myönsi sen mielellään. Pietarissa majuri tsaarin eteen polvistuttuaan pyysi armoa kansalle, joka oli häntä niin hyvin kohdellut ja saikin käskyyn peruutuksen. Tämä on muistiin merkittävä erikoisena Jumalan johdatuksena», päättyy tarina.

Kun tämäntapaiset tarinat kiertelivät suusta suuhun samanaikaisesti kuin sissit harjoittivat väkivaltaansa, saattoi monenkin mieleen tulla, että venäläisten herrojen kohtelu oli sittenkin inhimillisempää ja lievempää. Ja olipa samansuuntaisia, ryssien hyväntahtoisuutta osoittavia tarinoita muitakin kerrottavana. Yleisesti mainittiin, etteivät venäläiset tehneet pahaa vaivaisille eikä myöskään raskainaoleville naisille. Tästä pari kansantarinaa näytteeksi.

»Alavieskan Jokelan talon ryöstivät viholliset aivan paljaaksi, vaikka oli niin suuri ja vankka talo, että siinä oli »sata sarven kantajaa, tuhat turkin antajaa». Ennen poislähtöään olivat he joen rannalle aitaukseen koonneet eväikseen viimeiset elot ja elukat, joita hävitetyllä tienoolla oli. Eräs mökkiläinen, jonka hieho myöskin oli viety, pukeutui raskaana olevan muijan näköiseksi ja meni aitaukseen noutamaan elukkaansa. Ryssät karttoivat raskaita vaimoja, ja niinpä hän sai hiehonsa viedä. Olivat vain sanoneet toisilleen: — Antaa matjuskan viedä vasikkansa. Kun mies sitten oli päässyt vähän etemmäksi, rupesi häntä oma sukkeluutensa kovasti naurattamaan. Venäläiset kuulivat tämän ja tuumivat keskenään:

— Kuule nyt kuin kanu nauraa, vasikan saanti vaikuttaa!»

»Olipa sitten kerran julma vihollinen syytänyt Muhoksen Pyhänsivulla erään talon kaikki asukkaat avannosta jokeen. Talossa oli myöskin muudan sellainen »takaponkka akka», jonka toinen jalkaterä oli taaksepäin kääntynyt. Kun hänet oli tuotu avannon partaalle ja eräs vihollinen huomasi vaivaisuutensa, hän sanoi tovereilleen:

— Ka, ei Jumalan vaivaista upoteta!

Toiset olivat samaa mieltä ja niin jäi akka eloon. Hänelle annettiin vielä eräs pieni lapsi hoidettavaksi. Akka elätti sitten lasta ja itseään vellillä, jota keitti lehmänvuodasta. Se oli ainoa elintarve, joka oli jäänyt taloon jälelle.»

Vielä kauan senkin jälkeen, kun varsinaiset sotatoimet jo olivat lakanneet, kiertelivät erilliset sisseiksi itseään nimittävät rosvojoukot maata koettaen tyhjiksi riistetyistä taloista löytää rippeitä, joitten avulla saattoivat metsissä tulla toimeen.

XVIII.

SUOMEN HEIMO VANKEUDESSA.

On vaikea kuvitella, että ihmisen elämä sattaisi muodostua vielä kurjemmaksi kuin niitten esi-isiemme, jotka Ison vihan aikana joutuivat tässä maassa elämänsä puolesta kamppailemaan. Ja kuitenkin löytyi noina vuosina kymmeniä tuhansia, jotka heidän eloaan ja oloaan kadehtien ajattelivat. Viimeistä leipäpalastaan piilopirtissä pureskeleva pakolainen oli sentään onnekkaampi kuin hänen sukulaisensa, joka oli raahattu Venäjälle vankeuteen.

Historioitsijat ovat laskeneet, että maastamme raahattiin ryssien orjiksi ainakin kaksikymmentätuhatta ihmistä, ja vain osa noista onnettomista pääsi rauhan tultua palaamaan. Tähän määrään tulevat vielä lisäksi kaikki ne suomalaiset soturit, jotka Kaarlen onnettomien retkien aikana joutuivat sotavankeuteen. Viimemainittujen olo tuli jollain tavoin järjestetyksi, ja heidän elämästään meillä on enemmän tietojakin, mutta siviiliväestö, joka enimmäkseen hajoitettiin ympäri laajan maan maatilanomistajien orjiksi, häipyi myöskin kotimaahan jääneiden mielestä niin tyystin, että vain harvojen palaamaan päässeiden kertomuksista voimme muodostaa itsellemme jonkinlaisen kuvan tämän kansamme osan elämästä.

Sotavankien kohtelu oli yleensäkin tuohon aikaan raakaa, mutta Venäjällä se muodostui suorastaan hirvittäväksi senvuoksi, että sen asukkaat olivat aasialaista villikansaa, alkuasteella olevia barbaareja, joitten sielunelämää päähänpistot ja kummalliset oikut hallitsivat. Näille alkukantaisille olennoille oli vielä kaiken lisäksi opetettu, että toista uskontoa tunnustavat suomalaiset olivat pakanoita ja vääräuskoisia, joitten kiusaaminen oli melkeinpä palkinnon arvoinen pyhä työ.

Kun tiedämme, kuinka paljon on puhuttu siitä, miten venäläiset pajarit kohtelivat omaa heimoaan olevia orjia, saatamme käsittää, että orjien orjina oleminen oli tuhannen kertaa raskaampaa. Väkisin maastamme viedyistä olivat sittenkin lapset ehkä onnellisimmassa asemassa, sillä vanhemmistaan ja heimolaisistaan eroitettuna he piankin unohtivat oman kansallisuutensa, kielensä ja uskontonsa ja sulautuivat idän ihmismereen.

Aikaihmiset eivät saattaneet unohtaa, ja niinpä he kaiken uhallakin monasti yrittivät epätoivoisille karkumatkoille, joista jotkut harvat onnistuivat. Kotimaahan päästyään kertoivat he tarinoita niin merkillisistä seikkailuista, että niitä oli ihmisten usein vaikea uskoa. Tarkastelkaammepa esimerkiksi Jaakkolan tyttärien tarinaa.

Iisalmen Vieremän kylän Jaakkolan talon kaksi tytärtä oli halmeella talon pellolla. He leikkasivat kaikessa rauhassa ruista, kun paikalle äkkiä ilmestyi joukko ratsastavia venäläisiä sotilaita, jotka olivat Pohjois-Suomesta matkalla takaisin Venäjälle. Ennenkuin tytöt osasivat aavistaakaan siepattiin heidät ratsujen selkään ja kiidätettiin eteenpäin. Talossa ei tapausta laikaan huomattu, ihmeteltiin vain kovasti, minne tytöt olivat saattaneet niin merkillisellä tavalla kadota.

Oli jo kauan sitten unohdettu koko katoaminen ja lakattu tyttäriä kaipaamasta, kun Vieremän kylän nuottamiehet eräänä päivänä kuulivat Paloisjärveltä päin naisten laulua. Hetken kuluttua ilmestyi sitten rannalle kaksi vanhaa naista, jotka selittivät olevansa Jaakkolan kadonneet tyttäret. He kertoivat kalamiehille merkillisen tarinansa.

Matkan aikana eivät he olleet saattaneet karkaamista ajatellakaan, sillä vangitsijat pitivät heistä tarkkaa huolta. Kovaan kohtaloonsa alistuen oli heidän seurattava miehiä jonnekin kauas Sisä-Venäjälle ja ryhdyttävä siellä heidän vaimoikseen. He oppivat vieraan kielen ja näyttivät jo täysin omaksuneensa uudet olot, mutta koti-ikävä kyti siitä huolimatta mielessä.

He suunnittelivat usein yhdessä karkumatkaa, ja kerran sitten, useitten vuosien kuluttua, näytti sopiva tilaisuus tulleen. He surmasivat miehensä näiden nukkuessa ja lähtivät jalan taivaltamaan Suomea kohden. Oppaana oli heillä vain lapsena kuulemansa lause: Ruotsissa päivä laskee, Venäjältä nousee. Pakenevat päättivät senvuoksi pyrkiä päivänlaskua kohden. Metsässä vaeltaminen oli vaivaloista ja hidasta, ja eväätkin loppuivat pian. He eivät kuitenkaan kadottaneet uskoaan, että kerran pääsisivät kotiin. Pahimman nälän kohdatessa tapasivat he sitten viimeinkin ihmisasuntoja ja pääsivät taas eteenpäin. Joskus taasen onni suosi, ja he saivat pyydystetyksi metsälintuja, joitten liha antoi uusia voimia. Niin he taivalsivat, kunnes viimein tiesivät olevansa kotimaan rajojen sisäpuolella, ja se tietoisuus antoi väsyneille uusia voimia.

He eivät voineet sanoin kuvailla onnea, jota tunsivat jälleen kotiin

päästessään. Paljon oli muuttunut. Sen ruispellonkin paikalle, jolta heidät oli siepattu, oli jo ehtinyt kasvaa kookas metsä. Ja sammaleen sisältä kaivaen he löysivät ruostuneet sirppinsäkin, joita, kumma kyllä, ei kukaan aikaisemmin ollut osannut etsiä.

Samantapainen on eräs toinen tarina, jota Pohjanmaalla kerrotaan, ja se esittää Kauniin Kaijan vaiheet.

Kun viholliset tulivat Puolangan Askanmäen taloon, joka jo siihen aikaan oli seutukunnan varakkaimpia, sattui talonväki olemaan Pikku-Askalla niityllä. Kotimiehenä oli ainoastaan talon nuori emäntä, jota sorean ulkomuotonsa vuoksi yleensä nimitettiin Kauniiksi Kaijaksi. Viholliset pakoittivat hänet opastamaan itsensä talonväen luokse. He surmasivat sitten kaikki muut paitsi isännän, joka pääsi joen yli uimalla karkuun. Emännän, Kauniin Kaijan, veivät he vankina mukanaan.

Kului vuosia ja emäntä ehti ryöstäjälleen synnyttää jo kaksi lastakin, kun sitten sissiretkellä olevat suomalaiset sattuivat kerran paikalle ja tapasivat suomalaisen naisen venäläistä taloa emännöimästä. Hän oli parhaillaan lypsyllä ja selitti sisseille, että tupa oli täynnä vihollisia, jotka seuraavana päivänä aikoivat lähteä Suomeen ryöstöretkelle. Itse hän tahtoi palata Suomeen ja lupasi auttaa sissejä.

Kun sitten yöllä kaikki nukkuivat, antoi emäntä sovitun merkin maanmiehilleen, jolloin nämä hyökkäsivät esiin ja polttivat pirtin kaikkine vihollisineen. Sitten palasivat he ja Kaunis Kaija Suomeen.

Mutta isäntäpä olikin sillä välin ehtinyt naida toisen vaimon, ja tämä oli parhaillaan lehmiä lypsämässä, kun entinen emäntä palasi taloon. Lehmät tunsivat ensimmäiseksi vanhan hoitajansa ja menivät häntä nuolemaan. Uuden vaimon tätä kummastellessa, vastasi Kaija vain, että omat ovat sormijuottoiseni. Asia täytyi sitten järjestää niin, että entinen emäntä jäi taloon ja myöhemmin naitu lähti sovinnolla pois.

Tällaiset tapaukset olivat kuitenkin poikkeuksia, ja suurin osa Venäjälle raahatuista jäi, kuten sanottu, elämänijäkseen sinne, toiset sulautuen slaaveihin, toiset koti-ikävässä kituen itsensä kuoliaaksi raataen. Toisten kohtalo taasen muodostui niin kummaksi, että sitä on suorastaan vaikea uskoa todeksi. Katsokaamme vain esimerkiksi kertomusta, jonka Joutsenon papin tytär Annikka Swahn on kertonut vuonna 1714 Raahessa pidetyssä kuulustelussa omasta ja tovereittensa kohtalosta. Tällainen on tämä tarina asiakirjojen mukaan:

»Hän oli, Viipurin kaupungin siirryttyä vihollisen käsiin, joutunut kymmenen muun naisen kanssa metsässä vangiksi ja sieltä viety Pietariin, jossa oli ollut kolme vuotta vankeudessa, kunnes hänet lopulta kolmen kuninkaan päivänä, nimittäin 6 päivänä tammikuuta viimeksi kulunutta vuotta 1713 oli uudelleen kastettu Ullianaksi ja sitten 50 muun naisvangin kera tehty rakuunaksi Vologodskoin rakuunaryk-

menttiin, jossa hän siitä ajasta tähän asti on palvellut, ja mainittuna aikana ollut mukana tykkitulessa Porvoon luona, Pälkäneellä, missä hevonen haavoittui ja Isonkyrön taistelussa, mutta senjälkeen kolme viikkoa sitten on hänet everstinsä lähettänyt viemään kirjettä Sulkavalta Savosta Pieksämäen pitäjän papille, jolloin hänet matkalla otti kiinni aikaisemmin vihollisten käsiin joutunut ja hänen vartioimansa suomalainen hevosenkengittäjä. Tämä, joka oli päässyt häneltä pakenemaan, tunsi nyt ja otti kiinni hänet sekä luovutti seuraavalle nimismiehelle ja toimitti sitten tänne. Hän kertoo seuraavaa:

1. Venäläisessä armeijassa oli paitsi mainittuja suomalaisia naisia useita venäläisiäkin sekä rakuunoina että sotamiehinä, ollen siinä komppaniassa, missä hän palveli, 4 naisrakuunaa, joista 2 viime talvena Mikkelissä synnytti lapsen.

2. Suomen armeijasta kenraalimajuri Brakelin rykmentistä paenneista rakuunoista on hänen aikanaan antautunut venäläisten palvelukseen kerran 30 ja viime syksynä syyskuussa 15 miestä.

3. Kaikki Savossa ryöstämänsä poika- ja tyttölapset vihollinen on antanut viedä Venäjälle, niin myös nuoria naisia ja miehiä, ja kaikkialla on naiset raiskattu ja häväisty.

4. Isonkyrön taistelussa on vihollinen varsinaista kahakkaa varten komentanut kaikki riveissään olleet inkeriläiset, suomalaiset ja ruotsalaiset rakuunat, noin 1.000 miestä, joiden joukossa hänkin oli, sijoittaen heidät kärkeen, jolloin hän oli huomannut joutuvansa taistelemaan meidän ryhmiämme vastaan. Heidät olivat meikäläiset ensin lyöneet takaisin, jolloin he olivat huutaneet meikäläisiä säästämään heitä, kun he olivat omaa eli ruotsalaista kansaa, mutta oli heidät kuitenkin hakattu maahan. Hän oli silloin kahden muun naisen kanssa piiloutunut lumihankeen, mutta venäläiset olivat löytäneet hänet taistelun jälkeen ja pahoin hänen ruumistaan kepillä lyöneet.»

Niistä sotavangeista, jotka ryssät saivat Pultavan ja Prevelotsnan taisteluissa, sijoitettiin suurin osa Siperiaan. On vaikea tietää, millaista tavallisten yksinkertaisten sotamiesten elämä vankeudessa oli, sillä heistä ei ole paljonkaan tietoja säilynyt. Eräitten upseerien päiväkirjoista käy selville vain se, että ainaista taistelua nälkää ja puutetta vastaan se ennenkaikkea on ollut. Venäjän hallituksenhan heistä olisi pitänyt huolta pitää, mutta voimme kuvitella, millaista tuo huolenpito on ollut. Upseerien sensijaan piti itsensä koettaa ansaita toimeentulonsa, ja heitä tavataankin vankeudessa mitä erilaisimpia ammatteja harjoittamassa. Eräät polttivat viinaa, viljelivät tupakkaa, valmistivat pelikortteja ja möivät sitten tuotteitaan. Toiset taas opettelivat käsityöläisiksi, ja ne taasen, jotka eivät muuta taitaneet, palvelivat talonpoikia tavallisina maatyöläisinä.

Sotavangeilla oli Moskovassa jonkinlainen oma keskushallitus, joka

valvoi heidän etujaan, ja sen johtajana oli aluksi kreivi Piper. Hän uhrasi henkilökohtaisesti melkein kaikkensa, varallisuutensakin, sotavankien auttamiseen, mutta jo joulun aikoihin vuonna 1714 hänet siirrettiin pois Moskovasta ja vietiin ensin Pietariin sekä sieltä sitten Pähkinänlinnaan, jossa hän kuolikin. Senjälkeen vaihtuivat keskushallituksen johtajat usein, ja vaikka heistä moni työskentelikin tarmokkaasti, ei kukaan kuitenkaan pystynyt pitämään vangeista niin hyvää huolta kuin Piper aikoinaan.

On ymmärrettävää, että koti-ikävä painoi kaikkien sotavankien mieltä, ja että useampia kuin yksi karkausyritys tehtiin. Pako onnistui vain harvoille, ja eräs näistä, eversti Stobaeus, on jälkipolville jättänyt tavattoman mielenkiintoisen kertomuksen pakoretkensä merkillisistä vaiheista. Koetamme sen esittää seuraavassa lyhennettynä, mutta jättämättä kuitenkaan pois mitään oleellista.

Eversti Stobaeus joutui Viipurin valloituksessa venäläisten vangiksi ja kuljetettiin aluksi, kuten useimmat muutkin, Pietariin. Tsaari, joka tiesi hänet erääksi Ruotsin joukkojen taitavimmista linnoitusupseereista, kohteli häntä aluksi hyvin armollisesti, keskusteli usein hänen kanssaan ja neuvotteli m.m. uuden kaupunkinsa puistojen järjestelystä. Lopuksi tarjosi tsaari hänelle kenraalimajurin arvoa, jos hän suostuisi rupeamaan Venäjän palvelukseen.

Stobaeus kieltäytyi tästä jyrkästi ja joutui senvuoksi epäsuosioon. Hänen piti muuttaa Pietarista Arkangeliin, jossa oli paljon muitakin vankeja, ja paikkakunnan kuvernööri sai määräyksen pitää Stobaeusta erikoisesti silmällä. Ero Pietarin salonkien ja Jäämeren rannallaolevan pikkukaupungin hökkelien välillä oli varsin tuntuva, mutta eversti suhtautui tyynesti vaihdokseen, koettaen olla uusiin oloihin mahdollisimman mukautuvainen. Ellei muu häntä lohduttanutkaan niin ainakin se, että hän täällä tapasi useita vanhoja ystäviään ja sai keskustella näiden kanssa. Vankien viihtyisyyttä lisäsi sangen suuressa määrin se, että useimmat olivat sijoittuneet asumaan lähelle toisiaan, niin että Arkangeliin oli muodostunut ikäänkuin erikoinen vankien kaupunginosa.

Pari vuotta vankeudessa vietettyään Stobaeus joutui kuitenkin ankaran koti-ikävän valtoihin. Siihen oli omat, vaikuttavat syynsä. Hän oli Ruotsista lähtiessään jättänyt vaimonsa ja omaisuutensa erään hyvän ystävänsä hoiviin, ja vankeuden alkuaikoina saapui hänelle kotoa säännöllisesti kirjeitä ja rahaa. Äkkiä kuitenkin kaikki tiedonannot lakkasivat. Stobaeus kirjoitti kirjoittamistaan, mutta ei saanut riviäkään vastaukseksi. Sitten hän sai eräältä ystävältään kuulla, että Ruotsissa pidettiin eversti Stobaeusta kuolleena, kun tämä muka ei mitään ollut pitkiin aikoihin kirjoittanut omaisilleen. Everstin mieleen iski silloin epäilys, että asiat eivät olleet niinkuin niitten pitäisi, ja hänen mielensä valtasi ankara levottomuus. Toverit näki-

vät levottomina hänen tuskansa päivä päivältä kasvavan ja pelkäsivät, että hän ennen pitkää menettäisi järkensä, ellei muutosta asioihin saataisi aikaan. Kaikki tahtoivat mielellään auttaa häntä pakenemaan, mutta sopivaa keinoa ei vain keksitty. Stobaeusta vartioitiin tarkemmin kuin ketään muutta, eikä hän saanut päivääkään olla kateissa. Viimein muutamat ystävät yhdessä keksivät pakotuuman, joka kyllä vaati varsin laajoja valmisteluja, mutta joka todennäköisesti tulisi myöskin onnistumaan.

Vankien joukossa oli välskäri, joka oli taitava jäsenien paikoilleen asettaja ja haavuri ja osasi myöskin valmistaa muutamia yksinkertaisempia lääkkeitä. Hän perusti ensin pienen apteekin, mutta laajensi sitä sitten, kun sai toverikseen oluenpanotaitoisen kapteeni Dumkyn, myöskin oluttarjoilun käsittäväksi. Myymäläksi he vuokrasivat pitkän, kapean huoneen, jossa oli kaksi ovea. Toverusten tarkoituksena oli, että ostajat tulisivat sisään ensimmäisestä ovesta, ostaisivat mitä haluaisivat, ja poistuisivat sitten toisesta, sillä kapakkaa he eivät suinkaan halunneet perustaa. Kaupat apteekissa sujuivat vallan erinomaisesti, niin hyvin, että he pian saivat itse kuvernöörinkin jokapäiväiseksi asiakkaakseen. Hän oli kyllä tulevinaan tarkastamaan vankeja, mutta itse asiassa hän saapui oivallisen oluen vetämänä. Kuvernöörillä oli tavallisesti mukanaan kesy karhunsa, ja kun se muutamia kertoja oli saanut maistaa olutta, ihastui se siihen yhtä paljon kuin isäntänsäkin, ja saapui usein omin päinsä apteekkiin.

Tähän karhuun ystävykset perustivat suunnitelmansa. Päivä päivältä sille annettiin yhä voimakkaampaa olutta, niin että se usein kömpi vasta myöhään illalla päissään kotiinsa. Ja sitten eräänä iltana se ei sinne saapunut lainkaan. Sitä etsittiin ja kaivattiin, mutta lopulta pääteltiin, että se oli saanut kuvernöörin palatsista tarpeekseen ja lähtenyt takaisin omiin oloihinsa korpeen.

Jos joku olisi arvannut etsiä sitä apteekkarin kellarista, olisi salaisuus paljastunut. Karhuraukka nukkui siellä ikuista untaan. Sen elämänvaelluksesta oli tehty pikainen ja tuskaton loppu. Mutta samoihin aikoihin, kun karhu katosi, alkoi Stobaeuksen terveys huomattavasti heiketä. Joka kerran, kun kuvernööri kävi häntä katsomassa hän oli entistään heikompi, ja hän valitteli yhä yltyviä tuskia. Eräänä päivänä hän oli sitten vuoteessa ja jaksoi tuskin puhuakaan kuvernöörin kanssa. Kun ruotsalainen lääkäri, joka sairasta hoiti, selitti taudin olevan pahanlaista punakuumetta, ei kuvernööri enään uskaltanut tulla koko talossa käymään.

Sitten tuli muudanna päivänä tieto, että eversti on kuollut. Kuvernööri lähetti palvelijansa asiaa toteamaan, mutta heti huoneeseen astuttuaan lehahti everstin sängystä heitä vastaan niin ilkeä löyhkä, että he kiireesti kädellään viitaten sanoivat, että selvä on, liiankin selvä, haudatkaa mahdollisimman pian. Oli nimittäin tehty niin, että

kuollut karhu oli raahattu everstin sänkyyn, vedetty peitto sen ylle ja yönyssy syvälle päähän.

Kuolleelle järjestettiin upeat hautajaiset, ja ruumissaattoon otti itse kuvernöörikin osaa. Mutta samaan aikaan, kun hautajaisia puheineen ja juominkeineen pidettiin, vaelsi Stobaeus kaupustelijaksi pukeutuneena, laukku selässään, kaupungin portista ulos. Pukua ja tavaroita hankkiessaan olivat toverit nähneet paljon vaivaa, mutta vaikea taival oli everstilläkin edessään. Tavaratkin varastettiin kerran, ja vasta vuoden taivalluksen jälkeen pakolainen saapui Pietariin, josta erään ruotsalaisen vänrikin lastenhoitajana onnistui pääsemään Suomeen. Ruotsiin ehti hän parahiksi pelastaakseen vaimonsa vastenmielisestä avioliitosta petollisen ystävän kanssa. Tämä oli pidättänyt kaikki Stobaeuksen kirjeet, uskotellut vaimolle, että tämä oli kuollut ja valehdellut, että vaimo oli taloudellisesti nyt kokonaan riippuvainen hänestä. Riemuissaan siitä, että oli ajoissa päässyt kotiin, ei eversti tahtonut kostaa petturille. Mutta tämä sai jonkun ajan kuluttua koston toisaalta, sillä hän joutui uusista petoksista hirsipuuhun.

Juttu ei kuitenkaan vielä päättynyt tähän, sillä jotain tietä sai kuvernööri vihiä siitä, että häntä oli katkerasti petetty. Arkku kaivettiin ylös, ja kun sieltä löydettiin karhun luuranko, toimeenpantiin perusteelliset tutkimukset. Niin joutuivat sitten kaikki, joilla oli ollut osuutta juttuun, karkoitetuiksi Siperiaan, jossa tapasivat lukuisia, hyvin lukuisia sinne muualta lähetettyjä tovereitaan.

Sotavankien sielunhoidosta pitivät heidän omat sotilaspappinsa huolta. Vankien mukana seurasivat m.m. Kirkkonummen kirkkoherra Joh. Serenius, Mikkelin kirkkoherra Kristian von der Heide ja Tohmajärven kirkkoherra Joh. Wittstock. Huomattavin kaikista oli kuitenkin Porin rykmentin saarnaaja, sittemmin Loimaan kirkkoherra Gabriel Laureus, jotka sotaretken ja vankeutensa vaiheista kertoo eräässä hallitukselle lähetetyssä anomuskirjassaan m.m. seuraavaa:

»Vuonna 1702 minut kutsuttiin, vihittiin ja otettiin Porin läänin jalkaväen rykmentin pataljoonan saarnaajaksi. Sinä vuonna en ole mitään erityisempää palvelusta tehnyt, muuta kuin että seurasin rekryyttejä, 600 miestä, Turusta Riikaan. Vuonna 1703 helmikuussa tulin komennetuksi Selburgiin, erääseen vanhaan rappeutuneeseen linnaan Kuurinmaan Semgallenissa. Minun on täytynyt yksinäni pitää huolta neljästä seurakunnasta kahdella kielellä, kun ei ketään muuta opettajaa ole ollut sillä seudulla saatavissa. Vihdoin on minun myöskin täytynyt tällä paikkakunnalla kestää kova piiritys, jonka aikana kerrankin minua vaara oli niin lähellä, että vihollinen eräänä aamuna ampui kaksi kanuunankuulaa vuoteeseeni, jossa vielä makasin, ja kun tuskin olin vuoteesta noussut, seurasi kolmas kuula juuri siihen paikkaan, jossa pääni oli ollut.

Vuonna 1705 olin mukana kuuluisassa Gemauerthofin taistelussa

Kuurinmaalla, jolloin Jumalan sallimuksesta muiden virasta aiheutuvien vaikeuksien ohessa tulin pahoin haavoitetuksi, saaden yhdellä kertaa viisi pahaa haavaa, ensin luodin oikeaan käsivarteen, sitten kaksi iskua vasempaan olkapäähän, yhden poskeen ja yhden kämmeneen, joista vielä voin näyttää suuret arvet.

Vuonna 1706 sallittiin minun olla alallani Riikaan majoitetun puolikkaan luona.

Vuonna 1707 seurasin rykmentin puolikasta Mitauhun, jossa tapasin edelläni toisen puolikkaan.

Vuonna 1708 jouduin seuraamaan rykmenttiä ja liivinmaalaista armeijaa autuaan Kun. Maj:n armeijaan, jolloin marssin aikana yhä jatkoin jumalanpalveluksen toimittamista. Olin myös mukana ankarassa Lesnajan tappelussa, jolloin menetin kaiken vähäisen omaisuuteni, ja tulin vihdoin monen vaivan ja vastuksen jälkeen kuningasvainajan armeijan luo Ukrainaan. Ja koska suomalaisten jalkaväkirykmenttien papit enimmäkseen joutuivat vangiksi Propoisin kaupungin luona Lesnajan taistelun jälkeen, on minun täytynyt ottaa jälellejääneet viidestä rykmentistä hoitaakseni Jumalan sanalla ja kalleilla sakramenteillä, nim. kenraali Funckin turkulainen jalkaväki, kenraali Stackelbergin porilainen jalkaväki, pohjalaiset, Uudenmaan ja eversti Wrangelin jalkaväkirykmentti. Sitäpaitsi olen lähinnä virkaveljeäni pitänyt huolta suomalaisista tykkiväessä ja kuninkaan omassa hoviväessä, niin että minun usein on täytynyt mitä suurimmassa hengenvaarassa liikkua vihollisten keskessä rykmentistä toiseen.

Vuonna 1709 olen lukuisain toisten kera maistanut onnettoman eikä koskaan kylliksi valitettavan Pultavan taistelun katkeruutta. Senjälkeen jouduin Dnjeperin rannalla kokonaan ja niin täydellisesti häviöön, ettei minulla ollut edes takkia ylläni eikä yhtä ainoata kirjaa, lukuunottamatta suomalaista virsikirjaa, jonka tähden minun täytyi, seuratessani kuningasta Benderiin, ainoassa paidassa, minkä omistin ja mikä minun päälläni oli, ratsastaa tavattomassa kuumuudessa päivisin ja kärsiä vilua öisin. Sitäpaitsi minulla ei ollut mitään ravintoa muutamaan päivään, ennenkuin Otjakovissa, joka on Mustanmeren rannalla. Sieltä pääsimme suurella vaivalla Benderiin. Sieltä taas seurasin rykmentin jäännöksiä, joita kenraali Gyllenkrook johti, ja jouduin vihdoin koko sen retkikunnan mukana vangiksi. Suuressa kurjuudessa ja kalvavassa köyhyydessä minut kuljetettiin Moskovaan, jonne saavuin joulukuussa. Mitä minun sillä matkalla täytyi kestää niin hyvin Biela Zirkovissa kuin Kiovassa sekä muissa kaupungeissa ja paikoissa nälän, vilun, alastomuuden, pilkan, ylenkatseen, syöpäläisten, tyrkkimisen ja väkivallan takia, ei sydämeni salli laveammin esittää, koskapa sillä vain repisin auki vanhoja haavoja.

Vuodet 1710 ja 1711 olin Moskovassa, ja minulla oli erinäisiä virkatoimia, mutta myöskin se vaikeus, että ensi vuonna sairastin rajua ja

kovaa kuumetta kolmen kuukauden ajan. Minkälaisessa kurjuudessa ja heikkoudessa silloin joka hetki odotin lunastustani näistä ajallisista, ja minkälaista sortoa, pilkkaa, juonittelua ja hätää minun silloin täytyi kärsiä vihollisteni puolelta, sairaudesta ja hoidon puutteessa, sitä en voi ilman kyyneliä muistella tai siitä puhella, mutta Herra katsokoon siihen armossa.

Vuonna 1712 minut raastettiin Siperian pääkaupunkiin Tobolskiin. Minkälaisessa hengenvaarassa me kaikki vangit siihen aikaan olimme, lienee tunnettua. Kärsimiämme suruja ja monenlaisia tuskia en voi kuvata enkä myöskään minkälaisessa köyhyydessä ja häpeässä sille paikkakunnalle tulimme. Tällä paikkakunnalla samoinkuin myös marssin aikana ovat useat vankitovereistani mieltyneet minuun ja käyttäneet papillisia toimiani, joita olenkin vuorotellen virkaveljieni kanssa tehnyt.

Vuonna 1714 syyskuun 14 päivänä sain virallisen kutsumuksen olla sen koulun tarkastajana, joka silloin Jumalan armon kautta perustettiin Tobolskiin vangittujen lapsia varten, jossa toimessa olen myös jatkuvasti ollut loppuun saakka.

Vuonna 1715 kutsuttiin minut virallisesti sielunpaimeneksi Tobolskin saksalaiseen seurakuntaan. Tämän kutsumuksen otin vastaan, pidin 12:na sunnuntaina Kolminaisuudesta tulosaarnani ja hoidin sitä jatkuvasti vankeuteni loppuun saakka. Miten olen tätä tointa hoitanut, jätän kuulijaini arvosteltavaksi.»

Sotapappien työ vankien keskuudessa oli kieltämättä mitä suurimerkityksellisintä. Monet saivat kärsimyksiinsä lohtua Jumalan sanasta ja moneen mieleen valoivat yhteiset jumalanpalvelukset uutta toivoa.

XIX.

VELJESHAUTA TUNTUREILLA.

Napuella pirstottu Suomen armeija oli koottu Pohjois-Ruotsiin odottamaan hetkeä, jolloin se tarpeellisen vahvistuksen saatuaan voisi marssia valloittamaan isänmaan takaisin vihollisilta. Mutta kuninkaan mahtisana määräsi toisin — viimeisten suomalaisten soturien oli verellään ostettava Ruotsille korvaus Suomen menettämisestä toisaalta. Ryhtyessään sotaretkeensä Norjaa vastaan Kaarle XII määräsi Armfeltin suomalaisella armeijallaan valloittamaan Pohjois-Norjan samanaikaisesti kun hän itse marssi maan etelä-osaan.

Armfelt lähti noin 7.500 miestä käsittävine joukkoineen liikkeelle elokuun lopulla vuonna 1718 ja kulki tuntureitten poikki Trondhjemia kohti, mutta kun hän ei voinut edetä suoraan, vei marssi niin pitkän ajan, että kaupunki oli ehtinyt varustautua. Tästä syystä Armfelt leiriytyi hieman kaupungin eteläpuolelle Melhusin ja Horgin välimaille.

Yllättäen saapui sitten tieto kuninkaan kuolemasta. Norjan valloituspuuhasta luovuttiin, ja Armfeltkin sai käskyn palata joukkoineen takaisin Jämtlandiin. Hän lähti liikkeelle joulukuun loppupuolella 1718 ja aikoi johtaa armeijansa Tydalenin kautta tuntureitten yli. Sääsuhteet olivat kaikin puolin suotuisat. Lunta oli vähemmän kuin miesmuistiin, ja hanki kannatti ratsumiehen mainiosti.

Marssin ensimmäisenä tavoitteena oli Tydalen, jonne kauempana olevien komennuskuntien ja erillisten joukko-osastojen oli myöskin määrä kokoontua. Alkumarssi sujui suunnitelmien mukaisesti, ja uudenvuodenyönä leiriydyttiin Aasin luo Tydalenissa. Siitä piti seuraavana aamuna matkan tuntureitten yli alkaa. Oppaiksi oli määrätty

kaksi norjalaista talonpoikaa, jotka henkensä hinnalla lupasivat opastaa lyhimmän tien. Toinen näistä oli harmaahapsinen tuntureitten tuntija ja eränkävijä Lauri Östby, joka aikaisemmin oli norjalaisten ylipäällikölle hankkinut arvokkaita tietoja ruotsalaisten aikeista.

Uudenvuodenpäivä valkeni kylmänä ja kirkkaana, ja marssirivistöt lähtivät reippaasti liikkeelle. Matkaa Handöliin, Jämtlandin ensimmäiseen kylään, tuli alun yhdeksättä peninkulmaa. Tuntureitten laelle asti sujui kaikki hyvin, vaikka nousu kuluttikin kovasti miesten voimia. Mutta silloin kohosi taivaalle uhkaavia merkkejä. Mereltä, luoteen puolelta nousi synkkiä pilviä, jotka hetken kuluttua pudottivat raskaan lumipyryn.

»Pakkanen oli niin kova», kirjoittaa retkellä mukana-ollut sotapappi Niilo Idman, »että sen arveltiin ylittävän minkä tahansa pakkasen tuntureilla, ja se kävi niin läpitunkevaksi kuin olisi ollut myrkytettyä. Se valtasi väen, ja useimmat joutuivat kuin pyörryksiin, toisilta kuin juopuneilta kasvot turposivat, ja keskipäivän tullen yksi ja toinen muuten terveistä sairastui. Illan tullen kaikki sairaat kuolivat.»

Viimeiset voimansa ponnistaen nälkiintyneet, ohuesti vaatetetut sotilaat raivasivat tietään lumikinosten halki. Lumi kovettui vaatteissa jääkerrokseksi, se haittaa väsyneitten jäsenten liikkeitä, mies toisensa perästä jää uupuneena jälkeen, istahtaa hetkeksi lepäämään ja paleltuu paikoilleen. Marssijärjestystä on mahdoton pitää yllä. Joku, ken ehkä vielä olisi jaksanutkin joukkoa seurata, hairahtuu hieman, ei pyryssä löydä enää toisia ja menehtyy.

Äärimmäisin ponnistuksin pääosa sentään pysyttelee koossa ja leiriytyy illan tullen Essand-järven rannalle. Kuolemankylmissään värisevät sotilaat yrittävät koota puunkappaleita tehdäkseen niistä lämmittävän nuotion. Kiväärinperät, tykkien lavetit, kuormastoreet ja kaikki, mikä vain suinkin poltettavaksi kelpasi, koottiin, mutta monellekaan eivät nuo pienet nuotiot kyenneet lämpöä antamaan, ja sadat paleltuivat sinä yönä kuoliaiksi. Kun aamulla piti marssia jatkettaman, havaittiin, »että kuoliaaksi paleltuneet olivat pystyssä toistensa nojassa kuten elävät, mutta kun niihin kosketti hiukankaan, kaatuivat kuolleet kuin pilarit vieden muut mukanaan.» Illalla asetetuista vartiomiehistä oli vain kaksi säilynyt hengissä.

Toinen marssipäivä muodostui vieläkin raskaammaksi. Pyry ja pakkanen jatkuivat entistäänkin yltyneinä. »Tapahtui», edelleenkin Idmania lainataksemme, »että miehiä niin pitkiä kuin lyhyitäkin toinen toisensa perästä suistui molemmin puolin tietä heidän eteenpäin kulkiessaan, ratsastivatpa sitten taikka kävelivät. Tykistö- ja kuormastorekiä jäi sinne tänne joukottain jälelle, sitten kun ajajat olivat kuolleet.»

Lauri Östby, tuntureitten tuttu, oli paleltunut jo ensimmäisenä yönä. Toinen opas teki nähtävästi kaikkensa johtaakseen armeijan

harhaan. Kerrotaan Armfeltin kutsuttaneen luokseen viisi norjalaista rakuunaa, jotka aikaisemmin olivat joutuneet vangeiksi, ja epätoivoissaan armeijansa puolesta luvanneen heille sekä vapauden että palkkion, jos vain pystyisivät opastamaan oikeata tietä Handöliin.

Tammikuun toisen päivän illalla leiriytyi suurin osa Armfeltin armeijaa tuntureilta Handöliin virtaavan Enajoen varrelle. Yö oli hirvittävämpi kuin edellinen ja miehiä sortui joukottain. Sekasorto samoin oli sanoinkuvaamaton, eikä kukaan kyennyt pitämään huolta edes vangeista. Kenraalimajuri Horn makasi eräässä reessä ja näki, kuinka oppaiksi pyydetyt viisi norjalaista rakuunaa lähtivät omille teilleen, mutta ei kylmettyneenä kyennyt sanomaan sanaakaan eikä komentamaan ketään heitä pidättämään. Jokainen alkoi mielessään olla vakuutettu siitä, että yksikään mies ei elävänä saapuisi tuntureitten toiselle puolen. Idman on kuvannut tilannetta:

»Mitä surkeutta ja voivotusta, hätää ja huutoa, tuskaa ja parkua tässä täytyi nähdä ja kuulla, ei taida kokematon helposti käsittää, koska tapausta ei käy kaikkia yksityiskohtiaan myöten niin kamalaksi kuvaaminen, kuin se itse asiassa oli. Toinen näet, vaikka sääliväinen ja auttavainen olikin, ei voinut eikä jaksanut auttaa toistaan. Merkillistä oli, että kun joku istuutui levähtämään, antautuen unen voitettavaksi, niin pakkanen sai hänet kokonaan valtoihinsa ja kangisti hänet, niin että hän vaivoin kykeni nousemaan, mutta ei mitenkään enää lämpöään takaisin saamaan. Sitävastoin se, joka jaksoi alati valvoa ja liikkeessä olla, säilyi paremmin. Vaatteista taas ei siinä suhteessa ollut mitään apua.»

Kolmannesta yöpaikasta lähdettäessä Armfelt jakoi armeijansa kahteen osaan. Toinen lähti marssimaan pitkin Ena-joen jäätä, ja toisen osan, joilla enemmillä oli sukset käytettävinään, oli määrä oikaista tunturin yli suoraan. Handöliin alkoikin sitten vähitellen kokoontua pieniä, hajanaisia joukkoja.

Mutta kärsimykset eivät suinkaan loppuneet siihen. Sillä:

»Kun oli saavuttu Handölin kylään toivossa saada virkistää itseämme tuvan lämmössä, oli siellä ainoastaan kolme mökkiä, jotka eivät tälle väenpaljoudelle eivätkä suurimpaankaan tarpeeseen tahtoneet riittää.» Miesten oli leiriydyttävä nuotioitten ympärille, ja välskärit yrittivät aloittaa toivottoman työnsä leikkaamalla paleltuneita jäseniä. Tynnyreittäin kerääntyi käsiä ja jalkoja, mutta luonnollista on, että useimmat avun saaneistakin jatkohoidon puutteessa kuolivat nälkään ja pakkaseen. Muudan hautakivi Handössä kertoo: »Anno 1719 tammikuun 20 päivänä haudattiin tähän 600 ihmistä.»

Kaikki ne, jotka vielä kykenivät marssia jatkamaan, lähtivät taivaltamaan puolentoista peninkulman pituista matkaa 'jäistä tietä' Wallamiin. Silläkin oli kuitenkin vain kaksi taloa käytettävissä, joten eteenpäin, yhä vain eteenpäin oli marssittava. Miehiä kuoli jokaiseen py-

sähdyspaikkaan ja heitä jäi matkan varrelle sadottain. Jos joskus kohdattiin joku talopahanen, tunkeutui sen suojiin miehiä niin paljon kuin sisään suinkin mahtui seisomaan. Toiset, jotka eivät mahtuneet, yrittivät ulkopuolella seiniin nojaten saada edes hieman suojaa, mutta aamulla tavattiin suurin osa heistä kuoliaaksi jäätyneinä.

Armfelt oletti, että Duvedissa olisi valmistauduttu hänen joukkojaan vastaanottamaan, sillä hän oli edeltäpäin lähettänyt kapteeni Hammarsköldin kolmentoista hiihtäjän kanssa viemään sinne sanaa saapumisestaan. Mutta kapteeni oli eksynyt tuntureille, eikä minkäänlaisiin valmistuksiin ollut ryhdytty.

Tuohon mennessä oli puolet miehistä uupunut tuntureille, ja tuhat kuoli perille päästyään. Pelastuneistakin oli viisisataa niin pahasti viottuneita, etteivät kyenneet suorittamaan sotapalvelustaan. Jälelle oli jäänyt vielä joitakin, jotka ryömien yrittivät seurata tovereitaan.

Pastori Olavi Broman kertoo rippeitten saapumisesta päiväkirjassaan:

»Tämän vuoden alussa saapui luokseni tänne yli 250 miestä, jotka kuuluivat suomalaiseen ratsurykmenttiin ja olivat de la Barren väkeä. Kuten melkein kaikilta muiltakin, jotka olivat kulkeneet tuntureiden yli Norjasta, olivat heiltä kädet ja jalat paleltuneet, ja he olivat niin kovaa kokeneet, ettei sellaista ole sattunut maailman alusta asti. Koko talven ja vielä kesälläkin oli luonani melkein lukemattomia sairaita ja paleltuneita, jotka olivat kuuluneet eri rykmentteihin, niin upseereita kuin sotilaitakin, joilta usealta minun oli pakko sahata, hakata tai leikata milloin molemmat jalat, milloin taas jalat, kädet, sormet, j.n.e. — Tilanne oli niin kurjan kurja, että kuolleetkin haudoissaan sitä itkevät!»

»Tule kullanen kotihin, — tuoppas rauha tullessasi», olivat suomalaiset toivottaneet. Vilun ja nälän, haavat ja kurjuuden kestäneet suomalaiset soturit saivat rauhan, ikuisen rauhan Norjan lumisilla tuntureilla. Pakkanen uuvutti urohon, jota ei ryssän miekka ollut voittanut. Kinokset kahlitsivat Pietari Longströminkin, joka kolme kertaa oli ryssien kahleista karannut. Ja kun rauha vihdoin palasi, samosi invaliidien surullinen joukko Suomeen, ei paremmin elääkseen kuin kurjuudessa, mutta tullakseen kuitenkin haudatuiksi rakastetun isänmaan multaan.

XX.

HÄVITYKSEN JÄLJET.

Suomen valloitettuaan katsoi Venäjä tarpeelliseksi järjestää maahan jonkinlaisen siviilihallinnonkin ennenkaikkea senvuoksi, että verojen kannot ja pakko-otot saataisiin paremmin sujumaan. Niin kauan, kuin ruhtinas Mikael Golitsyn huolehti tästäkin, koetettiin maamme vähäisten asukkaitten kärsimyksiä lievittää, mutta senjälkeen kuin siviilihallinto oli eroitettu ja sen korkeimmaksi määrääjäksi asetettu muudan kreivi Kustaa Otto Douglas, alkoivat jäljet näkyä — peloittavat jäljet.

Taloudellista tilaa tarkasteltaessa on ensinnäkin muistettava, että ennen sodan ja vainon aikaa oli maamme saanut kestää hirvittävän nälänhädän, ja olisi yksin senkin jättämistä vaurioista voimistuakseen tarvinnut monia rauhan ja levon vuosia. Ensimmäiseksi vietiin Suomesta noin parikymmentätuhatta miestä vieraille maille tappelemaan. Eikä sillä hyvä. Heidän riveihinsä syntyvät aukot piti täältä täydentää — nälän, ruton, vihollisen luotien ja marssin rasituksien uuvuttamien miesten tilalle piti yhäti saataman uusia. On laskettu Suomen noina vuosina yksinomaan sotilaina kadottaneen noin 50.000 miestä. Ja nämä olivat parhainta, asekuntoista väkeä.

Tarkkoja laskelmia väestötappioista on vaikea tehdä, mutta manttaaliluetteloita tarkastellen ovat historioitsijat päätyneet siihen, että Suomessa vuonna 1695, siis ennen nälkävuosia oli noin 500.000 asukasta ja vuonna 1725, rauhan palattua, suunnilleen 300.000. Rauhallisten olojen vallitessa sensijaan olisi väkiluku lisääntynyt ainakin sadalla tuhannella.

On luonnollista, että väestöhukan johdosta maanviljelyskin joutui

suorastaan rappiotilaan. Emme halua rasittaa lukijoita pitkillä tilastotiedoilla, mainitkaamme vain, että esimerkiksi vuonna 1717 oli kaikista Pohjanmaan tiloista autioina lähemmä 45 prosenttia. Kaupungit olivat samassa suhteessa aivan rappiolla. Osa niistä oli perustuksiaan myöten poltettu, osa muuten hävitetty, ja toisissa vietettiin kivuliasta elämää.

Kansamme siveellinen taso laski ennenkaikkea noina sodan ja mielivallan vuosina huolestuttavalle tasolle. Yksinkertaiset ihmiset, jotka kaikkialla ympärillään näkivät vain väkivaltaa ja vääryyden tekoja, ja jotka saivat kynsin hampain taistella viimeisen leipäpalasensa puolesta, menettivät pian käsityksensä siitä, mikä oli oikeata ja mikä väärää. Järjestystä valvoneet virkamiehet olivat paenneet maasta. Jumala ei tuntunut kuuntelevan hädänalaisten ääntä. Huomisesta päivästä ei kukaan ollut varma — oli siis elettävä päivä kerrallaan millä keinoin tahansa.

Naapuri antoi ilmi naapurinsa voidakseen itse säilyttää vähäiset elintarpeensa. Veroja perivät voudit menettelivät raa'asti, ja niinpä heitä kohtaan ruvettiin menettelemään samalla tavoin. Eräs kokemäkeläinen lautamies valittaa käräjissä, että Maija Jaakontytär oli lyönyt häntä riihilapiolla, kun hän tuli verorästejä perimään, ja Maijan veli löi häntä samalla matkalla käsivarteen niin, että luu murtui.

Kuinka pitkälle nälkä saattaa ihmisen pakoittaa, osoittaa se, että eräs äiti möi suolaleiviskästä lapsensa venäläiselle, ja muudan pohjanmaalainen talontytär suostui jättämään isänsä murhaajan rauhaan, kun tämä antoi hänelle kahdeksan tynnyriä rukiita.

Suomen kansa ei koskaan ole pahasti viinaa karttanut, ja tuona onnettomana aikana se näyttää monasti keittäneen viimeisetkin leipäviljansa liemeksi, jolla saattoi hetkeksi haihduttaa mielestään surut ja murheet. Hämeenläänin maaherra sanoo lausunnossaan, että »yhteinen kansa on liian halukas täyttämään itsensä viinalla ja oluella, ja harvoin heitä näkee selvänä. Juovuspäissään he tekevät kaikenlaisia vallattomuuksia tappeluineen, kiroilemisineen ja sadattelemisineen, ja ylimalkaan viettävät jumalatonta elämää.» Juopotteluhalu tarttui naisväkeenkin, sillä esimerkiksi Ikaalisten nimismies syyttää lukkarin leskeä, hänen tytärtään ja erästä talonpojan vaimoa käräjillä siitä, että ovat olleet rukouspäivänä poissa kirkosta ja käyttäneet jumalanpalveluksen ajan juopotteluun. Viinankäyttö toi luonnollisesti mukanaan muutkin paheet. Vihdin pitäjän talonpoikien sanotaan ennen sotaa olleen uutteraa kansaa, mutta »Venäjän vallan aikana he ovat heittäytyneet laiskuuteen, kevytmielisyyteen, juopotteluun sekä samalla jättäneet kaikki retuperälle, niin etteivät he harrasta jumalanpelkoa eivätkä kristillistä elämää eivätkä myöskään tavallisia elinkeinoja.» Kuvaus sopii luonnollisesti muittenkin pitäjien asukkaisiin.

Surullisimpia tämän ajan piirteistä on naisten siveellisen tason pai-

numinen niin alas, kuin sakkoluettelot ja käräjien pöytäkirjat osoittavat. Paljon oli sellaisia, joita raa'at venäläiset, kasakat ja kalmukit raiskasivat, mutta surullisen paljon oli niitäkin, jotka ehdoin tahdoin antautuivat suhteisiin ryssien kanssa. Niitten naisten joukossa, jotka antautuivat suhteisiin venäläisten kanssa oli naimattomia, naineita, leskiä, nuoria ja vanhempia. Eräillä ryssillä näyttää olleen viehätysvoima, johon toiset silmittömästi hullaantuivat, kuten Uudenkaarlepyyn pitäjässä erään Juho Jaakonpojan vaimo, joka »lähti rehellisen miehensä luota ja rupesi ehdoin tahdoin haureutta harjoittamaan venäläisten kanssa, ja kun häntä siitä varoitettiin, uhkasi kannella venäläisille, ettei sellaista muka sallittaisi.» Mutta meidänhän on turha jatkaa tällaisia kuvauksia, sillä ne, jotka ovat eläneet maailmansodan ajan, tietävät samanlaisia surullisia esimerkkejä oman aikamme Suomesta.

Sotilaitten kotiinjääneet vaimot olivat alttiita lemmenseikkailuihin, ja osoittivat uskottomuuttaan sodassa olevia miehiään kohtaan jo ennen venäläisten tuloa. Piispa Gezelius esimerkiksi kirjoittaa, että »sellaisia tapahtumia kuin Kurhilan rusthollarin lihallinen sekaantuminen ratsumiehen vaimon Kaarinan kanssa sekä Laitilan rengin yhdessäeläminen sotamiehen vaimon Susannan kanssa, aina vain aviolittolupauksella, sattuu tähän aikaan, Jumala paratkoon, sangen usein.» Monikin rauhan jälkeen palannut sotamies tapasi vaimonsa toisen kanssa naimisissa tai Venäjälle lähteneenä. Sangen usein hänet myöskin toivottivat tervetulleiksi lapset, joitten syntymiseen hän Euroopan toiselta laidalta ei millään tavoin ollut myötävaikuttanut.

Lapsenmurhat olivat perin yleisiä. Vuonna 1720 käsketään kirkoissa lukemaan tätä koskevaa asetusta sekä liittämään siihen varoituksia ja uhkauksia, »koska törkeä huoruuden pahe kaikkialla on tullut tavaksi, jota hyvin koristellut naiset koettavat kirotulla tavalla salata ja torjua päältään ajallisen rangaistuksen siten, että he heti synnytettyään yksinäisyydessä paholaisen heille sitä varten ennakolta osoittamissa huoneissa ja paikoissa hennon sikiönsä kuristavat.»

Mutta kyllin jo sitä lajia.

Kaarle XII:n, sankarikuninkaan, kuten sanotaan, kuoleman jälkeen ryhdyttiin toden teolla ajattelemaan rauhan solmiamista Venäjän kanssa. Kesti kuitenkin lähemmä kolme vuotta ennenkuin päästiin niin pitkälle, että tulokseen johtavat rauhanneuvottelut Uudessakaupungissa aloitettiin. Ne saatiin päätökseen monien viivyttelyjen jälkeen, ja vihdoin elokuun 30 päivänä 1721 allekirjoitettiin Uudenkaupungin rauha, joka vei Ruotsilta sen suurvalta-aseman ikuisiksi ajoiksi. Tsaari sai kaikki Itämeren maakunnat ja kaakkoisen Suomen Viipurin ja Käkisalmen kaupunkeineen. Suomi lohkaistiin kahtia, ja siinä maamme osassa, joka piti Ruotsille palautettaman, alkoi nyt kilpailu

siitä, kumpi valtakunta ennättäisi syksyn sadosta suurimman osan itselleen veroina koota.

Syyskuun kuluessa rupesi sitten venäläinen sotaväki tekemään lähtöä maasta. Rauhansopimuksen mukaisesti tuli sen vielä saada maasta muonavarat ja hevosten rehut sekä kyyditykset ilmaiseksi. Tämä lisärasitus näännytetylle kansalle oli kaikkea muuta kuin helppo kantaa. Kun esimerkiksi kenraalimajuri Tsekin lähti Turusta Hämeenlinnan ja Lappeenrannan kautta isiensä maalle, tarvittiin jokaisessa matkan varrella olevassa majatalossa muun muassa 1942 leiviskää heiniä ja 113 tynnyriä kauroja. Kenraalia itseään varten yksistään piti jokaiseen majapaikkaan varata 20 hevosta.

Kaikki ryssät eivät kuitenkaan lähteneet sotaväen kanssa maastamme, sillä osa oli vuosien kuluessa jo niin kotiutunut, nainut ja perheellistynyt, että katsoi parhaimmaksi jäädä. Mutta sensijaan lähti taasen venäläisten mukana melko runsaasti suomalaisia. Näistä muodostivat valtavan enemmistön naiset, jotka olivat menneet naimisiin tai muuten vain ruvenneet elämään yhdessä idän miesten kanssa. Sellaista lähtöä ei viranomaistenkaan ollut syytä estää, ja usein vaikutti lähtöön sekin, että asianomaiset pelkäsivät tulevansa pilkatuiksi säännöllisten olojen palattua. Niinpä, kun Hämeenlinnassa ennen lähtöä kutsuttiin kaikki kasakkain kanssa naimisissa olleet naiset koolle — heitä oli kaikkiaan 24 — ja kysyttiin, aikoivatko he lähteä vaiko jäädä, vastasivat he yksimielisesti lähtevänsä ja »seuraavansa miehiään vaikka tataarien maahan mieluummin kuin jäävänsä tähän maahan ja asettua koko Suomen kansakunnan halveksumisen ja ivan esineeksi.» Sulkujen välissä tekee mieli huomauttaa, että heissä sittenkin, tuon ajan kunniansa unohtaneissa, oli enemmän hävyntunnetta kuin kanssasisarissaan parisataa vuotta myöhemmin.

Venäjälle kuljetetut suomalaiset samoinkuin sotavangitkin piti heti rauhan solmiamisen jälkeen laskettaman vapaiksi ja tsaari oli myöskin antanut alaisilleen sitä koskevan määräyksen. Ryssät koettivat kuitenkin tätä kaikin tavoin kiertää, tai ehkäpä monet kernaasti tuollaisen pikku seikan »unohtivatkin». Ainakin kenraali Apraksinin tilanhoitaja kuljetutti vielä rauhanteon jälkeen useita Turun läänistä kotoisin olevia perheitä aina 700 virstan päässä Pietarista oleville tiluksille. Paljon ei niitä kertynytkään, jotka olisivat päässeet takaisin isänmaahansa palaamaan.

Paluu vankeudesta kesti kauan — useilta meni siihen useampia vuosiakin. Hämeen-Uudenmaan maaherra sanoo huomanneensa, että miehiä vaimoineen ja lapsineen oli tielle nääntynyt nälkään ennenkuin he olivat päässeet Suomen rajalle, »heidän kun joukottain annetaan tulla Pietarista ilman ruoka-apua, jota eivät muutenkaan yhteen tai kahteen kuukauteen ole saaneet, vaan pelkillä passeilla lasketaan Pietarin kasarmeista.»

Tarkkoja laskelmia siitä, kuinka paljon vankeuteen joutuneista pääsi palaamaan, ei ole voitu tehdä, mutta suunnilleen tiedetään, että upseereista, joita vankeudessa oli noin 2.300, pääsi takaisin ehkä puolet, 20.000:sta sotilasvangista sensijaan korkeintaan neljätuhatta, eikä siviilivangeista läheskään edes sitä määrää. Ja millaisiin oloihin palasivatkaan ne, jotka saapuivat — hävityksen jäljet heitä odottivat.

XXI.

Loppusanat.

Kolmatta vuosikymmentä Ruotsin miekka ja Venäjän ruoska ikäänkuin kilvaten hävittivät Suomen kansaa. Norjan tunturit, Ukrainan lakeudet, Persian aavikot ja Siperian jääkentät kätkevät tuhansien kansalaistemme tuhkan, eivätkä haavat, jotka Suomen heimoon silloin iskettiin, koskaan täysin arpeudu.

Loppuun kidutettu, köyhääkin köyhemmäksi raastettu kansa jäi uudelleen rakentamaan hävitettyä maata. Tarvittiin suomalaisen rodun ainutlaatuista sitkeyttä, kun täällä jälleen ruvettiin uutta elämää suunnittelemaan. Pettua syöden ja hammasta purren oli luurangoiksi laihtuneen miehen tartuttava kirveeseen rakentaakseen suojan perheelleen, ja heikentyneet voimat tahdolla korvaten oli hänen käytävä kuokan varteen raivatakseen umpeen kasvaneet pellot uudelleen viljaa antaviksi.

Vain vaillinaisina välähdyksinä on tässä kirjassa koetettu esittää se, mitä kansamme sai kestää, ja millaisin uhrauksin esi-isämme ovat peranneet ne pellot, suojelleet niitä vainioita, jotka meitä nyt elättävät. Koko tuota kärsimyksen historiaa ajatellessa nousee väkisinkin mieleen kysymys, miksi tämä kaikki oli tarpeen — oliko siitä jotain hyötyä?

Ehkä — ehkäpä silloin, onnettomuuksien hetkeksi päätyttyä, ensi kerran kohosi suomalaisen miehen mieleen ajatus: irti kaikesta vieraasta, pois yltämme heilumasta niin hyvin Ruotsin miekka kuin Venäjän ruoskakin. Ehkäpä tuo ajatus alitajuisena eli hänen mielessään silloinkin, kun hän vaivaloisesti muistikirjaansa kirjoitti työn kovettamilla käsillään:

»Joulupäivänä 1721 piti kappalainen ensimmäisen jumalanpalveluksen kirkossamme, ja sitä jumalanpalvelusta en unohtane koskaan. Kun pappi voimakkain piirtein kuvasi sitä aikaa, jonka syntiemme tähden olimme saaneet kokea, mutta myös, miten vaatijamme sauva nyt oli murrettu ja rauhanruhtinas, jonka syntymää vietimme, oli tehnyt meidät osalliseksi rauhan siunauksista — sillä kaikki sota ja veriset vaatteet pitää poltettaman — silloin valtasi kaikkien sydämet kiitollisuus sitä Jumalaa kohtaan, joka oli sallinut meidän kokoontua omaan kirkkoomme, rauhassa ylistämään Hänen nimeänsä.»

LÄHDEKIRJALLISUUS:

K. O. Lindeqvist, Ison vihan aika Suomessa.

J. Gummerus, Muistelmia Ison vihan ajoilta.

E. Juvelius, Suomen kansan aikakirjat IV.

Y. Koskinen, Lähteitä Ison vihan historiaan.

H. E. Uddgren, Kriget i Finland 1713.

—»— Kriget i Finland 1714.

Fr. Hjelmqvist, Kriget i Finland.

O. Sjögren, Karl XII och hans män.

K. Grotenfelt, Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja Ruotsin vallan aikana.

Åbo Tidningar 1776, 1789, 1791.

SISÄLLYS

Sivu

Alkusanat 4
Johdanto 5

I osa

SUURI POHJAN SOTA VV. 1700—1714.

I luku: Suomi antaa miehensä 11
II luku: Raja murtuu 17
III luku: Viipuri vaarassa 22
IV luku: Karjalan lukko särkyy 29
V luku: Kivekkäät tulevat! 37
VI luku: Uusi vihollinen — rutto 41
VII luku: Pientä sotaa pienin voimin 44
VIII luku: Ryssä ottaa Etelä-Suomen 50
IX luku: Napuen surunpäivä 55
X luku: Hyvästi isänmaa! 61

II osa

ISOVIHA VV. 1714—1721.

XI luku: Pohjanmaa palaa 69
XII luku: Etelä-Suomen yksinäinen sissi 74
XIII luku: Barbaarit raivoavat 83
XIV luku: Keuruun veljekset 91
XV luku: Ihmispoloisten kohtaloita 95
XVI luku: Kodittomat ja suojattomat 100
XVII luku: Kahden tulen välissä 112
XVIII luku: Suomen heimo vankeudessa 118
XIX luku: Veljeshauta tuntureilla 127
XX luku: Hävityksen jäljet 131
XXI luku: Loppusanat 136
Lähdekirjallisuus 138

Helsinki 1943. Kirjapaino Aa-osakeyhtiö